

Bredsättra kyrkor

SVERIGES KYRKOR

ÖLAND

RAGNHILD BOSTRÖM

Bredsättra kyrkor

Bredsättra kyrkor

RUNSTENS HÄRAD ÖLAND BAND II: 4

AV RAGNHILD BOSTRÖM

VOLYM 183 AV SVERIGES KYRKOR KONSTHISTORISKT INVENTARIUM

GRUNDAT AV SIGURD CURMAN OCH JOHNNY ROOSVAL

UTGIVET AV RIKSANTIKVARIEÄMBETET OCH KUNGL VITTERHETS HISTORIE

OCH ANTIKVITETSAKADEMIEN

Almqvist & Wiksell International 1980

UTGIVET MED ANSLAG FRÅN HUMANISTISK
SAMHÄLLSVETENSKAPLIGA FORSKNINGSRÅDET

REDAKTIONSKOMMITTÉ. ARON ANDERSSON EVALD GUSTAFSSON,
STEN KARLING OCH R AXEL UNNERBÄCK

Beskrivningen av Bredsättra kyrkor avslutades i sept 1979. Manuskriptet är granskat av Aron Andersson och Evald Gustafsson, betr orglar även av R Axel Unnerbäck. Excerpteringen är utförd av författaren 1944 och 1975 av Karin Ingvarson 1975–1977 samt av Erik B Lundberg 1979. Översättning till engelska av bildtexter och sammanfattning är utförd av Louise Setterwall. Bildmaterial, anteckningar och excerpter förvaras i ATA, om annat ej anges.

Fotografer: William Anderson, Alfred Edle, Sören Hallgren, Rolf Hintze samt författaren.

Uppmätningar: Erik Hofrén, S Hesselgren & S Fränne samt Gunnar Wirén.

Omslagsbilden samt fig 63 återger en dopfunt från ca 1210–1260 av gotländsk kalksten, tillskriven den anonyme Calcarius II Foto S Hallgren 1978.

Cover and fig 63 Font c 1210–1260, Gotland limestone, related to the anonymous master Calcarius II

På omstående sida. Runstens härads sigill från slutet av 1500-talet efter ritning i RA.

ALMQVIST & WIKSELL TRYCKERI AB, UPPSALA 1980

ISBN 91-7192-464-7 (inb)

ISBN 91-7192-465-6 (häft)

Förord

Med föreliggande volym 183 av Sveriges Kyrkor som behandlar Bredsättra kyrkor fortsätter den inventering och beskrivning av Ölands kyrkor som med stor sakkunskap omhänderhafts av förste antikvarien Ragnhild Boström sedan företaget tog sin början. Redaktionen har även vid utgivningen av denna volym anledning att uttrycka sin uppskattning av författarens arbete.

Bredsättra nuvarande kyrka blev under åren 1956 och 1957 föremål för en omfattande restaurering och grundförstärkning. Det rapport- och ritningsmaterial, som därvid sammanställdes av framlidne landsantikvarien Manne Hofrén och hans son, numera landsantikvarien Erik Hofrén, har kunnat utnyttjas av författaren vid framställningen av östtornets och det medeltida långhusets byggnadshistoria. Hon har även fått värdefulla muntliga upplysningar av byggmästaren Elmer Axelsson. Uppmättningsarbetet har till större delen utförts dels 1931 av dåvarande teknologerna Sven Hesselgren och Samuel Fränne, dels 1978 av arkitekten vid Sveriges Kyrkor, Gunnar Wirén. Huvudansvaret för fotograferingen har burits av intendenten Sören Hallgren, kompletterande fotografering har utförts av fotografen Rolf Hintze. Arkivforskningen har utförts av författaren, av numera framlidna fru Karin Ingvarson samt av fd byråchefen, fillic Erik B Lundberg. Vår tacksamhet riktar sig också till antikvarien Margareta Beskow-Sjöberg och docenten Sölve Göransson, som har författat avsnitt i inledningen till volymen, samt till de specialister som på olika områden varit till stöd för framställningen, såsom förste antikvarie Inger Estham (textilier), arkivchefen vid Ortnamnsarkivet Allan Rostvik, fd förste statsgeologen Erik Åhman och professor Oscar Reutersvärd (vattensymbolik). Vi tackar även kyrkvaktarna Mary och Elmer Jonsson, som varit författaren till god hjälp i fältarbetet, samt prosten Karl-Bertil Lundgren och magister Oskar Olsson, vilka med intresse stött författaren i hennes arbete.

Sveriges Kyrkor har på sistone förlorat två uppskattade medarbetare. Fru Karin Ingvarson bedrev i mer än ett decennium arkivforskningar för Sveriges Kyrkors räkning. Hennes arbete präglades av noggrannhet och paleografisk skicklighet. Genom sin lyhördhet för de uppgifter som var av särskilt värde för den konsthistoriska dokumentationen, var hon en mycket uppskattad medarbetare.

Den 20 mars 1980 avled Albert Read som i närmare tjugo år svarat för översättning till engelska av bildunderskrifter och sammanfattningar. Han var en skicklig och pålitlig översättare som gjorde sig förtjänt av verkets stora uppskattning. Han vann författarnas tillgivenhet genom det personliga tillmötesgående och det intresse han alltid visade dem i deras arbete. Fru Louise Setterwall har välvilligt åtagit sig att i fortsättningen svara för översättningarna till engelska.

Stockholm i augusti 1980

Aron Andersson

Evald Gustafsson

Sten Karling

R Axel Unnerbäck

BREDSÄTTRA KYRKOR

FÖRORD 5

INLEDNING av Margareta Beskow-
Sjöberg, Sölve Göransson och
Ragnhild Boström 9

KYRKOÅRD OCH KLOCKSTAPEL 16

BREDSÄTTRA GAMLA KYRKA

Byggnadsbeskrivning 22

Byggnadshistoria 39

Kalkmålningar 42

Inredning och inventarier 44

BREDSÄTTRA NYA KYRKA

Byggnadsbeskrivning 55

Inredning och inventarier 63

NOTER 87

KÄLLOR OCH LITTERATUR 92

FÖRKORTNINGAR 95

SUMMARY 96

BREDSÄTTRA KYRKOR

Öland, Kalmar län, Ölands norra mot, Runstens härad,
Växjö stift, Ölands norra kontrakt, Borgholms kommun.
Annex till Köping.

Inledning

Bredsättra under förhistorisk tid

av MARGARETA BESKOW-SJÖBERG

Bredsättra socken ligger mitt i en av de rikaste bygder-
na på det förhistoriska Öland. Inom denna del av Mel-
lanöland har under de senaste decennierna pågått in-
tensiva arkeologiska undersökningar¹. Arbetena har
främst inriktats på järnåldern och haft sin utgångs-
punkt i den märkliga offerplatsen i Skedemosse vid
tresockengränsen Bredsättra – Gärdslösa – Köping.
Intresset har givetvis även omfattat den omkringlig-
gande bygden. För närvarande arbetar jag med ett större
undersökningsområde som omfattar Gärdslösa,
Bredsättra, Egby, Köping och Råpplinge socknar.
Fornetidens bebyggelse i Bredsättra bör ses i detta
sammanhang och inte begränsad av sockengränsen.

De äldsta kända boplatserna i Bredsättra är från yngre
stenåldern. På Litorinahavets strandvall vid *Mellösa*
by har undersökts delar av en boplatz med härदार och
rester av hus i form av stolphål. Fynden var små flint-
redskap och skärvor av sk gropperamik. Sådana
krukskärvor av stora kärl med intryckta gropar och
andra mönster är karakteristiska för en viss befolk-
ningsgrupp vid mitten av yngre stenåldern. De var
främst säljägare och fiskare, men bedrev även svin-
skötsel och sannolikt åkerbruk i begränsad omfattning.
I Köpingsvik finns ett stort område med »gropkera-
miska» boplatser. Från ungefär samma tid är de bo-
platslager som finns under järnåldersgravfältet vid
Gåtebo. Även här finns spår av byggnader i form av
stolphål. Fynden består av små flintredskap, keramik-

skärvor och ben. Keramiken har drag som närmast
hämför den till den sk stridsyxkulturen, en annan be-
folkningsgrupp under yngre stenåldern. Dessa, som
fått sitt namn efter sina båtformiga stridsyxor, anses
främst ha varit boskapsskötare.

Om bosättning under stenåldern vittnar självfallet
också rader av sten- och flintyxor i museernas samling-
ar. Fynden från bronsåldern är få och föga märkliga
eller upplysande.

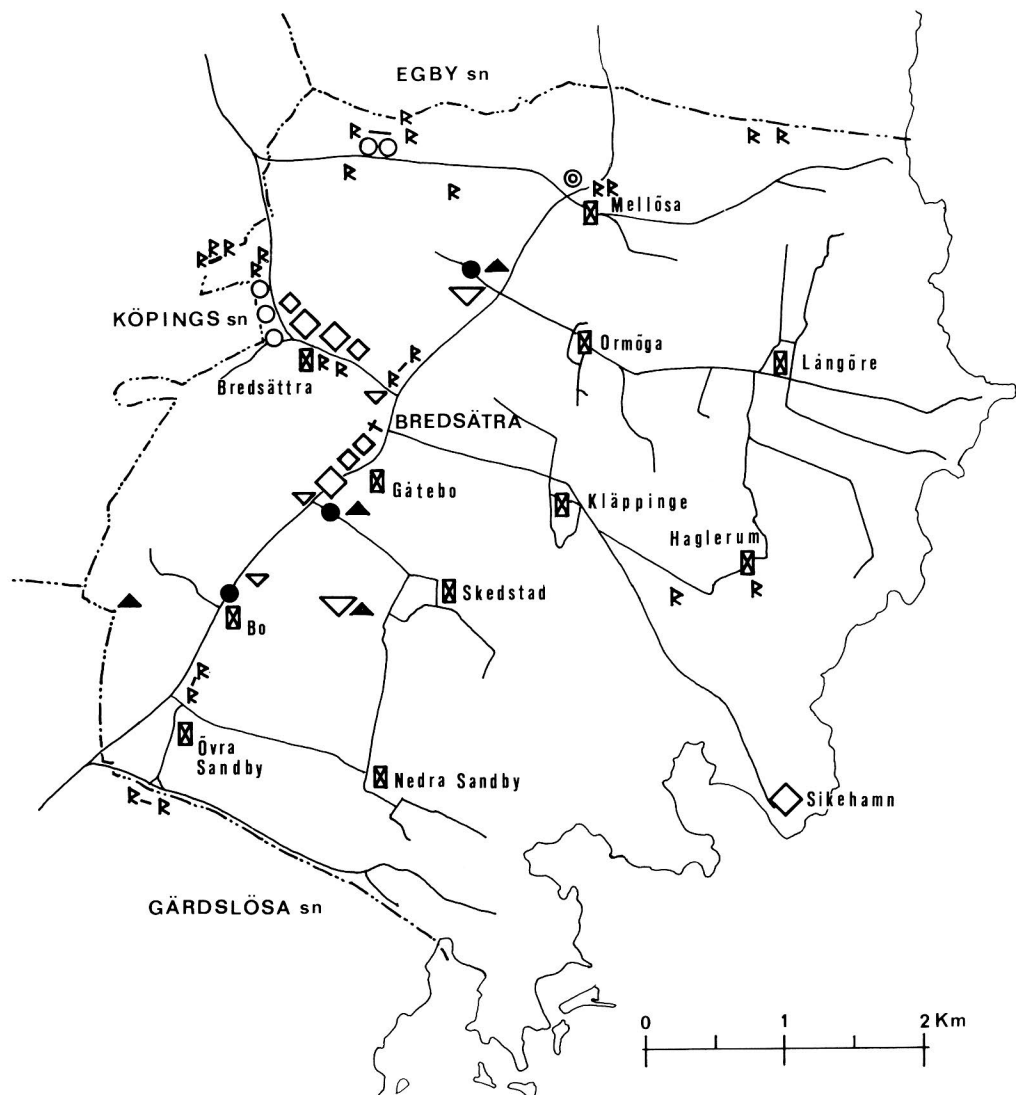
Bredsättra har ca 150 synliga, registrerade fornläm-
ningar. Jämför man med intilliggande socknar som Kö-
ping (ca 800) och Råpplinge (ca 700) är det ett litet
antal. Detsamma gäller också för Gärdslösa sn (ca 175).
Vid bebyggelseundersökningens början föreföll trakten
kring Skedemosse fornlämningsfattig. Detta visade sig
vara skenbart. Fornlämningarna ligger här i stor ut-
sträckning i odlad mark och upptäcktes efter hand.
Inom Gärdslösa-Bredsättra har undersökts ett tiotal
gravfält och boplatser, som ligger i åkermark eller dol-
da av översandning. Detta hänger också samman med
att uppodlingsgraden inom dessa två socknar är högre
än i motsvarande socknar på västra sidan. Detta beror i
sin tur på det östra områdets djupare moränavlagringar
och bättre odlingsjordar.

På följande platser har större undersökningar av dol-
da fornlämningar i Bredsättra skett:²

Vid *Bo gård* har undersökts ett 30-tal översandade
stensättningar på ett gravfält beläget på Litorinavallen,
under och invid östra landsvägen. Alla utom en var
brandgravar. De daterbara gravarna tillhör alla en

Fig 1. Bredsättra kyrkor. Kvinnligt helgon, troligen S:ta Birgitta, skulptur av ek,
ur medeltida altarskåp. Nordtyskt arbete omkring 1475 (se även fig 38 och 41).
Foto A Edle 1931.

*Bredsättra churches. Female saint, probably St Birgitta, oak, from medieval trip-
tych. North German work c 1475 (cf figs 38 and 41).*

-----	sockengräns
boundary of parish	○	1 gravfynd från romersk järnålder
1 grave-find from Roman Iron Age	
—	väg
road	◎	1 gravfynd från vikingatid
1 grave-find from the Viking Age	
☒	by
village	▽	1 guldföremål eller solidus
1 gold object or solidus	
⌘	fast fornlämning, gravfält
ancient monument grave-field	▽	»gulds katt» med flera föremål
och/eller solidi
"hoard" of several gold
objects and/or solidi	} yngre romersk järnålder och folkvandringstid
Late Roman Iron Age and Migration Period
⌘	enstaka fast fornlämning
single ancient monument			
●	undersökt gravfält
excavated grave-field	◇	1 silverföremål eller -mynt
1 object or coin of silver	} vikingatid och tidig medeltid
Viking Age and Early Middle Ages
▲	undersökt boplatz
excavated settlement	◇	»silvers katt»
"hoard" of silver objects and/or coins	

Fig 3. Gåtebo och Bredsättra kyrka från söder. Östra landsvägen löper diagonalt genom bilden. Vid tvärvägen t h ligger Gåtebo-gravfältet och bakom den rektangulära skogsplanteringen t h i bakgrunden boplatsen vid Ormöga. Foto Bertil Walther 1975. (Publ med försvarsstabens tillstånd).

Gåtebo village and Bredsättra church from the south. The east road runs diagonally through the picture. To the right at the crossroads is the grave-field at Gåtebo and behind the rectangular plantation on the right in the background, the settlement at Ormöga.

mycket begränsad tid – knappt ett århundrade omkring Kristi födelse. Anmärkningsvärd är också den höga andelen kvinnogravar (85% av de könsbestämda gravarna).

Gravfältet vid *Gåtebo* ligger 800 m nordost om det vid *Bo* gård och på samma strandvall. Stensättningarna var dolda av tjocka flygsandslager. Ett 30-tal gravar, hälften brandgravar och hälften skelettgravar, har grävts ut. De tillhör främst äldre romersk järnålder och är några generationer yngre än de vid *Bo* gård. Även några fynd från folkvandringstid och vendeltid föreligger. *Gåtebo*gravfältet utmärkes framför allt av det stora antalet oplundrade skelettgravar med välbevarade lerkärl.³

Det finns gravar även mellan dessa två undersökta platser och likaså söder om *Bo* gård. Det är inte osannolikt att här en gång i tiden funnits ett mer eller mindre sammanhängande gravfält från åsen N om kyrkan via *Gåtebo* och *Bo* ned till Övra Sandby. Delarna i ett så-

dant långsträckt gravfält har tillkommit undan för undan under järnåldern och tillhört olika gårdar eller byar. Delarnas olika karaktär framgår ju redan vid en jämförelse mellan *Bo* gård och *Gåtebo*.

Vid *Ormöga* har vi undersökt överodlade rester av både gravfält och boplats. De två daterbara gravarna är från äldre romersk järnålder. Boplatslagret låg omkring och även ovanpå gravarna. En husgrund med stolphålsrader undersöktes. Huset har varit av samma konstruktion som det nedan beskrivna i *Bo*. Boplatsen har varit bebodd under romersk järnålder och folkvandringstid.

På *Bo* ägor, ca 500 m öster om offerplatsen i Skedemosse och 600 m väster om gravfältet vid *Bo* gård, undersöktes delar av en överodlad boplats. Fyra olika husgrunder samt enstensatt väg mot Skedemosse grävdes ut. Husen har haft stolpburna halm- eller vass-tak och väggar av lerklinad risflätning. De avviker från den konstruktion med stabila stenmurar, som kän-

Fig 2. Karta över Bredsättra socken. De översandade och överodlade gravfält och boplatser som upptäckts och grävts ut i socknen har markerats, liksom synliga fasta fornlämningar, enstaka gravfynd och »skattfynd» av guld och silver från järnåldern. Sammanställd av Margareta Beskow-Sjöberg.

Bredsättra parish. The grave-fields and settlements covered by sand and ploughed soil which have been discovered and excavated are mapped as well as visible ancient monuments, single grave-finds and hoards of gold and silver from the Iron Age.

netecknar de mer kända öländska husgrunderna från järnåldern, tex Eketorp. Det troligaste är att olika byggnadssätt använts jämsides beroende på lokal materialtillgång och traditioner inom den grupp man tillhört. Boplatsen vid Bo har varit bebodd från århundradet före Kr f och 5–600 år framåt.

Liknande husgrunder fanns på den överodlade boplatsen väster om *Skedstad*. Platsen ligger 500 m sydsydost om Gåtebofältet och lika långt öster om det vid Bo gård. Den uppmärksammades genom upplöjning av delar av en stor depå av tenformiga ämnesjärn (560 st). Dess karaktär av handels- och hantverksgård understryks också av ett guldfynd med spirallagda tenar och avklippta guldbitar. Boplatsen har varit bebodd under romersk järnålder och folkvandringstid.

Undersökningarna har främst gett fynd från romersk järnålder och – vad boplatserna beträffar – folkvandringstid. Under romersk järnålder har Bredsättra såväl som andra delar av Öland haft blomstrande bygder med en välbärgad och månghövdad befolkning. Det understryks också av det äldre fyndmaterialet, där fynd från äldre romersk järnålder dominerar. Under århundradet före Kr f konsolideras en rad bebyggelseenheter – gårdar eller byar – främst i den östra hälften av det undersökningsområde som nämndes inledningsvis. Befolkningen livnär sig på jordbruk och boskapsskötsel, men utvecklar under de följande århundradena även vidlyftiga handelsförbindelser. Det har föreslagits att export av hudar och andra skinnvaror till den romerska hären på kontinenten ägt rum.⁴ I den västra delen förefaller bebyggelsen under äldre järnålder ha varit mindre omfattande. Sannolikt har uppdelningen på mager mark och alvarmark i väst och goda odlingsjordar i öst haft betydelse redan då. Under folkvandringstid och vendeltid genomgår Öland en kris som innebär befolkningsminskning och ödeläggande av en del gårdar.⁵ Den rika bygden omkring Skedemosse lever kvar – om än inte opåverkad – även under kristiden och under vikingatiden är den ett bördigt uppland till och en av förutsättningarna för uppkomsten av samhället Köping.

I Bredsättra har gjorts påfallande många fynd av vikingatida och tidigmedeltida silverföremål. Dels är det enstaka föremål som armringar och dels flera skatter med mynt och smycken. Fynden koncentrerar sig till *Bredsättra – Gåtebo – Bo*. En skatt har också hittats vid *Sikehamn*.⁶

Gravfältet vid *Gåtebo* överlagrades av boplatlager från vikingatiden. I kulturlagret fanns stora mängder slagg och andra spår av järnhantering. Ett dussin tyska silvermynt från 1000-talet daterar bosättningen.

Vid *Mellösa* hittades på 1930-talet ett av Ölands märkligare vikingatida gravfynd, bestående av ett handfatsliknande bronskärl och ett arabiskt silvermynt från år 991/2 e Kr. Metallfat av denna art finns bl a i gotländska gravfynd från vikingatid och ingår också i fyndmaterialet från det yngsta skedet i Eketorp.⁷

Studerar man fördelningen av vikingatida fynd inom undersökningsområdet urskiljer man tre centra. Det mest framträdande är Köpingsvik med en hel rad gravfynd, boplatlager och silverskatter. Ett andra centrum är Bredsättra – Gåtebo – Sikehamn och ett tredje finns i södra delen av Gärdslösa sn. Under vikingatiden har livliga förbindelser existerat mellan Bredsättra och Köping. En förbindelseled mellan samhället Köping och hamnen i väst och Östersjön bör ha gått via Bredsättra – Gåtebo. Hur tidigt Sikehamn som samhälle kommit in i bilden är än så länge en öppen fråga. Några klart vikingatida kulturlager har ej kunnat konstateras vid Sikehamn. Den nära kapellet funna silverskatten dateras dock till tiden 950–1050 e Kr.⁸ Provschakt nära kapellet har givit myntfynd som kan dateras till 1200-tal. Sikehamn som samhälle får kanske sin största betydelse först när Köpings dominans upphör. Bredsättra sockens starka ställning under medeltiden med Linköpingsbiskoparnas sätesgård Bo gård måste ses mot bakgrunden av förhållandena under järnåldern.

Kyrkans läge och namn. Prästgården. Ecclesiastik jord i socknen. Gille

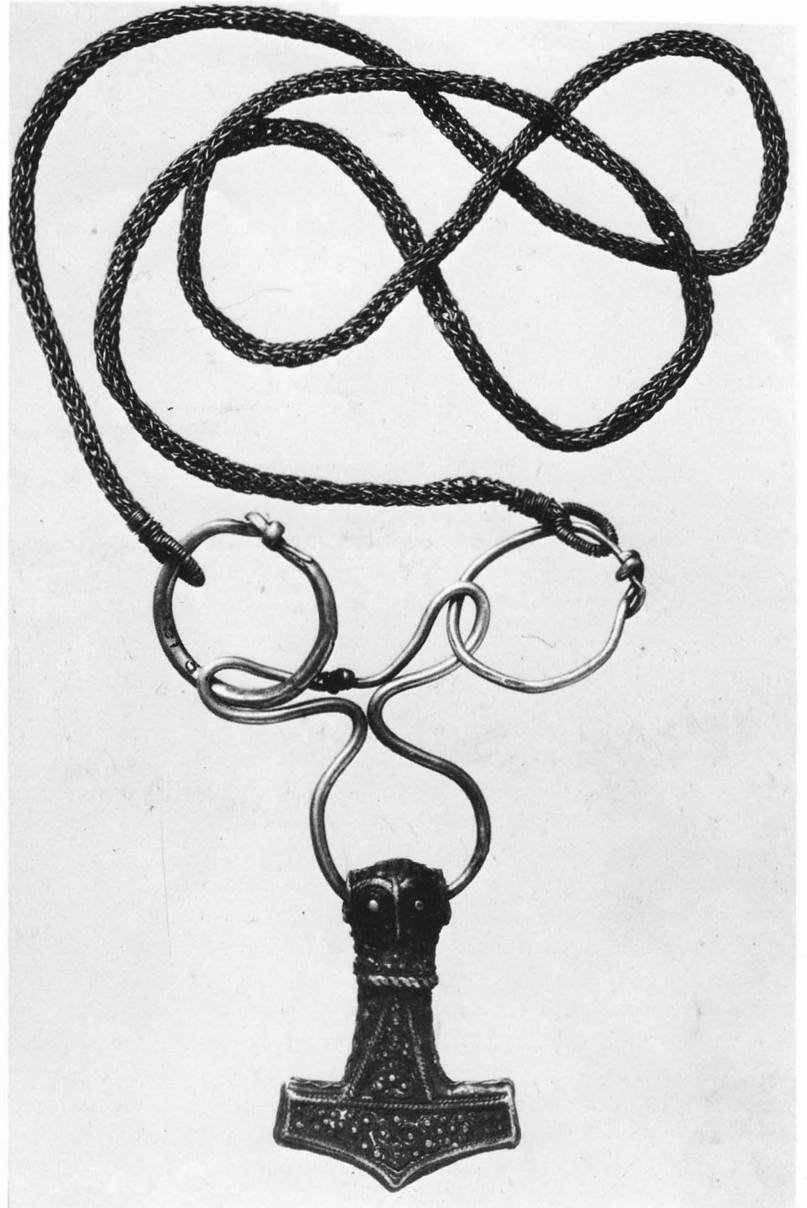
av SÖLVE GÖRANSSON

Bredsättra kyrka ligger på Ölands östra landborg ej långt från Gåtebo by, men den har sitt namn efter den NV-ut belägna Bredsättra by, invid vars ägor den är placerad. Namnets efterled, *sät(t)er*, *sät(t)ra* har innebörden 'utmarsäng, skogsäng' (F Hedblom 1945). Representativt för medeltida skrivningar av sockennamnet är exemplet (*de*) *Bredhasæter* från år 1351 (SDaps I: 1, nr 425). Sveriges Kyrkor har valt att använda det hävdvunna skrivsättet Bredsättra, trots att församlingsnamnet officiellt stavas med endast ett *t*.⁹

Bredsättra utgjorde under medeltiden eget prästgäll, men kyrkan lades efter reformationen som annexa till Gärdslösa. Den medeltida prästgården har legat omedelbart S om kyrkan och är som fastighetsenhet identisk med nyare tidens prästestom eller stomhemman i Bredsättra by, nr 5 i jordeböckerna alltsedan 1700-talet. En avskriftsvidimination, utfärdad på biskop Brasks begäran, är daterad i Bredsättra prästgård den 24 maj 1515: *in manso sacerdotali parochialis Ecclesie Bredasæter in ølandia* (LStB, Kh 54, s 333). Den möjligen siste kyrkoherden i Bredsättra var Olaus Petri, nämnd

Fig 4. Filigranarbetad torshammare med kedja ur en vikingatida silverskatt med mynt och smycken som 1780 hittades av bonden Nils Nilsson under en sten på byvägen i Bredsättra. Endast en tiondel av skatten, som sammanlagt vägde 594 g, inlöstes av staten. Foto ATA.

Thor's hammer, worked in silver filigree with a chain from a Viking Age hoard containing coins and ornaments found at Bredsättra in 1780. Only a small part of this hoard which contained 594 g silver remains.

1515, ca 1519 och 1525 (LStB, Kh 54, s 333, 198; RA, A 7, fol 280r). Under perioden 1555–1570 beboddes prästgården av Gärdslösa herden, Petrus Jonæ, i avvaktan på att prästgårdsfrågan i Gärdslösa skulle lösas (se SvK ÖI II: 3, s 11 f). Stomhemmanets, alltså det forna »prästebolets», åbor har i det följande betraktats som landbönder under pastor i Gärdslösa. Dess bebyggelse har kvarblivit vid Bredsättra kyrka. Ända fram till enskiftet 1820–21 hörde till hemmanet också en obebyggd tomt i Bredsättra by som markering av dess andel efter byamål i byns ägor.

Under medeltiden ägde Bredsättra kyrka landbohemman och/eller utjordar i byarna Bredsättra, Gåtebo, Kläppinge och Långöre, gods som efter Gustav Vasas kyrkoreduktion överfördes till krononatur. Kvar i kyrklig ägo, under Gärdslösa pastorsboställe, stannade sk »prästehåpar» eller »flater» i Bredsättra, Gåtebo, Kläppinge, Långöre och Mellösa; med »håp» avsågs ett särskilt, ur byns tegskifte utbrutet, åker- eller ängsstykke.

Märklig är koncentrationen av biskopsgods till Bredsättra bygden; de få andra Linköpingsgodsen på Öland

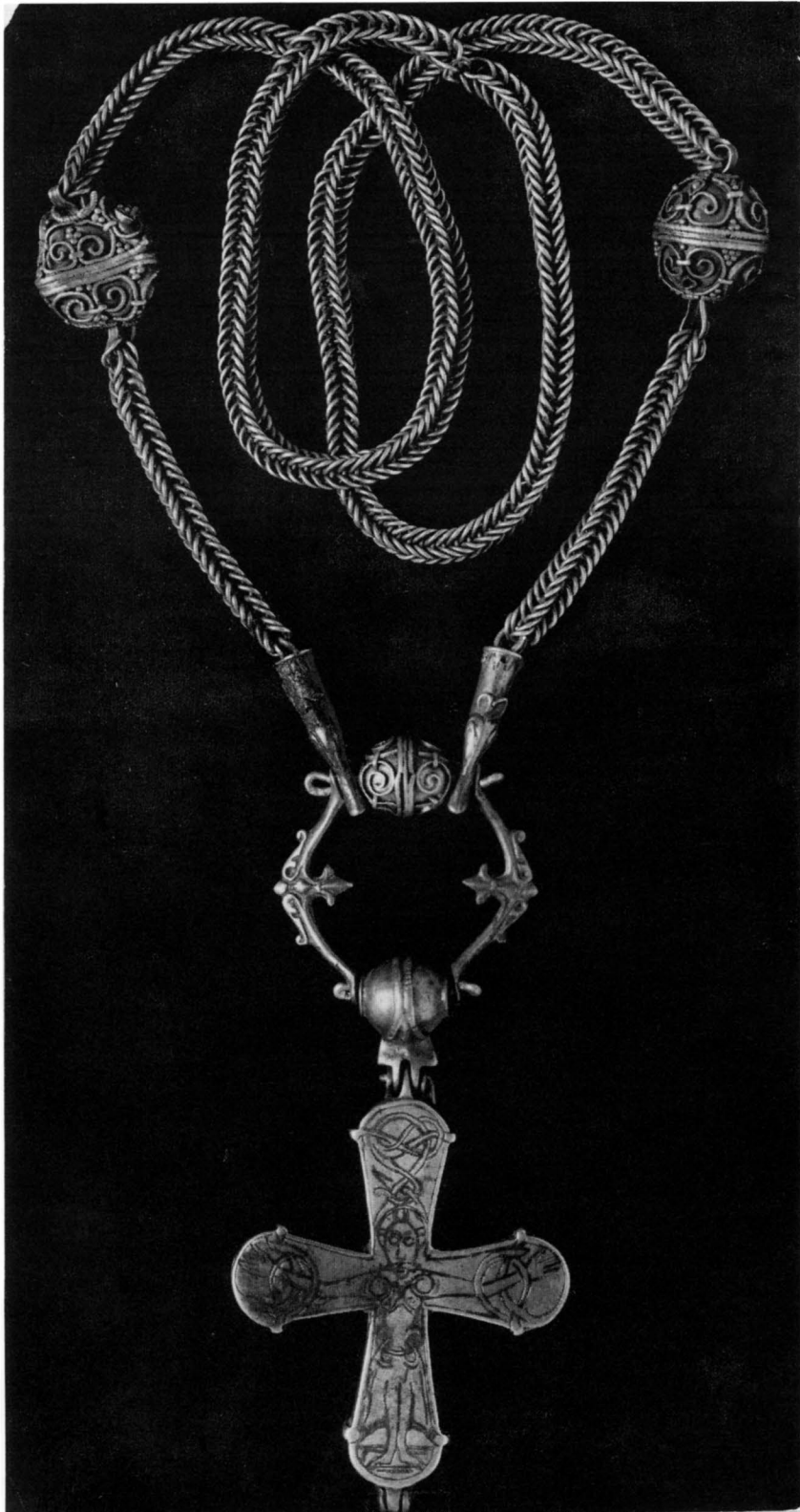

Fig 5. Korsformat s k encolpium av silver 1000-talet, funnet 1763 i Gåtebo. Nu SHM (inv nr 100). Foto H Andersson.

Cross, a silver encolpium, 11th century, found in 1763 at Gåtebo. Now in the Museum of National Antiquities (no 100).

låg i Stenåsa, Torslunda och Högsrums socknar. Biskopsbordet i Linköping ägde under senmedeltiden ungefär hälften av Bredsättra sockens jord. Under biskopen låg sålunda här då 24 besuttna landbogårdar jämte smärre jordar och ängshåpar; antalet landbor hade tidigare varit större. Byarna Skedstad samt Nedra och Övra Sandby bestod helt och hållet av biskopsgods. De övriga godsens var belägna i Kläppinge, Bredsättra, Långöre, Ormöga, Gåtebo och Skärpinge, vilken senare gård låg avhyst redan 1515. Själva »huvudgården» var Bo, som troligen utbrutits ur Gåtebo by. Biskopen har den 20 april 1355 daterat ett brev *in curia nostra boo in øland* (SD 6, nr 5111). År 1515 benämns gården *biscopsboo* (LStB, Kh 54, s 195, 200). Ett stenhus på Biskopsbo har nedrivits vid 1500-talets mitt (Kon Gustaf I:s reg 28 (1558), s 574, 580). I vilken mån de redan år 1178 i ett påvligt skyddsbrev (SD 1, nr 74) bland Linköpings kyrkas gods nämnda *mansiones in ølandia* motsvarat de från medeltidens slut kända biskopsgårdarna låter sig ej avgöras. Av klosterjord fanns i Bredsättra socken endast ett litet gods i Gåtebo, tillhörigt Vreta kloster.¹⁰

Under senmedeltiden har i socknen florerat ett Katarinagille med anknytning till gråbrödraklostret i Visby. År 1413 påbörjades i klostret sjungandet av själamässor varje annandag och måndag för detta gille, *convivium Sancte Katerine in Bredæsether terre Ølandie* mot ett årligt vederlag av 4 mark silver (SRS I:1, s 37). Utan verkligt fog har Ahlqvist satt gillet i förbindelse med Bredsättra kyrkas östtorn (A Ahlqvist 1822–27, 2: 1 s 180; se nedan s 24f).¹¹

I en följande volym av SvK (ÖI II: 5) behandlas det vid Östersjöstranden på Sikvarpsudd byggda Birgittakapellet, ofta men mindre egentligt kallat Långöre kapell, och dess miljö.

Gåtebokorset

I Gåtebo, strax sydöst om kyrkan, påträffades i mitten av 1700-talet en silverskatt från 1000-talet, i vilken ingick bl a ett korsformat sk encolpium med halskedja (fig 5). Skatten inlöstes 1763 av SHM, encolpiet har inv nr 100. Korsets längd är 8,3 cm. Det är gjutet i silver och består av två hälfter förenade genom scharnér. På framsidan är ett krucifix graverat, på baksidan fem medaljonger med heliga personer, bl a troligen jungfru Maria, utförda i runstensstil efter byzantinska förlagor. Encolpiet är »ett märkligt unikum från själva brytningstiden mellan en hedniskt förhistorisk och en kristet medeltida konst i vårt land» (A Andersson 1967, s 34ff och där angiven litteratur).

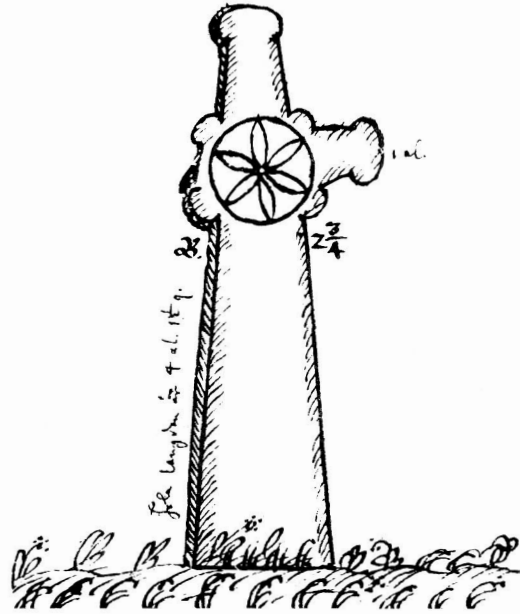

Fig 6. Medeltida minneskors av kalksten (fornminne nr 15) vid Kläppinge. Teckning av J H Rhezelius 1634. KB. Numera återstår endast korsstammen.

Medieval memorial cross, limestone, at Kläppinge. Drawing 1634. Now only the shaft is preserved.

Kläppingekorset

Ett minneskors, hugget av grå kalksten, står vid en åker i byn Kläppinge, ca 440 m ONO kyrkan (fornminne nr 15). Redan vid J H Rhezelius¹² besök 1634 var korset skadat (fig 6) och numera återstår endast en del av korsstammen. Utmed framsidans kanter löper en smal, låg vulst. Korsstammen avsmalnar uppåt och vidgar sig kraftigt i markytan, för att den under markytan nedgrävda delen skall stå stadigare. Dessutom är en liten kulle av stenar uppstaplad omkring basen.

Ursprungligen vidgade sig korsarmarna mot ändarna, vilka dessutom markerades genom tvärställda, ovala bildningar. I vinklarna mellan korsarmarna sköt mindre rundlar ut. I korsets mitt var en sexuddig stjärna ristad, formad med passare och inskriven i en cirkel. Datering: medeltiden, möjligen 1200-talets senare del, med tanke på den geometriska stjärnan. Jfr kalkmålningar i Gärdslösa kyrka samt ett minneskors vid Tjusby (ÖI II. 3, fig 3, s 12; fig 94f, s 92).

Stenens tjocklek är 10 cm, dess synliga höjd är numera endast 165 cm, bredd upptill 35 cm, nedtill 85 cm. Rhezelius anger höjden till 4 alnar, 1½ kvarter, dvs ca 260 cm. Han berättar också, att »Dät ena halfwa korset, hafwer een öfwerdådigh Båtzman afslaget, eller

Fig 7 Medeltida minneskors av kalksten vid Övra Sandby rest över Sune. Foto William Anderson 1933.

Medieval cross, limestone, at Övra Sandby, to the memory of Sune.

kastath, säija dhe där när boende» (F.c. 2/3, s 20) samt »Detta är ochså döde mans Kumbel, där wtan twifwel dräpin» (F.c. 2/3, s 20). – Hadorph¹³ endast nämner korset (se underskriften till fig 13). Följande anteckning av Hilfeling¹⁴ 1797 hänför sig troligen också till Kläppinge-korset: »längre i vester ses et mindre Stenkors därom man säger en Prest fordom blifvit ihjälslagen» (F m. 57·2, s 53 f). – Ahlqvist¹⁵ skriver om korset, att det var förstört och hänvisar till Rhezelius samt skri-

ver: »Ingen tradition nämner härom» (2:1 s 183). – Håkansson nr 36.

Stenkorset vid Övra Sandby

Omkring 3 km SSV kyrkan på Nygärdet, ca 20 m väster om gamla landsvägen (nu Övra Sandbys bygata), står ett minneskors av grå kalksten, format som ett latinskt kors (fig 7). I korsmitten är mot väster en nu oläslig inskrift i minuskler: »s v n o», som inte heller kunde dechiffreras av Wallman.¹⁶ Lodrät, gles behuggning på kanterna. Synlig höjd: 185 cm, bredd 80 cm, tjocklek 11,5 cm. Korset står i en 60 cm hög kulle av stora, hopplockade gråstenar, som bildar ett litet röse. »Ingen Relatio härom», enligt Rhezelius (F c. 2/3, s 22), men Ahlqvist (2: 1, s 189) återger en ännu levande tradition om att korset är rest över en präst, som här omkommit i snöyra. Numera är korset omgivet av en i sen tid planterad tallskog. – Håkansson nr 35.

Beträffande stenkorset på Kapelludden, se ÖI II: 5, Sikavarpes eller S:ta Birgittas kapell (under utgivning).

Kyrkogård och klockstapel

Kyrkogårdsmur, ingångar

Kyrkogården har sin största utsträckning i norr–söder (fig 9). Den har utvidgats, framför allt mot söder framgår det vid jämförelse mellan fig 8 och fig 9. Den omges av en kallmurad dubbelmur av kalksten och gråsten, ca 100–130 cm hög (fig 10), omlagd 1852–1854 samt 1872 i samband med utvidgningar av kyrkogården. Som entreprenör antogs 1852 Elof Elofsson i Gåtebo. Entreprenadhandlingen innehåller detaljerade anvisningar för omläggning av östra, västra och norra murarna. 1872 hade turen kommit till södra muren (st prot). I muren ingår brottstycken av huggen sten från gravhällar och golvflisor. Andra arkitekturfragment har enligt traditionen hämtats till kyrkogårdsmuren från ruinen efter Sikavarpes kapell nere vid Kapelludden (ÖI II: 5, under utgivning).

Ingångarna är placerade i öster (fig 10), väster och söder (fig 9: 2–4) och består av moderna dubbelgrindar av smidesjärn mellan murade och spritputsade stolpar avtäckta med kalkstensflisor. Tidigare fanns oljemålade trägrindar från 1853. Vid östra grinden leder en klivstätta med steg av huggen kalksten över muren (fig 9: 5, 10). Den är gjord så sent som 1932 (kr prot).

1821 och tidigare var muren högre och hade ingångar i form av små luckhus av trä, täckta av sadeltak (fig 15). De var nya 1744 (vis prot). N I Löfgrens¹⁷ teckning visar två ingångar i östra muren, men hans skissartade redovisning är felaktig, ovanligt nog för denna pålitliga källa. Den ena stigluckan var i stället troligen belägen i södra muren. Sannolikt fanns i äldre tider ingångar både i norr och söder, om man så får tolka markeringar i fig 8.

1741 beslöt man att dränera kyrkogården, emedan den var så fuktig, »att Liken flutit i grafvarna» (st prot). Kyrkogårdens södra del har sedan dess dränerats flera gånger, men är fortfarande periodvis besvärad av fukt. Även inne i vapenhuset är golvet oftast drypande vått, liksom ända upp i tornets nedersta trappe.

1860 förbjöds allt betande på kyrkogården, »såsom varande ett rum helgadt och invigt åt de aflidne» och man beslöt, att med det snaraste skulle kyrkogårdsportarna förses med lås (st prot 22/5 1860). – På 1870-talet tvistade man om klockaren eller kyrkvaktaren skulle ha rätt till höskörden på kyrkogården. 1872 tillerkändes kyrkvaktaren Nils Peter Birgersson höskörden för vissa tjänster men förbjöds strängeligen att låta sina djur beta där (st prot).

Träd

Utmed kyrkogårdsmuren är numera planterad en rad med oxel och björk, utom i väster och nordväst, där en idegranshäck tillkom för några år sedan. Redan 1807, men även senare, beslöt man att plantera träd på kyrkogården (st prot).

Klockstapel

I sydöst stod en klockstapel (fig 12), en enkel klockbock med en enda klocka. Den var byggd före 1591 (PB vis) och revs troligen 1659, i varje fall senast 1673. Då Petrus Törnwall¹⁸ ritade av kyrkan sistnämnda år stod nämligen en klockställning på östtornets tak (fig 13).

Bänk

Vid tornets södra sida står en stenbänk, buren av samma slags konsoler, som alltsedan 1861 ingår i tornets taklist (se nedan). Kalkstenen var hämtad från Köpings klint.

Runsten

Ett runstensfragment (Öl 44) av röd kalksten med måtten 81×37 cm och som bär en slinga med runor förvaras sedan 1800-talets mitt vid Skedemosse gård. Den har tidigare funnits vid Bo gård. Dess inskrift från 1000-talet lyder i översättning: » (efter sin) fader Gud hjälpe hans själ .»

Fig 9. Situationsplan. Uppm, skala 1 2000, G Wirén 1978. General plan, scale 1 2000. 1 Church. 2–4 Gates. 5 Stile. 6 Storage room with toilets. 7 8 Wells.

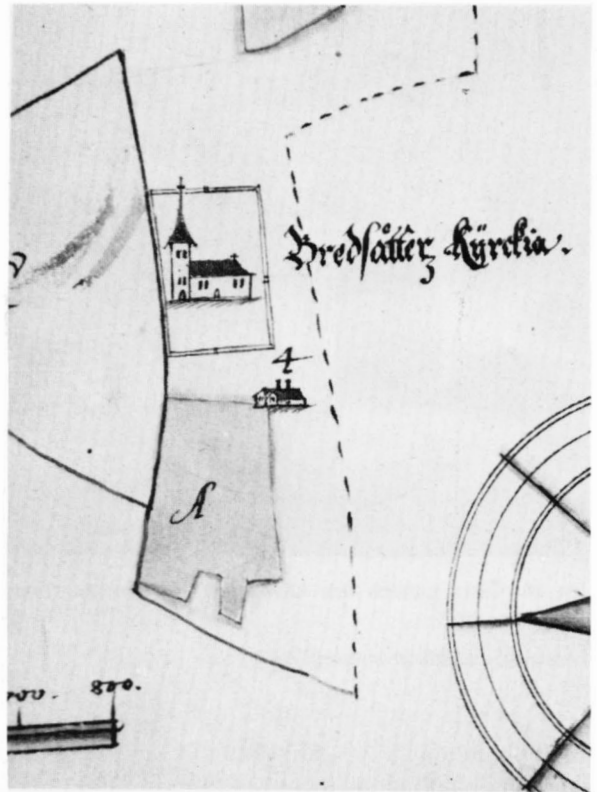
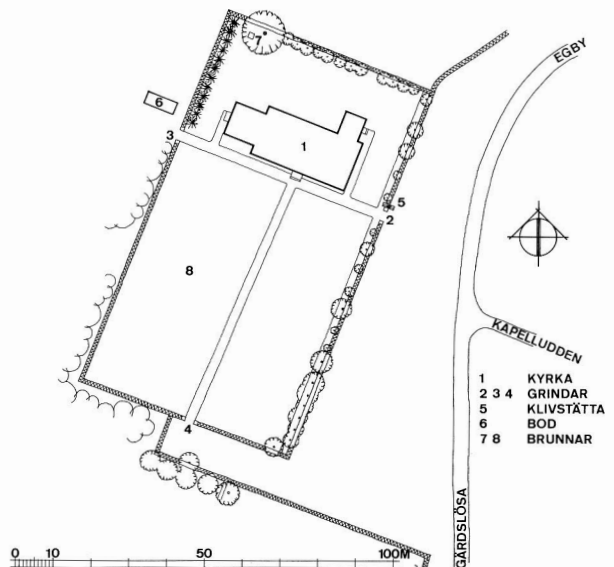

Fig 8. Kyrkan och kyrkogården år 1683. Detalj av karta G2: 145. LMV – Bilden av kyrkan är endast ett karttecken, medan kyrkogårdens utsträckning återger verkligheten.

Church and churchyard in 1683. Detail from a map. The picture of the church is only a cartographic symbol, while the area of the churchyard is shown correctly.

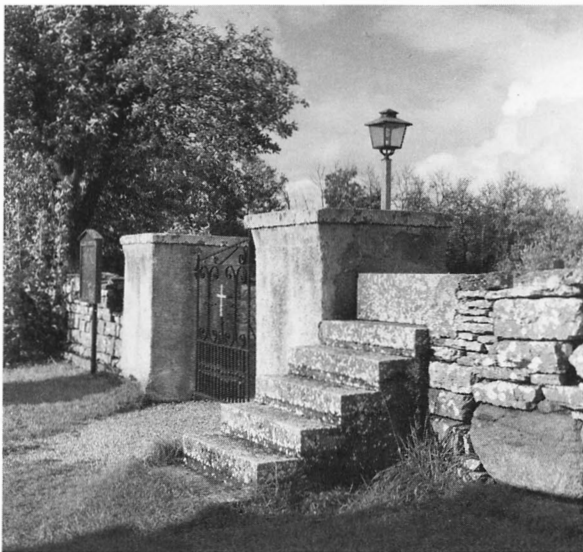

Fig 10. Östra grinden och klivstättan från nordöst. Foto S Hallgren 1978.

East gate and stile from north east.

Gravstenar på kyrkogården

I Bredsättra socken fanns inga stenbrott. Därför har det på dess kyrkogård aldrig varit lika gott om gravhällar som i de socknar, tex Källa och Löt, där lämplig sten funnits på nära håll. I samband med kyrkobygget på 1840-talet skulle gravflisorna borttagas, kyrkogården planeras och liken begravas i linjer (st prot 1845). – Det framgår av st prot 1885, att en del gravar då var omgivna av staket, burna av syllar. I Löt finns fortfarande en liknande grav bevarad (Öl II:2, fig 242). Andra, nu försvunna gravar av samma typ har funnits bl a i Böda (Öl I:2, s 101) och i Runsten (Öl II:5, under utgivning).

Endast få gamla gravstenar är nu kvar på kyrkogården. Några är använda som trappstenar utanför kyrkans ingångar, andra är inflyttade i kyrkan (se Nya kyrkan, Gravminnen). Det är påfallande glest mellan gravarna på norra sidan.

1–5. Fyra medeltida hällar samt en från 1662 (fig 86), vilka ursprungligen legat på kyrkogården, är flyttade. En ligger som trampflisa vid västportalen, de övriga är inlagda i Nya kyrkans vapenhus och beskrivs nedan, avsnittet Gravminnen.

6. Rest sten av grå kalksten, överkanten avrundad, avsmalnande nedåt samt med två halvrunda ansvallningar på sidorna, mitt emot varandra. Höjd 54 cm.

Inskrift inom rektangulär ram, allt ristat: CMS / BMD / 1755. Håkansson (nr 47) har en något avvikande läsning.

7–9. Liggande hällar från 1755, 1806 och 1828 (se Nya kyrkan, Gravminnen, nr 6–8).

10. Rest sten av röd kalksten, rektangulär med halv-rund överdel med en halv sol och inpassad i en vågrät sockel av samma material. Inskrift med antikva-versaler: HÄR VILAR F. D ÄLDERMANNEN / ANDERS JONSSON / FRÅN ÖFRA SANDBY / FÖDD D 2 MAI 1788 / DÖD D 7 MAI 1857 UTI ÅNGEST ÅKAL/LADE / JAG HERRAN OCH HERRAN / BÖNHÖRDE MIG OCH / TRÖSTADE MIG / PS 118 D. 5 (?) v (?). Därunder ett kors i relief. Höjd 145 cm. I sydöstra hörnet av kyrkogården.

11. Rest sten av röd kalksten, halv-rund upptill. Sidorna utskjutande och förkroppade som ett slags pilstrar. Inskrift med antikva-versaler: HÄR WILAR / H. ÅGA. J. SVARFVARES / K. MAKÅ / F. NEDRA SANDBY / KARIN ANDERS. DOTTER / F. 1814 D. 27/12 D. 1859 D. 16/10 / CHRISTUS ÄR MIT LIF OCH / DÖDEN ÄR MIN WINNING. / PHILIPPER K. 1. W. 21. – Höjd 122 cm. I kyrkogårdens sydöstra hörn, väster om nr 10.

12. Rest, latinskt kors av röd kalksten (fig 11), vilande på en rektangel, som i sin tur är inpassad i en låg sockel av samma material. Korset omges av en strålkran och stöds nedtill på ömse sidor av S-voluter. Inskrift på korset med ristade antikva-versaler: HEMMANS / EGAREN / OLOF NILSSON / FRÅN BREDSÄTTRA / HUSTRU MARIA LARSDÄTTER / FÖDD DEN 7 DECEMBER 1807 / DÖD DEN ?- / MAJ 1866. Längst ned på rektangeln: »Iag vill söka den min siäl / kär haver Hö. Vi. 3: 2 / UPP: B: 2: 10». Höjd 120 cm. På kyrkogårdens sydvästra del, nära kyrkan.

13. Kors av gjutjärn, graciöst format och genombrutet, över »Christina / Char: Andersson / * / 1861 / † / 1869». Höjd 113 cm. På kyrkogårdens sydvästra del.

14. Rest kors, likt nr 12, men övervuxet med lavar, varför inskriften är svårläst: Här vilår / AROLUFS [?] / PETTER OLSSON I KLÄPPIN/GE FÖDD D. .. NW. 1845 / DÖD D. 21 JANUARI 1870. Längst ned HANS SIÄL BEHAGADE GUD DÄRFÖRE / HASTADE HAN MED / HONOM UTU DÄTTA / ONDA LEWERNET» samt dödsdatum »† 21/1 1870». Höjd 120 cm. I kyrkogårdens södra del, nordväst om nr 10 och 11.

15. Rest kors av ek, enligt inskrift över UNBEKANNTER / DEUTSCHER JUNGE / BEERDIGT 14/11 1943. Överst ett nedsänkt malteserkors, i vars mitt ett hakkors framträder i relief. Total höjd 142 cm, synlig höjd har varit 100 cm. Graven låg på kyrkogårdens norra sida, men kvarlevorna fördes för några år sedan till Tyskland. Korset skall ställas upp i vapenhuset.

1727 förbjöds begravningar för nära vapenhuset emedan dess östra mur hade underminerats av gravar och rämnat (st prot).

Följande gravstenar har också ursprungligen legat på kyrkogården, men flyttats ut till gårdar i socknen. I samband med gravdelningarna vid olika tider uppmanades nämligen sockenborna att flytta hem oanvända gravstenar. Man brukade också göra auktion på »herrelösa» gravstenar för att därmed ge kyrkan någon liten inkomst.

16. Av grå kalksten, skulpterad, av god kvalitet, men mycket nött. Ligger som trappsten till Bo gård (Boo 1:9, ägare: J A Bertil Andersson). Mått: 211×148×17 cm. I mitten sköld inom en krans, vilken i sin tur omges av kraftigt broskverk. Upptill och nedtill två rektangulära kartuscher omgivna av beslags- och broskornamentik. I hörnen nedsänkta rundlar. I de båda övre två utåt lutande änglahuvuden med vingar korsade under hakan, i nedre vänstra rundeln ett timglas, i nedre högra ett kranium vilande på en benknota. Mellan rundlarna, utmed stenens kanter, ett lågerhugget, brett inskriftsband utan synlig text. Datering: 1600-talets mitt.¹⁹ Sekundära inskrifter: [ELOF ANDER]SSON [MAR]JRIA BOTIN ÅR (på övre kartuschen) samt ETT TUSEN ÅTTA HUNDRA ELLOVA (nedre kartuschen). – Håkansson nr 54.

17. Av kalksten. Inskrift: NES / AND / 1828. Tillhörde 1942 Oscar Olsson (Håkansson nr 55).

18. Gravsten av kalksten. Inskrift: PMS NPS AMS / ONS OPO. Framför initialerna i andra raden ett bomärke (Håkansson s 338, nr 90). Tillhörde 1942 Hulda Olsson, Ormöga (Håkansson nr 57).

19. Av grå kalksten, mycket nött. I hörnen rundlar med dubbla konturer och möjligen nedsänkt mittparti, kanske tidigare med änglahuvuden. Ett 7 cm brett inskriftsband, något nedsänkt, går runt stenens kanter. Endast enstaka tecken skymtar: 5 83. Stenens yta mycket nött och skadad, dessutom delvis täckt med cement. 178×134 cm. – Ligger i gräsmattan till gården Övra Sandby 5:3 (ägare: Rut och Ernst Nilsson). Stenen har flyttats från en gård i byn Ormöga inom Bred-sättra socken.

20. Av gråröd kalksten.²⁰ I hörnen cirklar och runt kanten ett inskriftsband utan text. Överst inom bandet IHS, därunder »N.E.L.S./E.L.O.S.O.N Maie IONS/DO-TER/ID 1727» samt ett bomärke, likt bokstaven T med två extra tvärstreck. Mått: 160×95 cm. Ligger som trappsten till sidobyggnaden i gården Kläppinge 3:3.

Det har dock inte varit möjligt att genomföra en fullständig inventering av gravstenar ute i socknen.

Fig 11. Gravkors av kalksten (nr 12) över Maria Larsdotter †1866, hemmansägaren Olof Nilssons hustru. Foto S Hallgren 1978.

Cruciform tombstone, limestone, 1866.

Benhus, ekonomibygnader

Ett beslut i samband med vis 1752 att uppföra ett benhus verkställdes aldrig. – I kyrkogårdens nordvästra hörn uppfördes 1924 ett hemlighus med vedbod (som ersättning för den i västtornet belägna), 1957 ersatt med en byggnad utanför västra kyrkogårdsingången (fig 9: 6).

Brunnar

En brunn, täckt av en kalkstenshäll med ett runt hål, togs upp i kyrkogårdens nordvästra del (fig 9:7) enligt

beslut 1881 och 1882. Ungefär på samma ställe gjordes tidigare en brunn för kyrkobygget 1848–1849. – På kyrkogårdens södra sida är också en brunn, försedd med pump (fig 9:8).

Solur

Mellan 1859 och 1919 användes kyrkans medeltida dopfunt som sockel till en solvisare (Roosval 1918, pl

Bredsättra gamla kyrka

Plan

Av den medeltida klövsadelskyrkan i Bredsättra, riven 1848, återstår i dag dels ett mäktigt försvarstorn i väster (fig 18 ff, 22 ff, 50), dels det medeltida långhusets västgavel, som ännu kan studeras inifrån den nuvarande kyrkans vind (fig 16, 20 b, 32). Under golvet framgrävdes vid den senaste restaureringen av Nya kyrkan (se denna) grundmurarna till långhusets sidomurar samt till koret/östtornet (fig 17).

Kyrkans utseende omedelbart före raseringen känner vi väl till, tack vare detaljerade teckningar utförda av Abraham Ahlqvist (not 15) och N I Löfgren (not 17), och som det kommer att visa sig i nedanstående beskrivning, liknade kyrkan omkring 1820 i stort sett den medeltida klövsadelskyrkan, sådan vi känner den på teckningar från 1600-talet (fig 12 och 13). Dessa avbildningar kompletteras av äldre beskrivningar, arkivaliernas spridda, mer eller mindre kortfattade notiser och de år 1957 påträffade grundmurarna (fig 17).

Kyrkan bestod av ett långhus, »medelkyrkan», samt två torn, lika breda som långhuset, i kyrkans längdaxel. På södra sidan låg ett vapenhus och i norr en sakristia.

Material, exteriör

Alla murar bestod av skalmurar av kalksten och mellan dem en fyllning av kalkbruk, kullersten och skrotsten. Ingen sockel har iakttagits, men däremot sköt grunden i marknivå omkring 30 cm utanför dagmurens utsida som en sula.

Murarna var oputsade ännu i slutet av 1600-talet, att döma av Johan Hadorphs (not 13) benämning »telgsten» dvs tuktad eller huggen sten (se underskriften till fig 13). En tjock och ojämn, vitkalkad spritputs från 1751 är fortfarande bevarad på den del av västtornets östra mur, som är belägen under det nuvarande långhusets vattentak (fig 16). I putsen, omedelbart norr om långhusgavelns spets, är en muraresignatur, I P S, skriven med ett finger, medan putsen ännu var våt.

LXIII: 1). Till denna hörde två mellanstycken av röd kalksten med en kvadratisk tavla, också av röd kalksten, med timmarna markerade dels genom arabiska siffror, dels genom radiella linjer. Mitt i tavlan en lång, lutande järnten samt två runda hål, troligen för stag till tenen. Nederst på tavlan är årtalet 1859 inhugget. Plattans mått: 57,5 × 58,5 × 5,7 cm. Nu i första tornvåningen (fig 25).

Kyrkans olika delar beskrivs närmare nedan i respektive avsnitt. – Såväl ingångar som fönster hade olika form och ålder. Två portaler ledde omkring 1820 in i kyrkan, en i tornets södra mur samt en i långhusets södra mur innanför vapenhuset. I långhusets nordmur hade också en ingång funnits, vilken hade murats igen i enlighet med ett beslut 1797 och ersatts med ett litet fönster (fig 15). På södra sidan hade långhuset två större fönster (fig 14, 15). Även koret i östtornets bottenvåning hade mot söder ett ganska stort, rundbågigt fönster. Enligt Rhezelius hade även absiden ett fönster mot söder (fig 12).

Tornens nedre delar upplystes av små gluggar, bla över bottenvåningens ingång, och högre upp satt stora, rundbågiga öppningar. Sakristians enda fönster var placerat i östra muren (fig 15).

Under långhusets vattentak fanns troligen också öppningar som belysning (ev också skottöppningar) i en profan övervåning.

Yttertak

Långhusets yttertak var täckt med tegel, varav ännu flera skärvor sitter kvar (fig 16). Taket omlades 1751 dessförinnan var långhuset och tornen täckta med tjärad spån, medan vapenhuset var täckt med bräder och sakristian med flisor (Ahlqvist 2: 1, s 179 f).

Tornens sadeltak var orienterade vinkelrätt i förhållande till varandra: västtornets i öster–väster och östtornets i norr–söder. De övriga byggnadsdelarnas vattentak växlade också riktning: långhusets gick i öster–väster vapenhusets i norr–söder sakristians pulpettak lutade mot koret/östtornet, medan absidens vattentak var en halv kon. Yttertaken visade alltså ett fint växelspel sinsemellan.

Tornens gavelspetsar pryddes på 1600-talet av kors i dekorativt järnsmide (fig 12, 13), senare utbytta mot vimpelformade flöjlar (fig 14, 15).

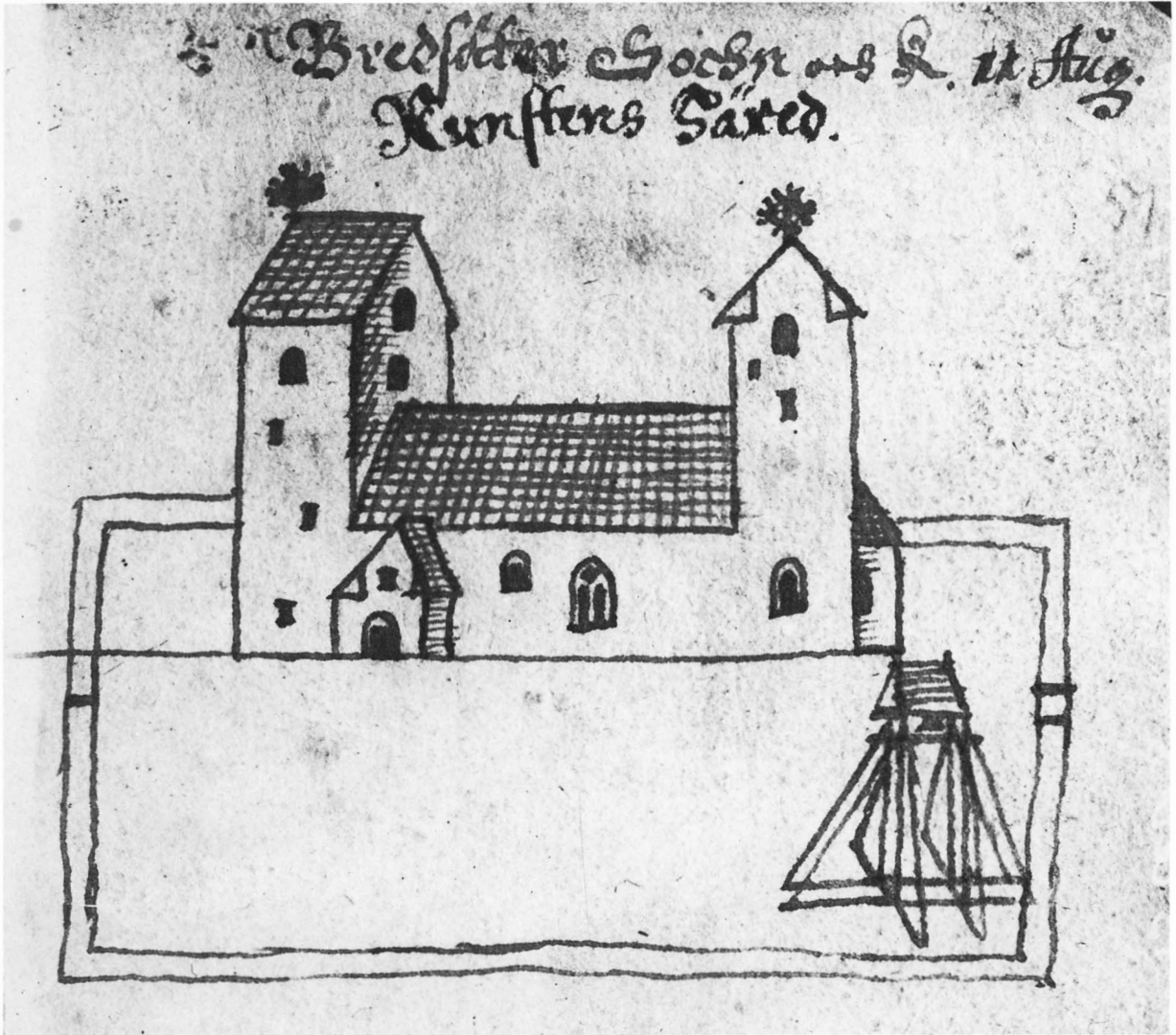

Fig 12. Den medeltida klövsadelskyrkan, kyrkogården och klockstapeln från söder år 1634. Teckning (skala 2 : 1) av J R Rhezelius. KB.

The medieval so called pack-saddle church, churchyard and bell-tower from south, drawing 1634.

Interiör

Ahlqvist har beskrivit kyrkans interiör. Rummet var litet och trångt, men tillräckligt ljus genom långhusets fönster: »Taket [i långhuset] är gammalt, rätpaneladt af bräder, måladt med änglar och andra zirater, efter forntidens smak. Kyrkowäggarna äfwen brokige och med grofwa färger målade» (2: 1, s 180). Inredningens domi-

nerande färg var blågrönt, att döma av färgen på ett dopbord (fig 42), en fattigbössa (fig 47–48), ett skåp (fig 90) och annan inredning.

Koret hade stenvälv (Saml II, S 85, s 109). – Golvet var belagt med kvadratiska plattor av slipad kalksten med huggen kant, med måtten 44×44 cm. Några av dem ligger numera ovanpå kyrkogårdsmuren (se ovan).

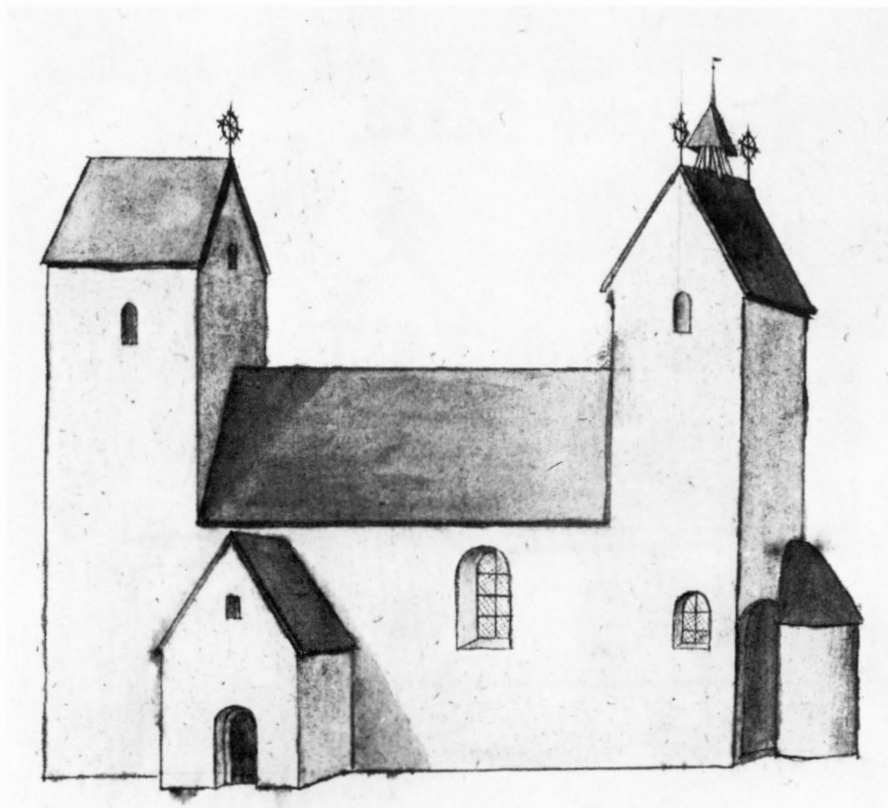

Fig 13. Kyrkan från sydöst år 1673. Skala 1 288. Teckning av P Törnwall. UUB. — Hadorph skriver: »Bredsäter är en gammal Telgstens kyrkia huelfd inge monumenter till finnandes mere än kapplet och korset dher samastädes, samt Stenkorset [fig 6] nordost om kyrkian på gårdet.» (S 30, fol 82 r:o, UUB.)

The church from south east 1673 Scale 1 288. Drawing.—Hadorph writes. "Bredsäter is an old church of tooled stone with vaults. No monuments or grave stones exist except the chapel and the cross nearby, and the stone cross [fig 6] in the field north east of the church"

Byggnadsbeskrivning

Absidkoret och östtornet

Kyrkans östligaste del bestod av ett torn, lika brett som långhuset, ur vars östra sida en absid sköt ut (fig 12–15). Vid restaureringen 1957 visade det sig, att östtornet var byggt över ett absidkor, vars sidomurar hade förstärkts på utsidan (fig 17). Korets norra vägg »bestod av på högkant ställda plana gråstensytor. Utanför S kormuren visade sig det understa skiftet flisor sticka ut 30 cm som sockel» (Hofrén).

Fig 14. Kyrkan från sydöst år 1820. Teckning av A Ahlqvist. UUB.

The church from south east, 1820. Drawing.

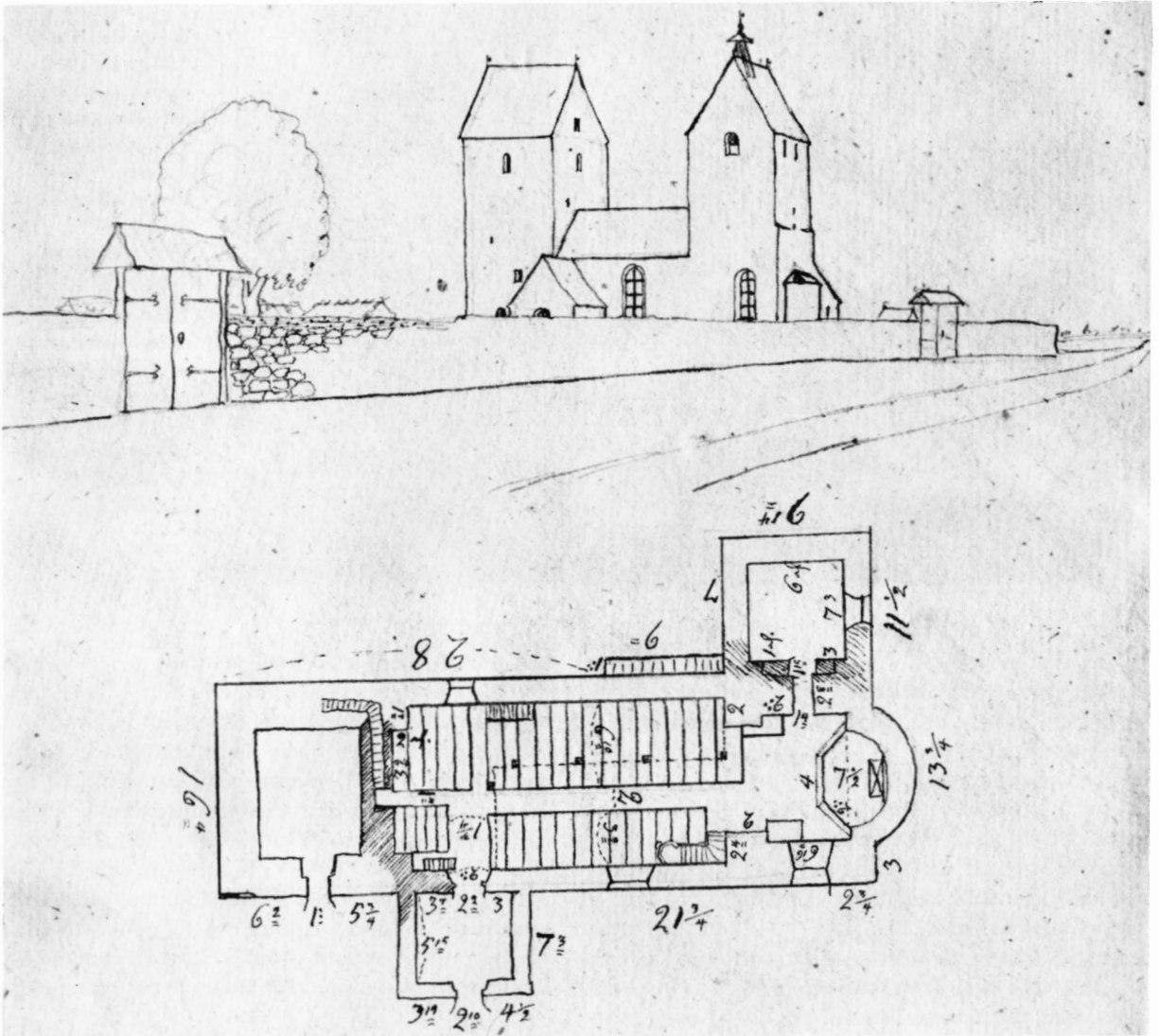

Fig 15. Kyrkan, kyrkogårdsmuren och stigluckorna från sydöst samt plan av kyrkan år 1823. Teckning av N I Löfgren. ATA.

The church, churchyard wall and lichgates from south east and plan of the church. Drawing 1823.

Enligt den äldsta kända avbildningen (fig 12) belystes korets bottenvåning mot söder av ett rundbågigt fönster, större än långhusets med samma form. Även absiden hade ett fönster mot söder men det är endast antytt i fig 12, varför ingenting kan sägas om dess form. Det som på Törnwall's teckning ser ut som en rundbågig portal på korets östra mur (fig 13) är troligen endast en skugga. Någon ingång på denna plats finns det nämligen inte rum för (jfr fig 15).

Ungefär på tornets halva höjd gjorde östra muren en

vågrät indragning (fig 14, 15), ovanför vilken en liten glugg är antydd. Om även det korta strecket under denna glugg (fig 15) också skall ange en ljusöppning eller endast är en fläck, går inte att avgöra.

Högt upp på södra sidan, i jämnhöjd med långhusets taknock, var en liten raktäckta glugg. Tv om denna och något högre upp på samma sida satt en ännu mindre glugg, vars skeva placering antyder, att den belyst en murtrappa.

Tornets översta våning hade en ganska stor, rundbå-

Fig 16. Det medeltida långhusets västgavel och ett stycke av västtornets östra mur synliga från det nuvarande långhusets vind (jfr fig 20 b, 32). Foto A Hyckenberg 1977

West gable pitch of the medieval nave and part of east wall of west tower from the attic of the present church (cf figs 20 b, 32).

gig öppning mot söder vilken sannolikt hade en motsvarighet i norr medan två lika höga öppningar befann sig i öster Hur de var avtäckta, framgår inte av fig 15. Om även västra sidan av östtornet hade ett par liknande öppningar, är obekant.

Överst avslutades tornet med trekantgavlar i norr och söder I ytterlivet framträdde de yttersta takstolarna tydligt (fig 12) och visar takstolens konstruktion. Sadeltaket var täckt med tjärad spån och rösternas spetsar pryddes med smidda järnkors. I ena takfallet fanns en trälucka som förbindelse till takryttaren, kallad »klockhuven» och »klockstapeln», vilken också var täckt med tjärad spån. Huven (fig 13–15) uppfördes mellan 1634 och 1673, sannolikt år 1659 för en samma år anskaffad klocka, som hängde där ända till medeltidskyrkans rasering 1848. Även absidens tak var täckt med tjärad spån.

Korets inre bredd uppgavs av Ahlqvist vara $8\frac{3}{4}$ alnar, dvs ca 5,2 m, vilket stämmer med uppmätningen 1957 (fig 17), medan längden i öster–väster enligt sistnämnda källa var 4,1 m. Skiljemuren mellan koret och långhuset, triumfmuren, var en sammanhängande mur med spår av en ursprunglig triumfbågsöppning, endast omkring 2,4 m bred (jfr den breda öppningen på Löfgrens teckning, fig 15). Mot norr fanns en smal, korridorliknande passage genom de dubbla kormurarna till sakristian och på norra²¹ sidan i koret, ovisst var, fanns en sakramentsnisch, av Ahlqvist kallad ciborium (not 45; Saml II, S 85, s 109 A).

Koret hade enligt sist nämnda källa stenvälv men om det var ett långsgående tunnvalv eller ett kryssvalv vet vi inte. Var uppgången till östtornets övre våningar låg, framgår inte av Löfgrens plan (fig 15), inte heller av någon annan källa. Trappan började troligen i östra delen av norra kormuren och fortsatte över rundningen på absidvalvets översida, att döma av förhållandena i andra, bättre kända östtorn i Kalmartrakten.²²

Den i fig 15 avbildade fritrappan utmed långhusets norra sida kan också ha fört upp till östtornets övre våningar men var väl i så fall en sekundär anordning, samtidig med sakristian (kap Byggnadshistoria, period V).

Avsatsen på tornets östra mur kan ange golvnivån i andra våningen, ljusöppningarnas placering ger också antydningar om våningsindelningen. Det förefaller därför som om östtornet, i likhet med västtornet (se nedan) haft tre övervåningar De hade utdragen rektangulär plan och var troligen tunnvalvda (fig 31 A), i varje fall den näst översta våningen, att döma av den snett placerade lilla gluggen nära sydvästra hörnet. Omfattningen till en rund glugg (fig 21), omsorgsfullt huggen i två block av grå kalksten, med en skråkant omkring den 36 cm breda dageröppningen, men utan fals för glas, har troligen också tillhört en av östtornets trappgluggar Omfattningsstenarna ligger nu på västra kyrkogårdsmuren.

Ahlqvist berättar att östtornet »warit inrättadt till Convivii hus» för »Convivium Sancte Katerine» och

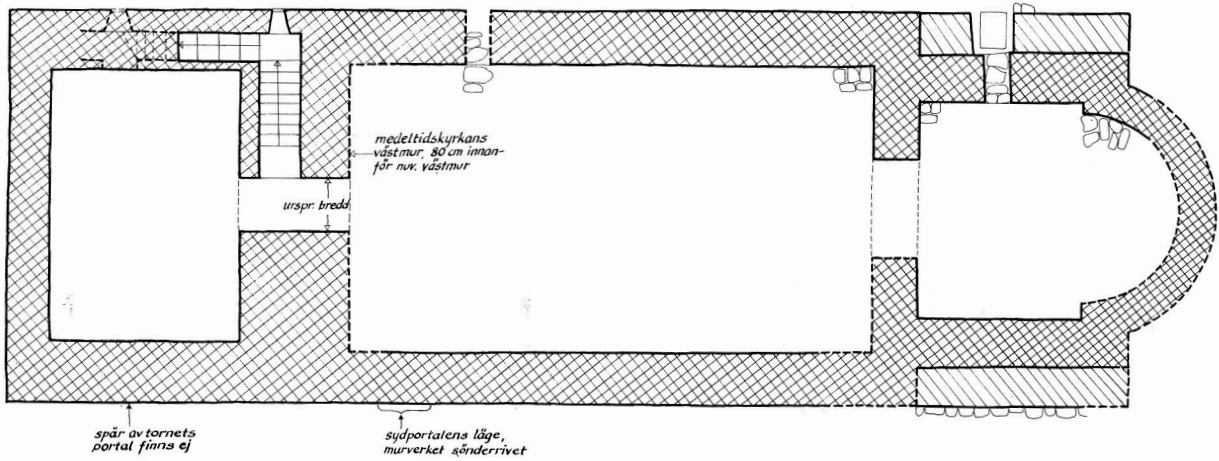
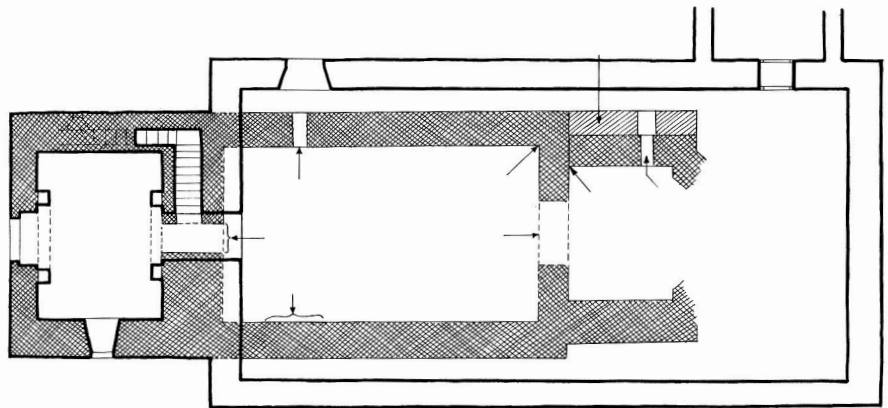

Fig 17 a–b. Grävningssplaner 1957 Uppm, skala 1 185 resp 1 300, E Hofrén. ATA.

Excavation plans of the medieval church. Scales c 1 185 and 1 300.

att detta 1413 hade anslagit en viss årlig summa till Visby franciskanerkloster (2: 1 s 126 f samt s 180, not 1).²³ Några bevis för att gillet verkligen haft sina lokaler just i östtornet eller i kyrkan över huvud taget anför emellertid inte Ahlqvist. Jfr s 15.

Östtornets översta våning var skyttevåning, att döma av de stora öppningarna, men det kan också tänkas, att den översta våningen varit en klockvåning.²⁴

Långhuset

Gavelspetsen till det romanska långhusets västgavel är synlig inifrån den nuvarande långhusvinden (fig 16, 20 c, 32). Den visar ett ganska ojämnt murverk, vilket är naturligt, med tanke på att detta är röstets insida, ett parti som inte var avsett att synas. Murverket består av åkersten och råbruten sten i ett ganska ojämnt förband. En del fogar, men inte alla, är brett utstrukna.

Gavelns utsida är däremot inte, som man skulle vänta, synlig inifrån tornet, utan döljer sig bakom östra tornmurens inre liv (se nedan, Byggnadshistoria, pe-

riod II; fig 19 a, 20 c). Det inre murskalet befinner sig i bottenplanet innanför en påmurning från 1848, vilken tjänar som upplag för orgelläktaren (fig 19 a, 20 c, 32; se Nya kyrkan).

Nockvinkeln är ganska trubbig, omkring 104°. Drar man ut röstets konturer åt sidorna, tills de träffar krönet av långhusets tänkta sträckmurar (fig 32, lätta att rekonstruera, emedan långhuset hade samma bredd som västtornet) får vi en murhöjd av omkring 6,5 m.²⁵ Det är ungefär samma höjd som kan räknas fram beträffande de romanska långhusen i Föra, Gärdslösa, Löt och Persnäs.²⁶ Fig 31 A.

Grundmurarna till sidomurarna, som redan tidigare var kända genom de gamla avbildningarna och Löfgrens detaljerade måttuppgifter, dokumenterades 1957 av Manne och Erik Hofrén i samband med restaureringen 1957 och bekräftar Löfgrens stora pålitlighet som källa (jfr fig 15 och 17). Murtjockleken var omkring 120 cm, att döma av Hofréns uppmätning (fig 17).

Sydportalen låg nära sydvästra hörnet. Löfgrens

Fig 18. Västtornet från nordväst. Foto S Hallgren 1978.

The west tower from north west.

planritning (fig 15) visar, att gångöppningen var belägen ett språng innanför murlivet och var omgiven av ett par smala poster. Innersmygens sidor skränade ganska kraftigt. Denna ingång bör av allt att döma ha varit rundbågig. – Mitt emot på norra sidan låg också en smal portal. 1957 syntes nötta hållar i dess gångöppning, men den exakta bredden kunde inte fastställas. Som redan är omtalat, hade denna ingång 1797 ersatts med ett fönster, det enda, som Löfgren ritat på norra sidan. Redan 1753 och 1755 hade man beslutat att mura igen nordportalen och ersätta den med ett fönster, emedan det var så mörkt under läktaren (st prot). Ahlqvist uppger, att det skulle ha funnits ännu ett fönster i norr och att de nordliga var mindre än de på södra sidan (Ahlqvist 2:1, s 180).

Av de båda fönstren i söder på Rhezelius' teckning (fig 12) är det rundbågiga sannolikt ursprungligt, medan

det tvådelade, gotiska naturligtvis är yngre, kanske från 1200-talets slut eller omkring 1300. På dess plats satt från början troligen också ett rundbågigt fönster, likt de väster därom belägna.

Existensen av en nordportal kan innebära, att det funnits ursprungliga fönster även på norra sidan.

Utmed norra långhusmurens utsida låg en trappa, som enligt Löfgrens teckning (fig 15) hade många steg och därför måste ha varit mycket hög. Vart den ledde, är inte känt. Kanske till långhusets eller sakristians vind eller till östtornets övre våningar.

Långsmala avtryck utmed västgavelns röstekant, ca 17 cm breda, visar, att huvudsträvorna i långhusets takstolar bestod av kraftigt virke.

Hadorphs uppgift om att kyrkan var »huelfd», tyder på att det sannolikt funnits valv av kalkstensflisor av en typ, som varit vanlig i öländska medeltidskyrkor. De

båda murklackar, som Löfgren har mätt in i sin planritning (fig 15), den ena 2 alnar och 1 aln 2 kvarter²⁷ i fyrkant, ger en anvisning om att valven var sekundära. I rekonstruktionen fig 31 A har murklackarna i fig 15 tolkats som rester av hörnpelare, som burit upp en avlastningsbåge invid västra långhusväggen. Detta är en ren gissning, liksom långhusets valvsystem i samma bild. Man fann nämligen inga valvspår 1957. Tvåskeppigt välvda långhus var emellertid nästan regel på Öland, vare sig valven var kryssvalv eller tunnvalv. Se nedan, Byggnadshistoria, period III.

Profanvåning över långhuset

När de öländska långhusen, som från början i allmänhet saknade valv, under tidig medeltid försågs med sådana såsom ett led i kyrkornas befästande, brukade man samtidigt höja sträckmurarna, så att en profan övervåning, ett skyddsrum eller en skyttevåning, kunde inrättas på vinden. Så var förhållandet i Böda, Källa, Föra, Långlöt, Löt, Egby och Köping, för att nämna några exempel.²⁸ Bredsättra är ett undantag från denna regel, det kan man tydligt utläsa av långhusets västgavel, inbakad i västtornets östra mur (fig 16, 20 c, 32). Den är nämligen omgiven av puts från 1751, vilket bevisar, att långhusets taknivå inte förändrats genom århundradena. Att det ändå funnits en övervåning, framgår av några sparsamma notiser 1721 omtalas en »yppning nederst under taket» som skulle muras igen, »der igenom om winter-tijd, snö fyker in» (st prot). Följande beslut gäller troligen också öppningar på långhusvinden, fastän deras placering inte närmare anges: »Beslöts, at Luckor skola giöras för lufterna el. gluggorna på det icke snö och regn må slå in .» (st prot).

I beskrivningen av långhuset ovan har uppgivits, att sträckmurarna varit omkring 6,5 m höga. För att ett något så när användbart utrymme skulle få plats ovanvalvs, får man tänka sig så låga valv, att det golv, som bildades av deras avjämnade översidor, befann sig minst 1–1½ m under murkrönen. De nyss nämnda »gluggorna» får vi föreställa oss vara genombrytningar i övermurarna (fig 31 A).

Sannolikt nåddes övervåningen via östtornet, vars första våning torde haft förbindelse med långhusvinden genom en dörröppning i västra muren. Däremot saknades förbindelse med västtornet (se beskrivningen nedan).

Västtornet

Tydliga stötfogar mellan det medeltida långhuset och västtornet frilades 1957 och visar, att de inte har till-

kommit samtidigt. Det medeltida långhusets västra gavelröste är som redan är omtalat, inbakat i östra tornmuren och bevisar att långhuset är äldst (fig 16, 94 B). Stötfogen är särskilt tydlig vid södra röstekanten, där man kan sticka ett tunt knivblad ca 15 cm in i muren. Däremot syns inga spår av långhusgaveln inifrån tornet. Detta visar att det inre murskalet av tornets östra sida murats intill långhusgavelns utsida (jfr planerna i fig 19 a samt längdsektionen fig 20 c).

Tornets 1800-talskaraktär, med dess skulpturala taklist samt lanterninen och dess höga spira döljer ett av Ölands mäktigaste försvarstorn från tidig medeltid. Det har bevarats tämligen oförändrat i det inre (fig 19, 20, 22 ff).

Planen är nästan kvadratisk. Yttermåttan i österväster är ca 9 m, medan bredden i norr-söder är ca 9,5 m. Självastentornet var ursprungligen något lägre än de dryga 17 m, som nu är dess höjdmått.

Murverket kan studeras inifrån tornets övre våningar. Det är omsorgsfullt murat av dels vald sten (åkersten), dels tuktad eller huggen sten i stort förband i regelbundna skift, omkring 12–25 cm höga. Stenarna är ganska långa i förhållande till höjden och fogarna är olika brett utstrukna, beroende på murens ojämna godsidor (fig 22 ff). Fogbruket är slätt, hårt och har en varm, gulaktig ton.

Exteriörens murytor är numera spritputsade med slättdragna hörn och omfattningar samt vitkalkade. Nedtill är en sockel markerad med grå färg.

I väster en enkel ingång från 1848 (fig 53), vars omfattning endast består av slät, vitkalkad puts. Dubbeldörrarna är klädda med vågrät, pärlspontad, brunlaserad panel och insatta i en raktäckta smyg med inåt vapenhuset starkt skrånande sidor. Trampflisan av rödspräcklig kalksten består av en gravsten (se Nya kyrkan, gravsten nr 4). Över dörren är infälld en rektangulär tavla av röd kalksten med inskrift i distinkta och välhuggna antikvaversaler: BÖRGAD AF G. RUDWALL²⁹ FRÅN CALMAR / FULLBORDAD AF C:L: LINDGREN FRÅN GEREDA / 1848. — Portalen togs upp 1848. Tidigare fanns en ingång i tornets södra mur (fig 15), inte heller den ursprunglig. Den ersattes 1848 med ett rundfönster (fig 20 c, 50).

De ljusöppningar som livar tornets ytor, motsvaras i allmänhet av våningsindelningen inne i tornet. Dessutom sitter en liten trappglugg i norra muren, knappt 3 m över marken. Alla ljusöppningar har träbågar som är indelade i flera smårutor och gråmålade på utsidan. Solbänkarna är täckta med kopparplåt.

Det runda fönster som nu öppnar sig i södra tornmuren ersatte 1848 en rundbågig dörröppning (fig 15,

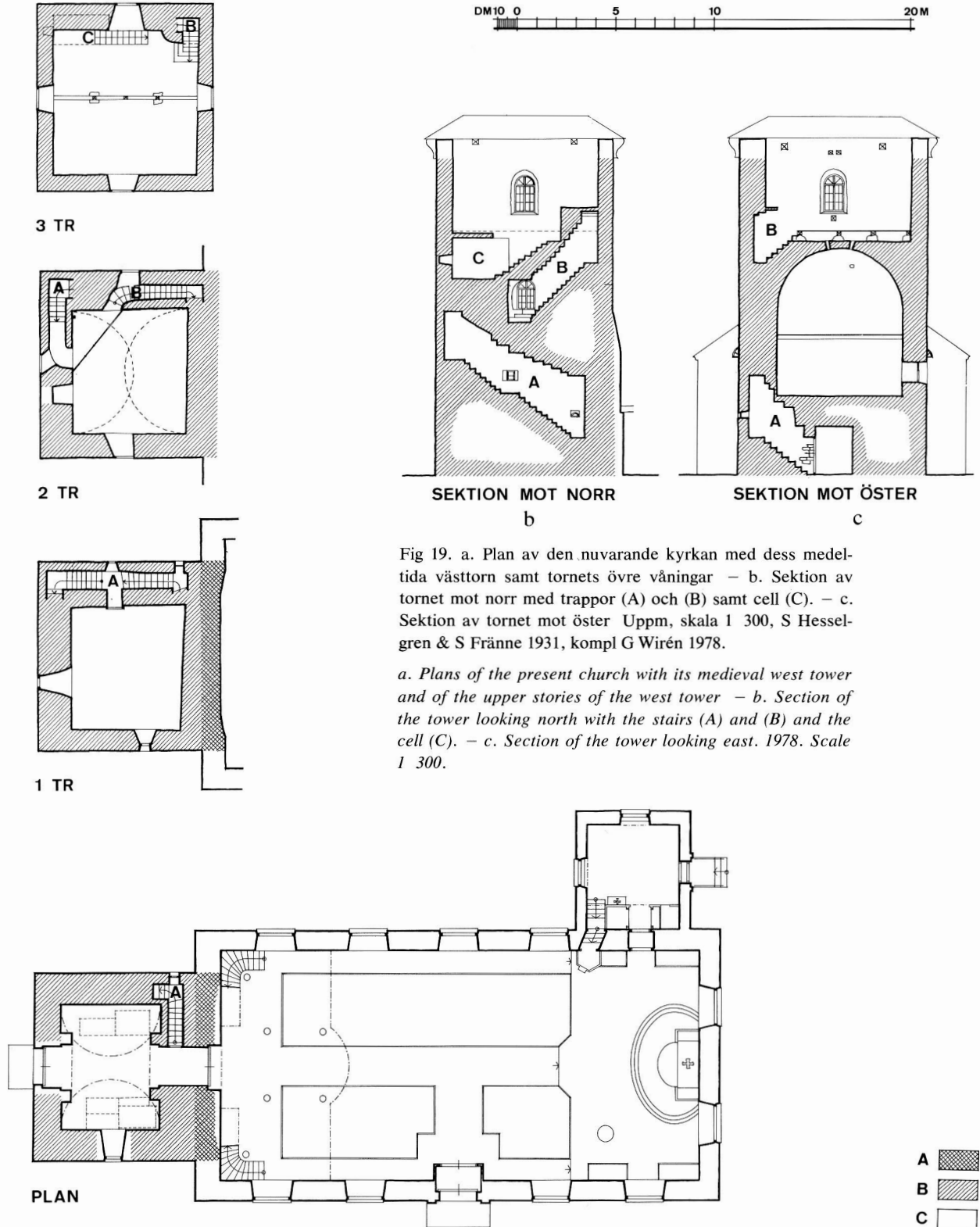

Fig 19. a. Plan av den nuvarande kyrkan med dess medeltida västtorn samt tornets övre våningar – b. Sektion av tornet mot norr med trappor (A) och (B) samt cell (C). – c. Sektion av tornet mot öster Uppm, skala 1 300, S Hesselgren & S Fränne 1931, kompl G Wirén 1978.

a. Plans of the present church with its medieval west tower and of the upper stories of the west tower – b. Section of the tower looking north with the stairs (A) and (B) and the cell (C). – c. Section of the tower looking east. 1978. Scale 1 300.

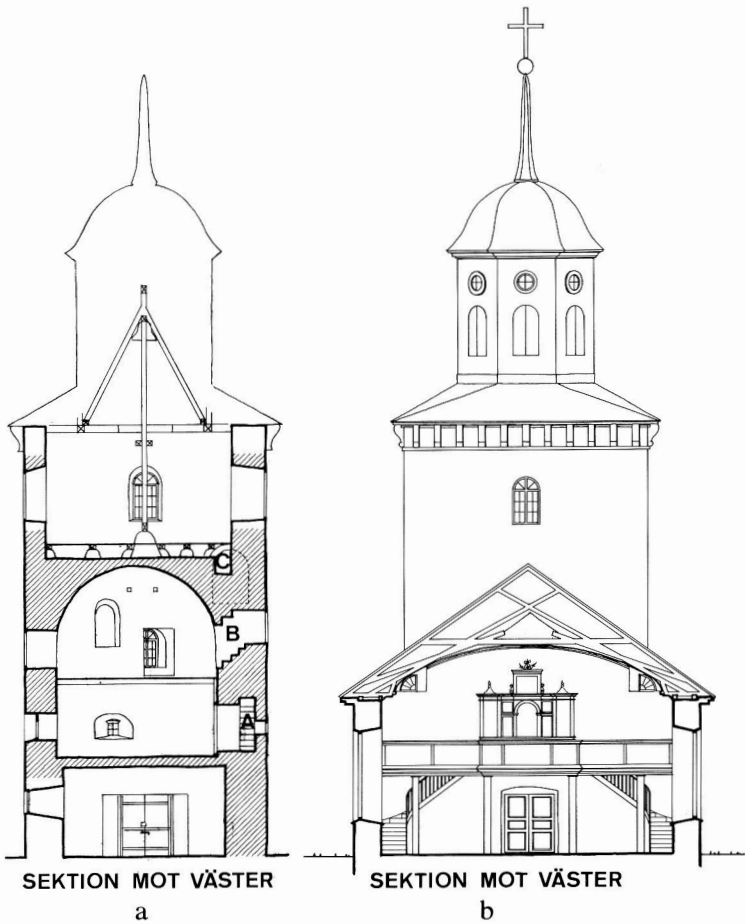
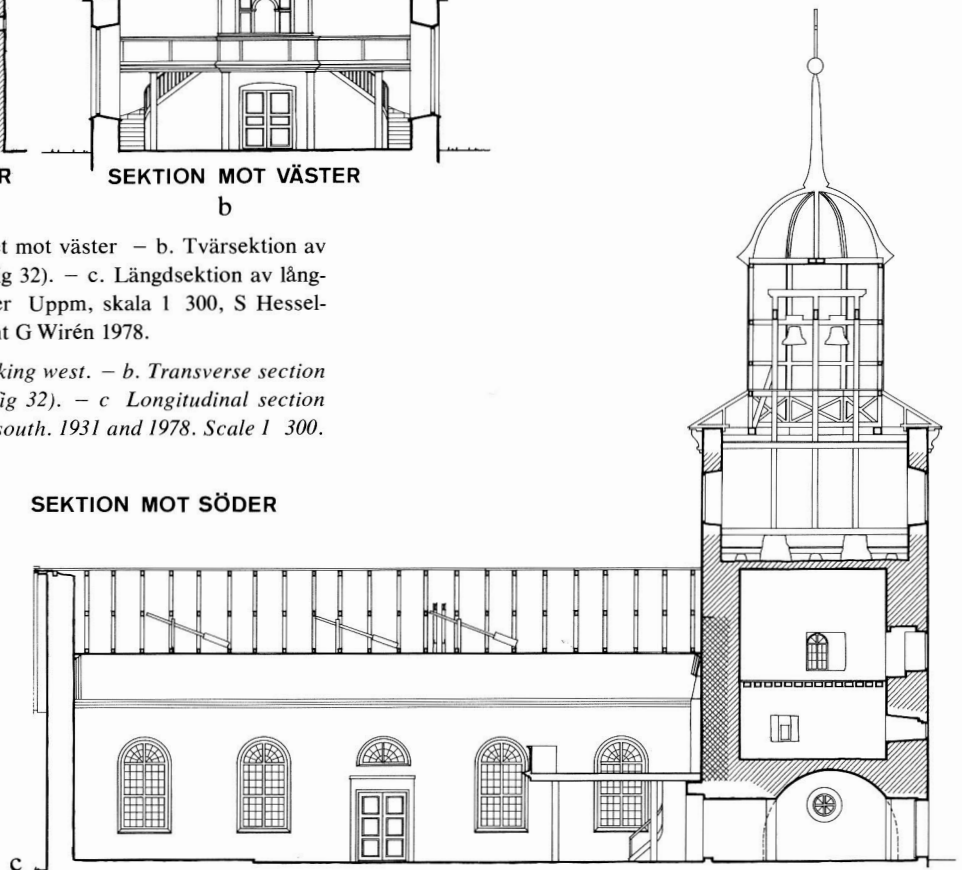

Fig 20. a. Sektion av tornet mot väster – b. Tvärsektion av långhuset mot väster (jfr fig 32). – c. Längdsektion av långhuset och tornet mot söder Uppm, skala 1 300, S Hesselgren & S Fränne 1931 samt G Wirén 1978.

a. Section of the tower looking west. – b. Transverse section of nave looking west (cf fig 32). – c Longitudinal section of nave and tower looking south. 1931 and 1978. Scale 1 300.

SEKTION MOT SÖDER

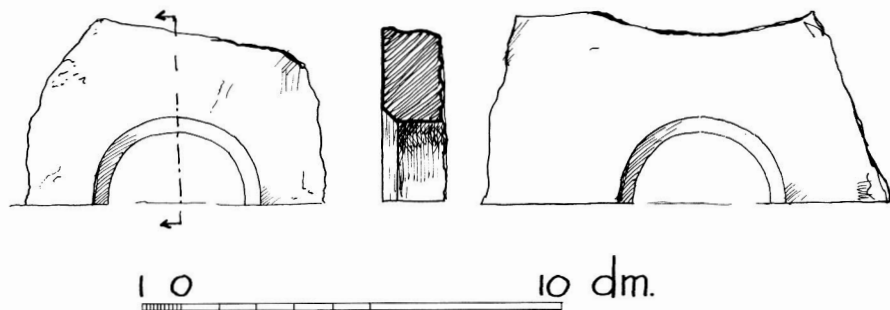

Fig. 21. Omfattning i två delar av huggen kalksten till rund glugg, troligen till det ej längre bevarade östtornet eller det medeltida långhusets profanvåning. Skala 1:20. S Hesselgren & S Fränne 1931

Window surround in two parts for circular window, carved limestone. Probably from the eastern tower or the secular storey of the medieval nave. 1931 Scale 1:20.

94 F). Ursprungligen satt där en liten firsidig glugg, synlig på Rhezelius' teckning (fig 12). Se vidare Byggnadshistoria, period VIII samt fig 94: F Snett över rundfönstret sitter en liten rektangulär glugg, som har motsvarigheter i samma nivå i väster och norr I nästa våning är fönstren rundbågiga och större. De fördelar sig också i söder väster och norr Den översta våningen har stora, rundbågiga fönster åt alla fyra väderstrecken.

Taklisten bärs upp av tätt placerade konsoler av grå kalksten mellan horisontala lister av röd kalksten. Mellan konsolerna är muren vitkalkad. Konsolerna har karnisprofil med nedre kortändan utåtrullad. Två överblivna konsoler kan studeras på nära håll. Som redan är omtalat, bär de nämligen upp en stenbänk vid tornets södra sida.

Torntaket är format som en avskuren pyramid, vilken sedan 1957 är täckt med kopparplåt. På taket vilar en åttkantig lanternin av trä. Dess halvsfäriska huv med något utsvängd kant är också täckt med kopparplåt. Lanterninens åtta sidor är vitmålade och försedda med stora, rundbågiga ljudportar, målade i mörkt blågrönt. Över dem är små rundfönster placerade som belysning inne i lanterninen.

Den smala, höga spiran är också kopparklädd och avslutas upptill med ett kors på ett klot, båda gulmålade.

Tornets bottenvåning är numera kyrkans vapenhus. Golvet består av kalkstensplattor och gamla gravstenar, de senare 1957 flyttade intill nord- och sydväggarna för att inte utsättas för nötning. De beskrivs närmare nedan, se Nya kyrkan, Gravminnen. – Rummets norra del avskildes enligt beslut 1904 till vedbod genom en 4

alnar hög vägg med dörr Den avlägsnades 1924. I söder stod ringmaskineriet, som 1957 flyttades till tornets första våning.(fig 25).

Rummet är täckt av ett lågt ansatt tunnvalv med anfang endast 100–120 cm över golvet (fig 19 a, 20 a, c). Valvet har ovanligt nog för bottenvåningen i ett öländskt torn, vederlag i öster och väster Såväl väggar som valv är tjockt överputsade och vitkalkade, men avtryck av skålbräder skymtar dock här och där i valvet. I valvhjässan är inmurad två märlor med ringar, båda av smidesjärn, för upphängning av en lykta. Några löphål för klocklinor är nu inte synliga, men kan ha funnits, där nu märorna är fästade.

Den mycket tjocka muren mellan tornet och det nuvarande kyrkorummet består av tre skikt: 1) närmast vapenhuset den egentliga tornmuren, 2) intill denna rester av det medeltida långhusets västgavel samt 3) inåt det nuvarande kyrkorummet en påmurning från 1848 (fig 19 a, 20 c, 32).

I öppningen mellan vapenhuset och kyrkan sitter ett par gråmålade dörrar, indelade i speglar med vita lister och med svarta gångjärnsbeslag. I murpartierna på ömse sidor om dörröppningen ingår delar av vederlagen i en smal tornbåge (endast ca 115 cm), som påträffades 1957 (fig 17).

Den raktäckta ingången till tornttrappan är belägen i den forna tornbågens norra vederlag och mynnar inåt bågen, en för Öland ovanlig anordning (fig 19 a). Vederlagsmuren förändrades 1848 på så sätt, att den ursprungligen mycket smala tornbågen breddades. På norra sidan togs sålunda ca 40 cm av trappans nedersta del bort. Dörren är av gråmålade furubräder Den är på framsidan klädd med liggande panel med symmetriskt

Fig 22. Nedre delen av trappa (A) i tornets norra mur sedd nedifrån. Tv ingången till första våningen. Foto S Hallgren 1978.

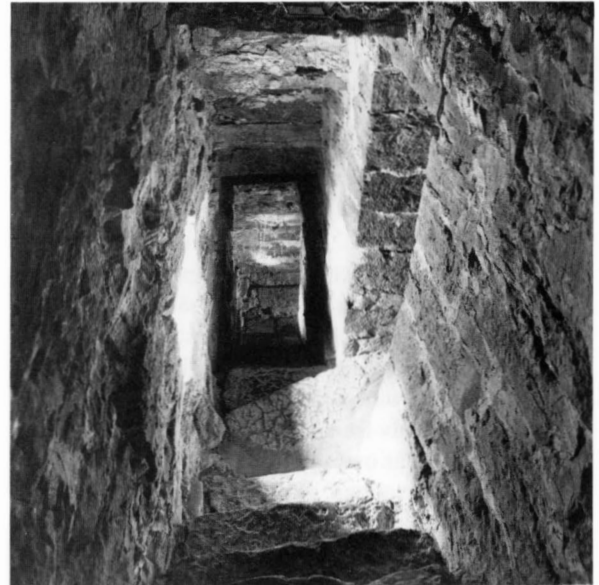
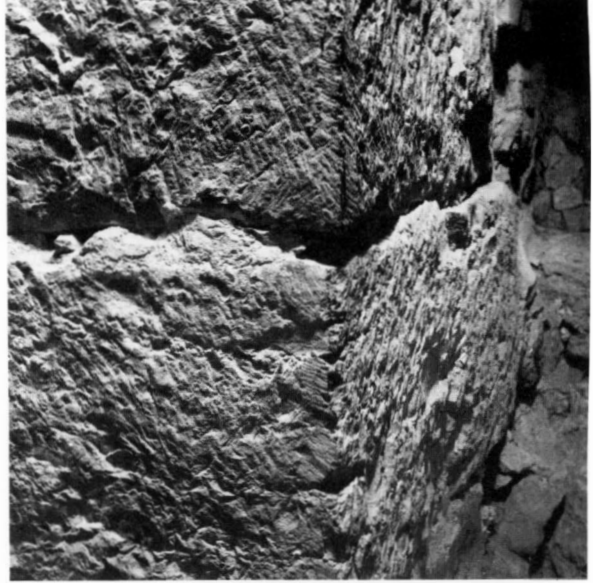
Lower part of stairs (A) in north wall of tower from above. Left: entrance to the first storey.

Fig 23. Detalj av hörnet längst ned i trappa (A) med huggna stenar med kantslag. Foto S Hallgren 1978.

Detail of quoin, finely chiselled with edge cuts, in the lower part of stairs (A).

Fig 24. Nedre delen av trappa (A), sedd uppifrån. Th ingången till första våningen. Foto S Hallgren 1978.

Lower part of stairs (A), downwards. Right: entrance to the first storey.

profilerade kanter. På framsidan är också fästade två långa, vågräta gångjärnsbeslag samt ett handtag, allt av smidesjärn, medan ett stocklås sitter på dörrens baksida, som är marmorerad i brunt.

Trappan består, ovanligt nog, av två lopp med olika riktning, det nedre (A) går motsols – också det ett säreget drag – och för upp till första och andra våningarna, medan det övre (B) på normalt sätt går medsols och leder vidare uppåt från andra våningen (fig 19 a–c).

Trapploppet (A) är nederst omkring 55–62 cm brett (fig 19 a). Stegen är i allmänhet ganska bekväma, likaså lutningen, som är omkring 38° (fig 19 b, c). Trappan är nederst täckt med överkragade flisor 43 cm väster om vilplanet mitt för ingången till första våningen fortsätter

avtäckningen som ett tunnvalv ända till nordvästra hörnet (fig 22), varefter trappans tak består av kant i kant lagda flisor. Det omgivande murverket har en mycket ojämn och bucklig godsida och består av dels vald, dels tuktad sten med brett utstrukna fogar, där den ojämna murytan kräver det. Det är ett kraftigt förband med stenar som är 12–25 cm höga och 45–75 cm långa. Fogbruket är mycket slätt och gulaktigt.

Trappa (A) går först mot norr till ett vilplan i nordöstra hörnet, belyst av en liten rundbågig glugg med en

överliggare bestående av ett enda, grovt hugget block. Innersmygens sidor består av två på högkant ställda flisor, som bär upp en vågrät häll. Fönsterbågen är vitmålad.

Trappa (A) fortsätter inne i norra muren mot väster fortfarande med ca 38° stigning, men bredden ökar från 62 till 82 cm. Det fria hörnet, där trappan viker av mot väster, består av huggen sten med nästan lodrät, ganska grov behuggning och fint, tätt kantslag på ömse sidor om hörnet (fig 23). Även högre upp i tornet är alla utåtgående hörn och dörrömfattningar behandlade på samma omsorgsfulla sätt (fig 27, 30 b). Det nyss nämnda vilplanet i första våningen belyses av en rektangulär glugg med vågrät botten. Dess skrånande smygsidor har vidgats inåt och är täckta med grått bruk av yngre datum. Trappan närmast vilplanet avslutas med ett trekantigt svängsteg, varigenom planet fått en oregelbundet fyrsidig form (fig 24).

Ingången till första tornvåningen är belägen mitt för gluggen. Den är täckt av en vågrät häll och har en prydlig omfattning av finhuggen sten (fig 24). På insidan sitter en dörr av furu, på framsidan klädd med vågräta bräder. På baksidan sitter två naror, intill dem långa gångjärnsbeslag samt två kraftiga stocklås. Karmen är också av furu. Dess långsidor fortsätter uppåt ända till bjälklaget, där de är fästade med ett tvärgående virke. Två kraftiga järnögglor sitter i karmens ena sida för att ta emot låskolvarna.

Golvet (fig 20 c, 25) består av den med kalkbruk avjämnade översidan till det underliggande tunnvalvet, som i öster och väster på vanligt sätt har fått sina svicklar fyllda med bruk, små kullerstenar och skrotsten etc, vilka skymtar genom kalkbruket. Detta har en varm ton, liksom allt gammalt murbruk. Golvet täcks delvis av ett trägolv från 1957 bestående av sittbrädena från den detta år ombyggda bänkinredningen.

Väggarna har samma stora förband som trappan, något jämnare yta och bredare utstrukna fogar – Taket består av ett bjälklag med mycket tätt placerade bjälkar som har upplag i norr och söder (fig 25 f). På bjälkarna vilar andra våningens plankgolv (fig 19 c, 20 a, c).

Tornrummet belyses dels indirekt från norr genom den nyss beskrivna gluggen ute i trappan (fig 19 a, c, 20 a), dels genom två andra gluggar en i söder och en i väster (fig 19 a, c, 20 a, c; 25). De senare har också rektangulära dageröppningar, vågräta smygbottnar och skrånande smygsidor, vilka av allt att döma bevarats i ursprunglig form, men delvis smetats över med grått, grynigt bruk av yngre datum. Smygarna har däremot utvidgats kraftigt uppåt. Den södra har en lång överlig-

gare av ett enda kalkstensblock, vilket i likhet med det omgivande murverket är sekundärt. Denna glugg har varit igenmurad mellan 1848 och 1957. Den västra ljusöppningens innersmyg har nu stickbågig avtäckning. – I denna våning är numera klockornas ringmaskin uppställd (fig 25).

Till andra våningen kommer man på trappans fortsättning i norra muren (fig 19 a, b; 20 a). Den är ca 82 cm bred. 43 cm väster om vilplanet börjar ett långsgående tunnvalv som täcker trappan ända till ett vilplan i nordvästra hörnet. Detta är täckt av flisor, lagda kant i kant. Trappan böjer därefter av mot söder inne i västra muren, där den först täcks av lutande, överkragade flisor, därefter av ännu ett långsgående tunnvalv. Trappan är där ca 78 cm bred. Här i andra våningen slutar trappa (A).

Vilplanet mitt för ingången till andra våningen är täckt med vågrätt lagda flisor varav några är överkragade, andra lagda kant i kant. Belysningen utgörs av ett kraftigt förändrat, nu mycket lågt placerat fönster i väster (fig 19 a, 20 a, c). Ingången till tornrummet är ursprunglig, 82 cm bred och avtäckt av en stor häll, ställd på högkant. Den prydliga omfattningen har samma slags behuggning som övriga hörn och omfattningar (fig 27).

Andra våningens nordvästra hörn är avskilt genom en trävägg av dubbel furupanel, vågrät på ena sidan, lodrät på den andra (fig 19 a; 27 ff). Väggen tillkom 1861, då denna våning gjordes om till sockenmagasin. Den är placerad så, att murtrappor och klockor är åtkomliga även när magasinet är låst. Det trekantiga förrummet har både golv och tak av bräder, en säkerhetsanordning som skulle förhindra inbrott i magasinet. Väggen är på insidan förstärkt med flera järnband. På några av dem är »pinnar» ritade med krita (fig 28), ett minne från den tid, då man mätte upp den säd som bla lämnades ut till de fattiga (»Allhelgonahjälpen»).

En smal, stickbågig dörr träväggen för in till tornrummet, på utsidan klädd med vågrät panel, medan baksidan har två naror. Intill dessa två långa gångjärnsbeslag samt två lås med trähölje intill varandra. Även dörrkarmen är förstärkt på insidan med järnband.

Andra våningen är ett ståtligt rum, vars golv utgörs av första våningens tak (fig 19 c; 20 a, c; 29). Väggarna liknar dem längre ned i tornet. De döljs nedtill med en panel, alltsedan den tid, då rummet användes som sockenmagasin.

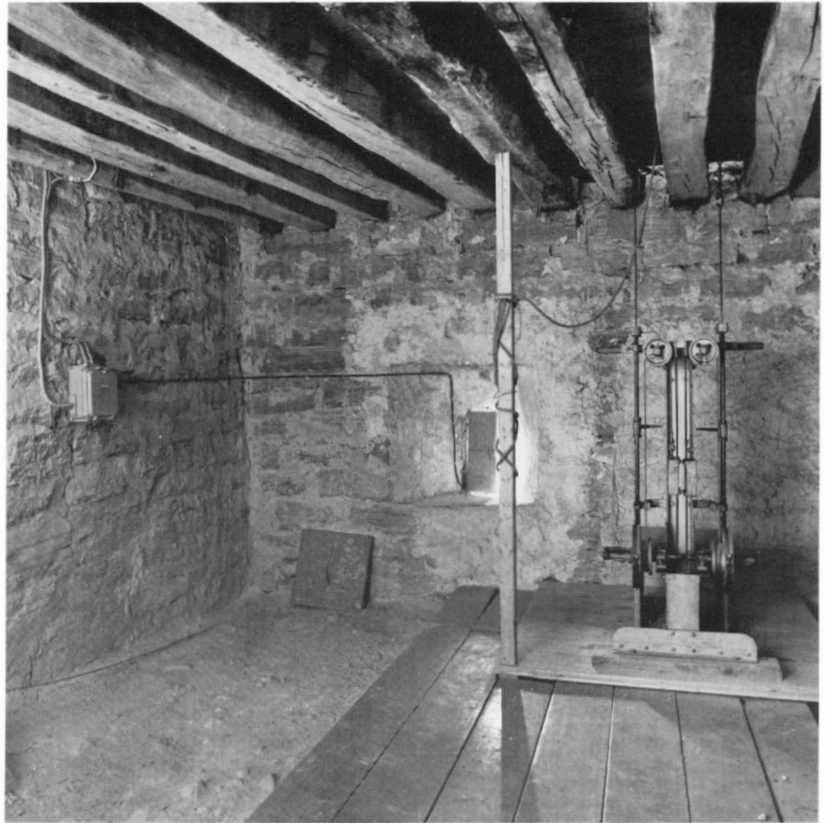
I väster, ett stycke söder om ingången är en stor, rundbågig smyg till ett fönster eller en låg dörr (fig 19 a; 20 a, 29). Smygsidorna skrånar, liksom valvet med dess avtryck av skälbräder, medan botten, som befinner sig

Fig 25. Första tornvåningen mot sydöst. I bakgrunden ringmaskineriet och en timvisaresten. Foto S Hallgren 1978.

The first storey of the tower towards south east. In the background bell-ringing machinery and a limestone sun dial.

Fig 26. Detalj av bjälklaget i första tornvåningen, mot söder. Foto S Hallgren 1978.

Detail of roof trusses in the first tower storey, towards south.

122 cm över golvet, är vågrät och består av en stor och flera små hållar. Dager- eller gångöppningen är igenmurad dels med sten, dels med en brädbit. Det sekundära murbruket är lösare än det ursprungliga. Man kan inte se, om det rör sig om ett fönster eller en högt placerad, direkt ingång av det slag, som är bevarad, helt eller delvis, i Löt, Källa, Hulterstad och Glöminge.³⁰ Här i Bredsättra befinner sig tröskeln omkring 8,5 m över marken. Till denna fråga återkommer vi nedan, se Byggnadshistoria, period III.

Rummet belyses mot söder av ett ganska stort, rundbågigt, kraftigt utvidgat fönster (fig 19 a, 20 a, c), placerat på platsen för en liten glugg (jfr fig 12). Den västra smygsidan skrånar kraftigt, medan den östra är rätvinklig. Det indirekta ljuset från det stora, rundbågiga fönstret ute i trappa (A) i västra muren är ganska starkt (fig 19 a; 20 a, c), liksom ljusflödet från den utvidgade, rundbågiga fönsteröppningen ute i trappa (B) på norra sidan (fig 19 a, b; 20 a, 27).

Andra tornvåningen är täckt av ett tunnvalv med vederlag i norr och söder (fig 19 a, c; 20 c; 29). Genom valvet går två löphål för klocklinor. Eventuella sturkar^{30a} döljs bakom ett par bräder. Det har inte gått att

fastslå, om löphålen är ursprungliga eller ej. – Högst uppe på muren, omkring 3,5 m över golvet och nära valvet, sitter två par bjälkhål mitt för varandra i öster och väster (fig 19 c; 20 a, 29). Ett av hålen är genom-

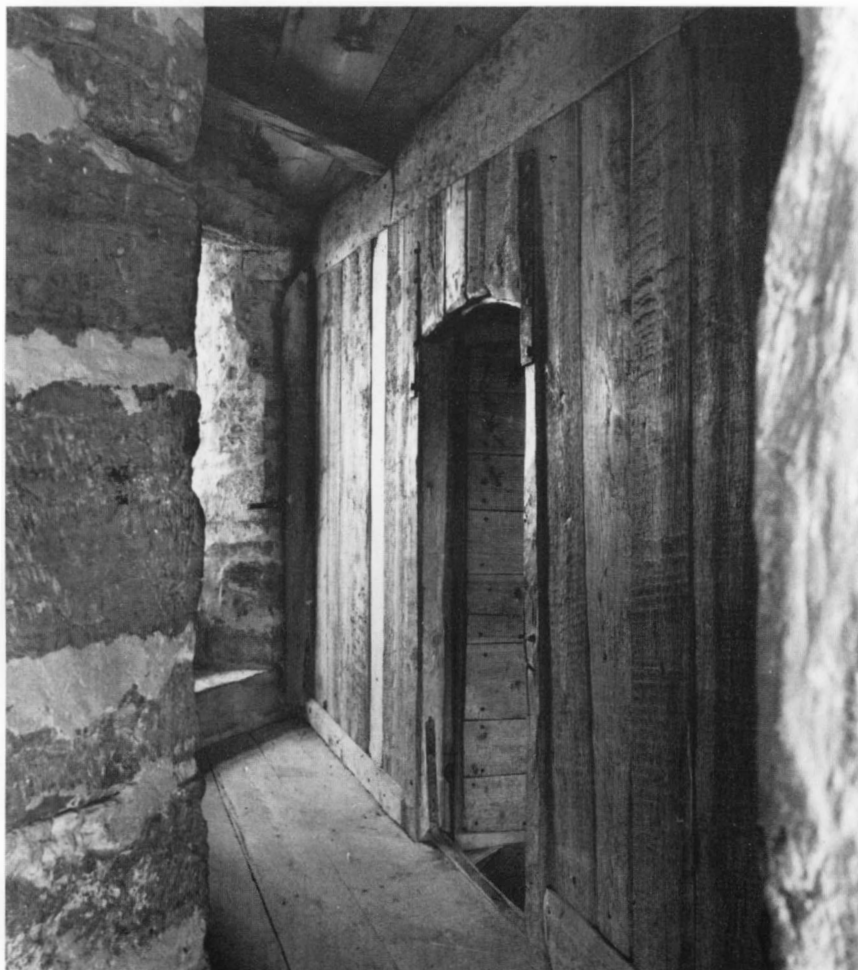

Fig 27 Förrummet i tornets andra våning. Foto S Hallgren 1978.

Passage outside the second storey of the tower

Fig 28. Insidan av dörren mellan förrummet och andra tornvåningen. »Pinnar» är ritade med krita i samband med att bli den sk Allhelgonahjälpen delades ut.

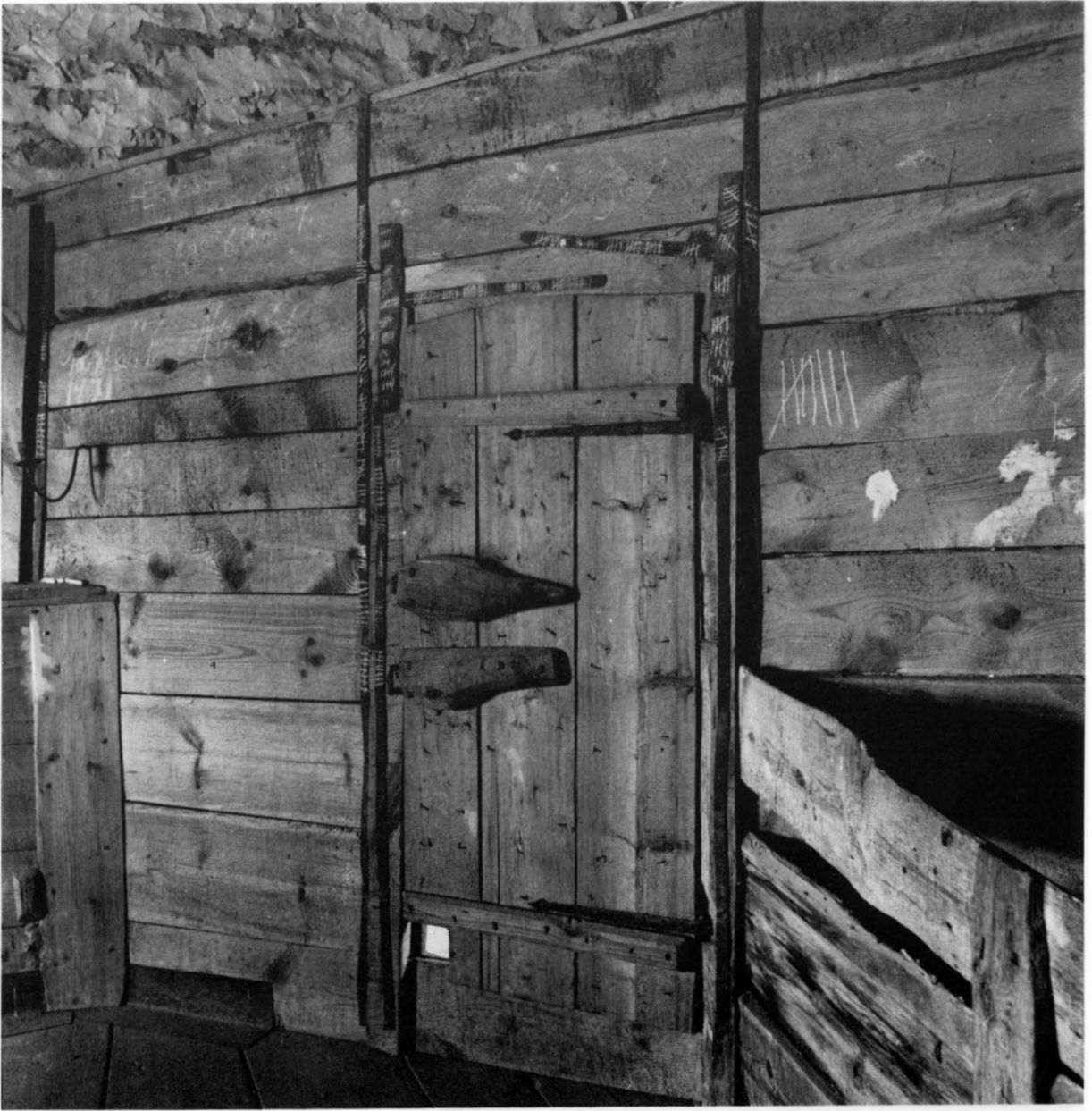
Inside of the door between the passage and the second storey of the tower Marks are drawn with chalk, to keep count of the distribution of charity corn etc

gående och synligt från den nuvarande långhusvinden, omkring 1 m söder om tornets mittaxel. Det är svårt att finna en rimlig förklaring till dem. Är det ställningshål eller har hålen varit upplag för bjälkar, avsedda för vinterförvaring av segel?³¹ Har de ingått i något slags konstruktion som hört samman med den eventuella, högt sittande dörröppningen i väster?

Trappa (B) utgår från andra våningen och löper först inne i norra muren mot öster i ett ca 72–75 cm brett lopp (fig 19 a, b). Till trappan leder en dörröppning, vars östra (högra) sida är bevarad och har samma behuggning som redan beskrivna dörrromfattningar och murhörn. Den västra sidan är breddad ca 25 cm. Gluggen ute i trappan, mitt för dörren, är också förstordad för att båda skall släppa in så mycket ljus som möjligt. Som redan är omtalat, löper trappa (B) medsols på normalt sätt. Stigningen är något brantare än i trappa (A), omkring 46° (fig 19 b).

I nordöstra hörnet är på vanligt sätt ett vilplan, täckt med överkragade flisor i likhet med hela trappan (B). Trappan slutar i tredje våningens nordöstra hörn. Där passerar den en murad huv (fig 31) med rundad grundplan och vågrät avtäckning, fortsätter med några steg utmed östra muren och svänger slutligen av mot väster med tre steg. På uppmätningen i fig 19 c ser vi, hur trappan utnyttjar valvets översida.

Det kalkbruksgolv, som vi förväntar oss häruppe i tredje våningen, döljs sedan 1861 av ett trägolv, beläget 60 cm över detta och buret av små murade plintar (fig 19 c; 20 a). På det murade golvet vilar också två kraftiga plintar som skjuter upp ovanför trägolvet (fig 19 a, 20 a, c). De bär upp klockstolens baskonstruktion, ett kraftig fotträ av ek med dimensionerna 25×26 cm. Dess ändar har upplag i öster och väster i de ursprungliga bottarna till de nedan beskrivna stora fönstren. På det grova virket vilar tre lodräta, klenare master, vilka

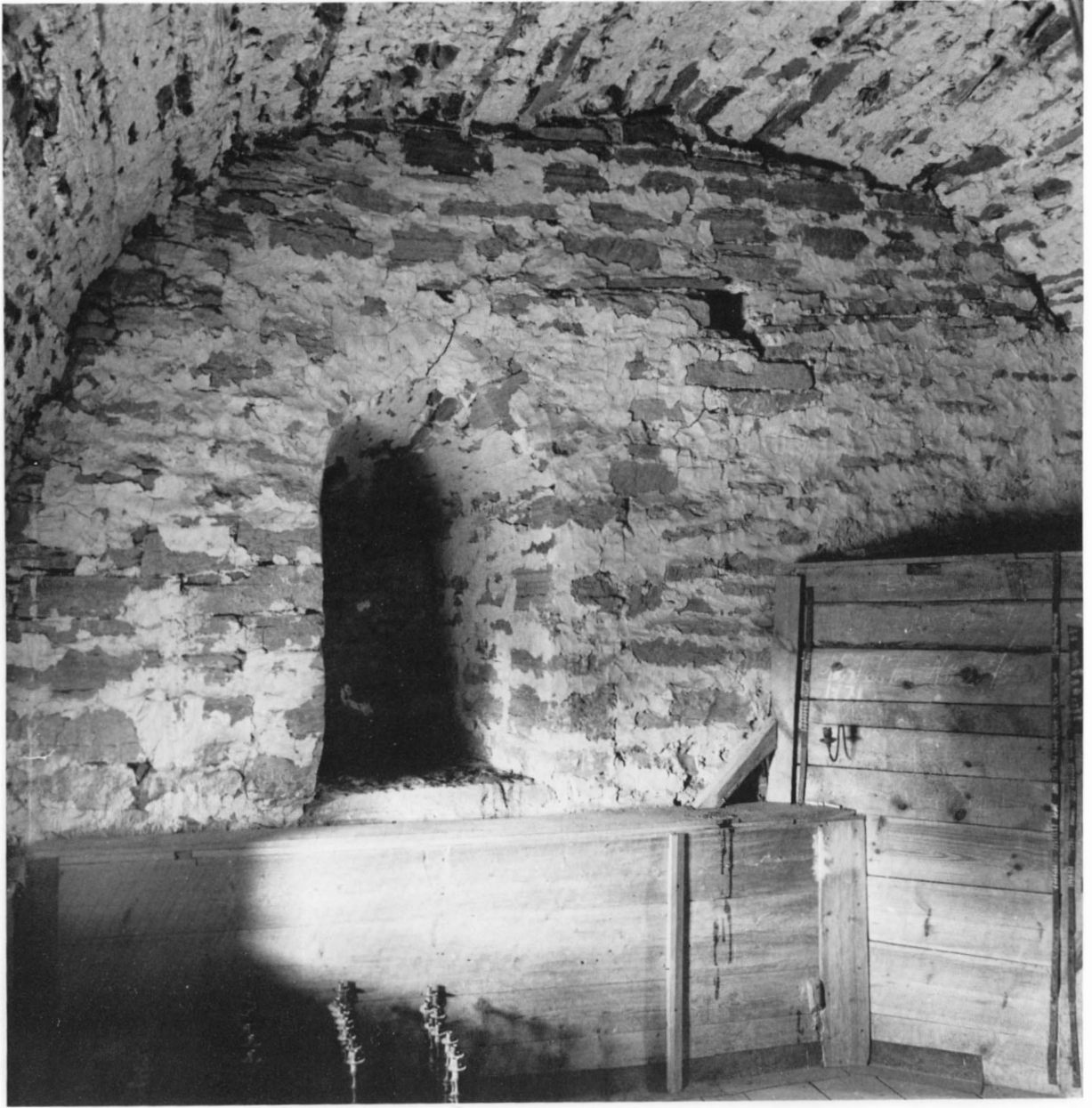

närmast murkrönet stagas mellan två tätt placerade, vågräta balkar och fortsätter ända upp i klockbockens topp uppe i lanterninen. Själva bocken vilar på kraftiga, tvärgående bjälkar med upplag i murkrönet, samma som även bär upp lanterninens väggar. Hela träkonstruktionen, liksom murkronan och lanterninen tillhör ombyggnaden 1861 (Se Nya kyrkan).

Strax väster om trapphuven i tredje våningen är nedgången till en liten cell, som är utsparat i tornets nord-

västra hörn (C i fig 19 a, b; 30 a, b; 31). Såväl trappan som cellen är numera dolda under en trälucka i nivå med trägolvet.

Trappan mynnar i södra hälften av cellens östra kortsida. Det lilla rummet är täckt av ett längsgående tunnvalv med vederlag i norr och söder och med tydliga avtryck av smala skälbräder (fig 30). Rummet har måtten 275×165 cm, höjden under valvhjässan är 200 cm. Valvets översida ligger i nivå med trägolvet från

1861 och har sannolikt fått bestämma dess nivå (jfr fig 19 b).

Cellen har kunnat stängas inifrån med en ännu bevarad, men avhakad dörr av furu, sammansatt av två bräder, ej spontade, på baksidan sammanhållna av två naror. Dörren har varit hängd på insidan på två gångjärn, belägna 95 cm från varandra. Gångjärnsstaplarnas tångar har haft fyrsidig genomskärning, att döma av hålen i muren. Dörren har kunnat låsas med en kraftig

skjutbom med endast en bomkanal (fig 30 b), placerad mitt emot dörrens gångjärnssida, en ålderdomlig anordning, som på Öland bl a är känd från Böda, Källa och Köping. Bomhålet i Bredsättra är 48 cm djupt och har en diameter av 14 cm.³²

Väggarna har mycket brett utstrukna fogar i vilka ristningar bl a olika geometriska figurer förekommer. Mot väster är en glugg med igenmurad dageröppning (fig 30 a). Innersmygen är raktäckt, har vågrät botten

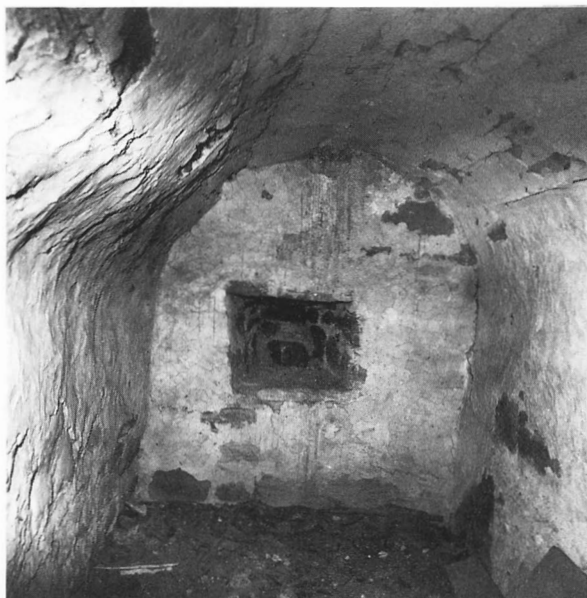

Fig. 30 a–b. Interiörer mot väster och öster av den lilla cellen under golvet i tornets tredje våning (betecknad med C i fig 19 b och 20 a). Foto S Hallgren 1978.

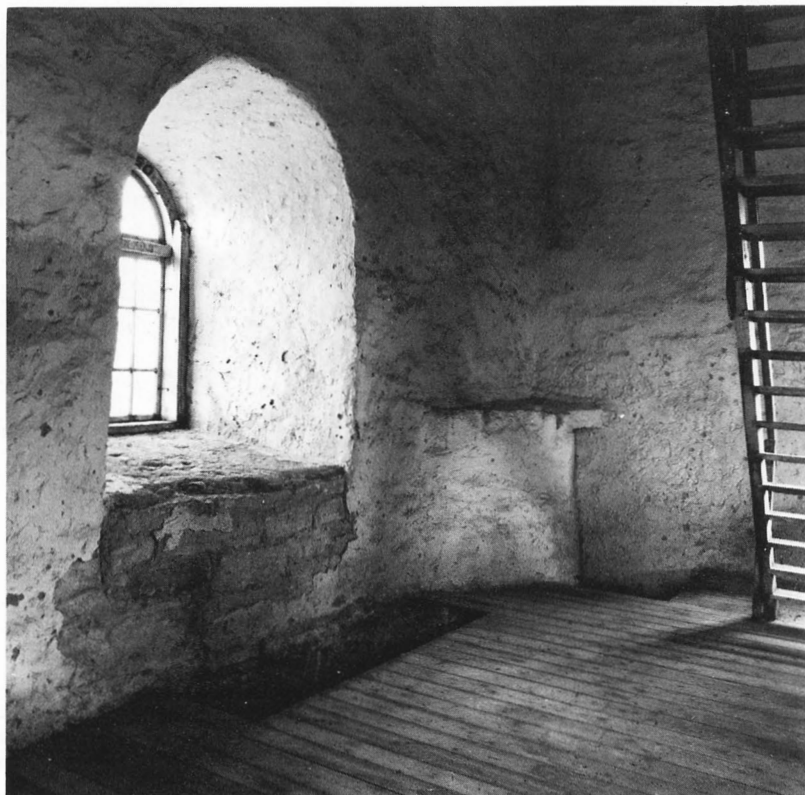
Interiors towards west and east of the little cell under the floor in the third storey of the tower (C in figs 19 b, 20 a).

Fig 31. Tornets tredje våning mot nordöst. I hörnet trapphuven till trappa (B). I golvet nedgång till cellen (C) i fig 30. Foto S Hallgren 1978.

Third storey of the tower towards north east. In the corner the mouth and cover of the stairs (B). In the floor the stairs down to the cell (C) in fig 30.

Fig 29. Tornets andra våning mot väster med innersmygen av en igenmurad dörr- eller fönsteröppning. Foto S Hallgren 1978.

Second storey of the tower towards west with the inner splay of a blocked-up door or window.

ca 70 cm över golvet och skrånande sidor. Smygens innermått är 48×65 cm, det synliga djupet 80 cm. – Golvet, liksom trappan, är täckt med jord och skräp, men har troligen under detta lager ett kalkbruksgolv av

vanligt slag. Det vore önskvärt att utföra en sk dammsugning³³ av kulturlagren här och under trägolvet i tredje tornvåningen.

Murarna i tornets tredje våning är tunna mot väster,

söder och öster, men tjockare i norr där trappan är belägen (fig 19 a–c; 20 a, c). Åt alla fyra väderstrecken är stora, rundbågiga fönster (fig 31), som till sin nederdel består av de ljudöppningar, också rundbågiga, som vi känner igen från de gamla teckningarna (fig 12–15). Att klockvåningen verkligen legat här, bevisas av de ovan beskrivna löphålen för klocklinor i det underliggande valvet (fig 19 c). De ursprungliga smygarnas boten har förhöjts med 40–60 cm, man skymtar smygarnas inre konturer som lodräta linjer (fig 31).

Murkronan med den kraftigt framspringande listen från 1861 är redan beskriven. Insidan är tjockt överputsad. Därför syns inga spår av ljudöppningarnas ursprungliga avtäckning.

Före 1861 avslutades tornet ovanför klockvåningen av trekantgavlar i öster och väster (fig 12–15). Åtminstone den östra hade en stor rundbågig öppning, troligen en skottöppning. På gavlarna vilade ett spåntäckt sadeltak. Detta tornkrön representerade det medeltida tillståndet, som rädde ända till 1861

Trappan upp till lanterninen, som sedan 1861 är kyrkans klockvåning, börjar nära östra muren och består av en friliggande trätrappa (fig 31). Den går först mot väster till den låga fjärde våningen, som innehåller lanterninens åttkantiga träkonstruktion. I våningens halva höjd, i nivå med murkronan, är ett vilplan. Därefter fortsätter trappan mot söder och mynnar i lanterninen (fig 20 a, c). Dess innertak består av en vågrät panel, i vilken bräderna är dekorativt ordnade i allt större kvadrater den ena utanför den andra. I panelen är en lucka upp till lanterninens och spirans vind.

Sakristia

Vid östtornets norra mur var en låg sakristia tillbyggd med nästan kvadratisk plan (fig 15, 17). Dess östra mur låg i flykt med den raka delen av östtornets östra mur, medan dess västra mur utgick från långhusets nordöstra hörn (jfr fig 17). Yttermåttan var, enligt Löfgrens måttuppgifter, omräknade i metermått omkring 5,7 m i öster–väster, medan bredden norr–söder var knappt 4,8 m. Innermåttan ca 3,6×4,2 m. – Yttertakets var ett pulpettak, som lutade sig mot östtornet. Man beslöt 1780, att året därpå täcka det med flisor och ännu omkring 1820 var det täckt med sådana. Flisorna hämtades från Persnäs. Ursprungligen var det sannolikt täckt med tjärad spån eller bräder

Ett fönster mot öster utgjorde den enda belysningen.

Det ansågs för litet, utvidgades och försågs med galler 1821 (fig 15), men ännu 1845 beskrivs sakristian som liten och mörk. – Ingången från koret var mycket smal, endast 1 aln bred. 1957 påträffades mycket nötta hållar i den smala passagen. 1787 beslöt man att bekläda sakristians dörr med järnplåtar till förekommande av inbrott (st prot).

Det saknas uppgifter om hur innertaket såg ut. Inte heller finns det några upplysningar om hur gammal den lilla tillbyggnaden var. Den kan härstamma från medeltiden, men även vara yngre. Klagomål 1821 över den starka fukten i sakristian, vilken medfört fuktskador på en bibel mm, vilka förvarades i kyrkans kista, kan tyda på att sakristian hade stenvälv. Den i fig 15 avbildade trappan utmed norra långhusmuren kan ha fört till en vindsdörr i sakristians västra gavel, över det förmodade stenvälv, men den kan också ha lett upp till klockstapeln uppe på östtornets tak (Byggnadshistoria, period VI).

Vapenhuset

Även vapenhuset utanför långhusets sydportal var en mycket låg byggnad (fig 12 ff) med ungefär samma mått som sakristian. Den yttre längden i öster–väster var omkring 6,3 m, medan bredden var ca 4,2 m. I sydfasaden, något väster om mittaxeln, satt en rundbågig portal med rakt avslutat tympanon, en portaltyp, som varit mycket vanlig på Öland. Enligt Rhezelius satt gångöppningen ett språng innanför murlivet (fig 12), medan Löfgren i stället har ritat en portal, där omfattning och dörranslag består av murens ytterliv (fig 15). Med tanke på vapenhusets ålder sannolikt 1200-talets mitt (kap Byggnadshistoria, period IV), torde Rhezelius' bild av portalen vara den korrekta.

Över ingången satt en liten glugg. Yttertakets var ett sadeltak, varsnock nådde upp till långhusets takfot. Det skulle täckas med flisor 1799 (st prot 1798), men det blev inte av. Takbeklädnaden utgjordes på 1820-talet av bräder (Ahlqvist 2:1, s 180).

Hur innertaket såg ut, vet vi inte. Takstolen kan ha varit öppen som i det ännu bevarade vapenhuset i Källa (Öl I: 4, fig 199 g), men det finns också ett par exempel på öländska vapenhus, som varit välvda, nämligen Högby och Köping.³⁴

Som redan är omtalat, hade vapenhusets östra mur rämnat 1727, emedan den blivit underminerad av gravar

Byggnadshistoria

I. *1000-talet* Ett runstensfragment med kristen inskrift (se ovan, Kyrkogård), samt ett hängsmycke med ett krucifix (fig 5) visar att Bredsättra varit en kristen bygd redan under 1000-talet. Därför får vi förutsätta, att där också funnits en träkyrka under samma tid, fastän ännu inga spår har påträffats av en sådan.

II. *1100-talets mitt* Av den äldsta stenkyrkan (fig 94 A) återstår dels grundmurarna (fig 17), dels långhusets västgavel (fig 16, 19a, 20b, c). Resten raserades 1848 i samband med den nuvarande kyrkans tillkomst. Det var en tornlös kyrka med ett smalare, kort absidkor tränga portaler i norr och söder samt små, högt placerade fönster alla rundbågiga. Triumfbågen var endast 2,4 m bred. Grunden torde på vanligt sätt bestå av en utbottning av stora kullerstenar, på vilken ett par skift av stora kalkstensblock var murade. Dagmuren låg på utsidan ca 30 cm innanför grunden, så att en sula bildades ungefär i markytan. Muren hade normal tjocklek, omkring 120 cm, och var utförd i den teknik, som torde ha varit regel på Öland, nämligen skalmurar med en mellanliggande fyllning av kullersten, skrotsten och väl arbetat kalkbruk, vilka bildade en kärna, lika fast som skalmurarna. Långhusets sträckmurar var omkring $6\frac{1}{2}$ m höga och takvinkeln var trubbig, ca 104° (fig 16). Yttertakets var täckt med tjärad spån. Valv saknades i interiören, utom i absiden, men om takstolen stod öppen eller om en panel var spikad mot bindarbjälkarnas undersida, vet vi inte.

Det saknas detaljer som kan stödja en datering närmare än till 1100-talet, men med hänsyn till kyrkans relativa kronologi (fig 94), där varje byggnadsperiod kan ha tagit ungefär en generation, ca 30 år i anspråk, föreslås här en datering till 1100-talets mitt.

III. *Ca 1170–1240*. Från omkring år 1170 härjades Sydsjaskandinavien svårt av upprepade anfall från hedniska sjörövare från Östersjöns södra och östra kustområden (Tuulse 1955, s 159 ff). Därmed framtvängades lika väl på Öland som i de andra berörda, kristna områdena försvarsanordningar av olika slag. Folkvandringstidens fornborgar rustades upp och kyrkorna byggdes om, så att även de kunde tjäna till befolkningens försvar. En intensiv byggnadsverksamhet inleddes. Ölands samtliga kyrkor, som från början enbart var fredliga gudstjänstlokaler byggdes om på olika sätt och omvandlades, steg för steg, till små sockenfästningar (R Boström 1972 b). Detta gällde även Bredsättra, som så småningom blev en starkt befäst sk klövsadelskyrka (fig 12 ff, 31 A, 94 B, C).

Ett västtorn byggdes intill långhuset, dels ridande på långhusgaveln, dels på egen grund (fig 16, 19a, 20c). Murverket består av dels vald sten (åkersten), dels huggen eller tuktrad sten i stort förband och i regelbundna skift (fig 22 ff). Den enda förbindelsen med långhuset låg i bottenvåningen (fig 17). Någon ingång direkt utifrån fanns inte, av säkerhetsskäl, i bottenplanet. Tornet är välvt med två tunnvalv det nedre, ovanligt nog, tvärställt med vederlag i öster och väster det övre däremot riktat åt andra hållet. Valvens orientering är säkert resultatet av en medveten strävan att fördela valvtrycket och att utnyttja långhuset som förstärkning mot öster.

Det övre, mycket höga, välvda rummet är indelat i två våningar genom ett bjälklag av mycket tätt placerade bjälkar (fig 25 f). Den övre våningen, tornets andra, med dess trägolvs har troligen varit den egentliga tillflyktsvåningen. Måtten på den igenmurade öppningen mot väster (fig 29) stöder antagandet, att det inte är frågan om ett stort fönster utan om en högt sittande ingång, ca 8,5 m över den ursprungliga markytan, genom vilken man på en stege kunde komma direkt in i tornet. Sådana ingångar, belägna på i det närmaste stormningssäker höjd, känner vi från flera öländska torn (not 30). Kanske finns det på tornets utsida, under putsen, spår av en podest, dvs en av bjälkar eller konsoler buren plattform, mot vilken en stege kunde resas. Spår av en sådan finns nämligen i Glömminge (Piper, Burgenkunde fig 102, 202 f, 676; Frölén I, fig 85, s 99 f). I valvet finns löphål för klocklinor, som visar, att tornets tredje våning ursprungligen varit klockvåning. Kyrkklockorna tjänade då även som stormklockor. De i fig 12 ff avbildade, stora, rundbågiga ljudöppningarna gjordes delvis om 1861 men på insidan ser man, att de varit lika breda som de nuvarande, stora fönstren och att de haft sin botten ungefär $\frac{1}{2}$ m längre ned (fig 20a, 31). Belysningen bestod fö av små raktäckta gluggar, placerade så, att de samtidigt belyste murtrapporna och tornrummen (fig 19a). Den lilla cellen, som är utsparat i valvets nordvästra hörn (fig 19a, b), har troligen varit en vaktcell. Den gick att låsa inifrån. Liknande små hemliga utrymmen finns i Källa, Löt, Gräsgård, Hulterstad, Ås och Vickleby³⁵

Även i öster byggdes ett torn (fig 31 A), men det vilade på korets på utsidan förtjockade murar (fig 17). I samband med östtornets tillkomst torde koret ha blivit välvt med ett tunnvalv (fig 31 A) eller ett kryssvalv. Troligen hade även östtornet tre övervåningar, tunn-

välvd. Uppgången låg sannolikt i norr. Det går inte att fastställa, vilket av de båda tornen, som var äldst.

Långhuset välvdes (fig 31 A) med så lågt placerade kalkstensvalv att det bildades ett skyddsrum över dem, fastän inte långhusets sträckmurar ovanligt nog, synes ha blivit påbyggda (jfr fig 32). Troligen högg man upp ljusöppningar eller skottgluggar i murkronan. Valvet vilade på ett eller två fristående stöd i långhusets mittaxel. Som jämförelse kan nämnas Föra kyrka, som hade *en* kraftig mittkolonn i ett långhus, som var lika stort som det i Bredsättra (Öl I 6, fig 396 f, 437 ff, 454, 457). En notis 1785 (st prot), där »Pelaren» omtalas, syftar däremot inte på en mittpelare, utan på långhusets nordvästra hörnpilaster (fig 15). Långt tidigare (se period VI) hade nämligen långhusvalven rivits. Hörnpelarna i fig 15 har kanske burit en avlastningsbåge (fig 31 A), murad mot långhusets västgavel och så hög, att tornbågen gick fri. Bågen kan ha burit en valvkonsol. Hur långhusvalvet såg ut, vet vi emellertid inte. Det kan ha bestått av fyra eller sex kryssvalv, burna av en eller två pelare i långhusets mittaxel (jfr Högby och Källa, Öl I. 3, fig 121 och I. 4, fig 234 f), men det kan lika gärna ha varit ett system av tunnvalv så som var förhållandet i grannkyrkorna Löt och Egby (Öl II. 2, fig 276, 366). Om långhusets välvning och profanvåning var samtidiga med västtornet, med östtornet eller något yngre än dem, går inte att fastställa. Det förhållandet, att västtornets våningsindelning inte var avpassad till långhusets profanvåning (jfr exempelvis Högby, Öl I. 3, fig 124 ff; Föra, Öl I. 6, fig 457 och Löt, Öl II: 2, fig 276) kan tyda på, att västtornet var äldre än långhusvälvningen.

Grundvattenförhållandena i och omkring kyrkan som dels avspeglas i kyrkböckernas ofta återkommande notiser eller beslut om utdikning av kyrkogården, dels i den påfallande stora fukten i västtornets bottenvåning, stöder antagandet, att det funnits en brunn inom kyrkans murar. Utan tillgång till dricksvatten skulle klövsadelskyrkan inte kunna klara en belägring under någon längre tid. (Jfr Öl II. 3, s 151, not 8 och där anförd litteratur.)

De båda i fig 94 med B och C betecknade byggnadsföretagen torde tillsammans ha krävt bortåt 50–70 år vilket innebär, att de avslutats före 1200-talets mitt. Detta stämmer med de historiska förhållandena i Östersjöområdet. Man räknar nämligen med, att Balticum inte definitivt var vunnet för kristendomen förrän under decennierna närmast före 1200-talets mitt. Jfr A Tuulse 1955, s 159 ff.

IV *Omkring 1250*. Vapenhuset utanför sydportalen med dess rundbågiga portal har romansk prägel (fig

12 ff, 94 D). På Öland, liksom på Bornholm, byggdes nämligen vapenhus tidigt,³⁶ till skillnad från förhållandena på det svenska fastlandet, t ex i Uppland, där sådana tillbyggnader tillkom först 200 år senare.

V *Perioden 1200-talets senare del till 1500-talet* En sakristia, troligen med stenvälv byggdes vid korets norra sida (fig 12 ff, 94 E), och ett stort tvådelat, gotiskt fönster (fig 12) fick ersätta ett litet rundbågigt på långhusets södra sida. Möjlig datering: 1200-talets slut eller omkring 1300. Troligen var det samtidigt som den från början mycket smala triumfbågen breddades (fig 15).

Ett S:t Katarinagille (se ovan Sölve Göranssons avsnitt i Inledn samt not 3), omtalat 1413, har på osäkra grunder lokaliserats till kyrkans östtorn. – Klockorna, som tidigare hängt i västtornet (se löphål för klocklinor i översta valvet, fig 19 c), flyttades under senmedeltiden ut i en stapel på kyrkogården (fig 12), kanske i samband med att nya, större klockor anskaffats.

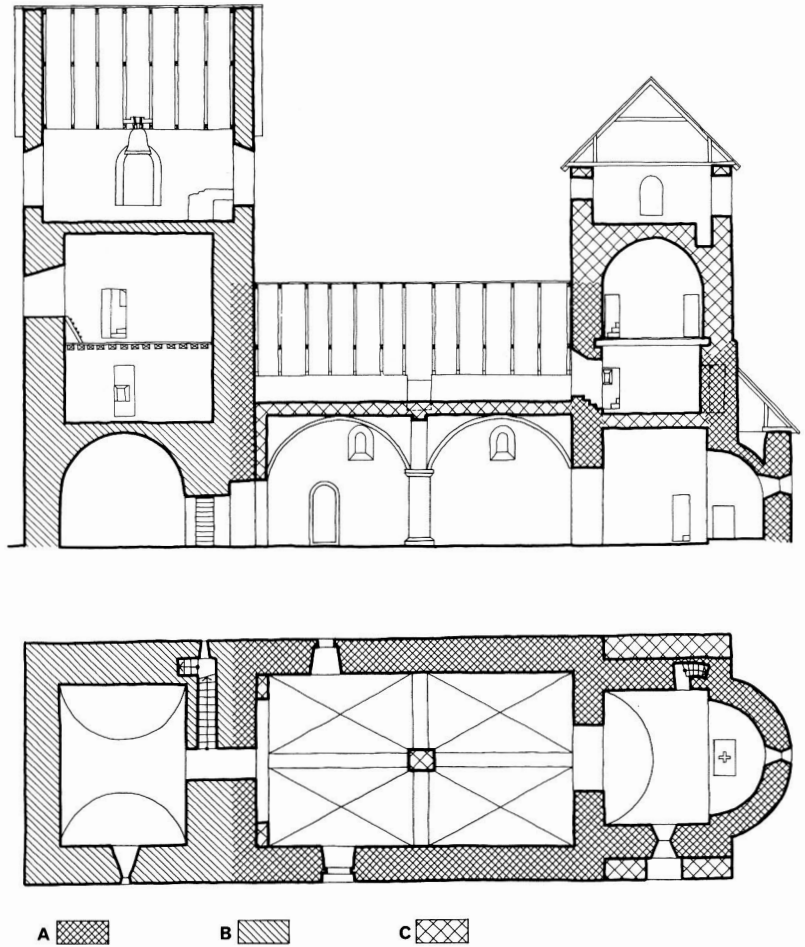
VI. *1600-talet* En läktare byggdes i väster 1624 för att bereda fler sittplatser. Den kan inte ha varit så rymlig, eftersom långhusvalven ännu var kvar – I samband med tillkomsten av en ny klocka ersattes klockstapeln ute på kyrkogården (fig 12) med en ställning på östtornets tak (fig 13 ff). Trappan utmed långhusets nordmur (fig 15) gjordes kanske samtidigt, såsom en bekvämare uppgång till östtornet och klockstapeln. – Efter Hadorphs besök 1673 (se underskriften till fig 13), men före 1721 revs långhusets stenvälv och ersattes med en vågrät panel (fig 94 F). Troligen var det samtidigt, som tak och väggar dekorerades med målningar (fig 33 f), möjligen av Jonas Bundi (not 38). Målningarnas norra begränsningslinje (fig 32. 2) visar, att norra hörnpelarens överdel inte fanns kvar, när målningarna gjordes. Detsamma gällde troligen också den södra hörnpelaren.

En ny predikstol uppsattes 1666, målad av den nyss nämnde Jonas Bundi. Den är inte kvar, men torde ha liknat hans ännu bevarade predikstol i Gärdslösa (Öl II. 3, fig 132 ff). – Bredsättra kyrka och socken »blef skonade från fiendens besök» 1677, enligt Ahlqvist (2: 2, s 306).

VII. *1700-talet* Kyrkböckerna innehåller talrika uppgifter om underhållsarbeten; bla på taken, som, naturligt nog, krävde ständigt underhåll. 1721 beslöt man att anskaffa ölandskalk för att mura igen en »yppning» nederst under taket, så att inte panelen skulle skadas av »infykande» snö. Denna öppning hörde tydligen till långhusets profanvåning. Kyrkan var fortfarande för trång, trots den läktare som byggts under period VI, ty 1733 uppfördes ännu en läktare, denna gång på norra sidan, vilken målades av mästern Nils

Fig 31 A. Klövsadelskyrkan under 1200-talets förra hälft (period III). Längdsektion mot norr samt plan. Rekonstruktion, skala 1 300. R Boström 1980. – Långhusets och östornets valvsystem är rekonstruerade med ledning av andra, bättre kända, öländska försvarskyrkor

The pack-saddle church in the first half of 13th century (Summary, period III). Longitudinal section looking north and plan. Reconstruction, scale 1 300. – The vaulting system of the nave and the upper storeys of the east tower are reconstructed after other better known Öland fortress churches.

Örberg (not 47). 1741 var klockstapeln ovanpå östornet i behov av omfattande reparationer och 1744 hade hela kyrkan »sina åtskilliga breckligheter» som måste botas (vis prot 1744).

Under kyrkoherde Marins tid (1749–1787, not 44) sköttes underhåll och utsmyckning mönstergillt. Bl a beslöt man 1749 att göra luckor för lufterna eller glugarna mot regn och snö, som förstör »träverket» (st prot). Därmed avsågs troligen fortfarande långhusvindens öppningar Även yttermurarna behövde ses över och fogar och håligheter lagas. 1751 omlades långhus-takets nordsida med tegel (alla övriga tak hade fortfarande tjärad spån), och yttermurarna spritputsades och vitkalkades av en man med initialerna IPS. Att kyrkans yttre även dessförinnan varit putsad, framgår av

en notis om att gamla rappningen var avfallen (vis prot). När kyrkan putsades första gången, är emellertid inte känt.

1753 utvidgades den västra läktaren (fig 15). Eftersom där var för mörkt, beslöt man att taga upp ett fönster mot norr (st prot). Beslutet upprepades 1755, med det tillägget, att nordportalen samtidigt skulle murras igen (st prot), men beslutet verkställdes inte förrän 1797 (se nedan). – En ny predikstol (fig 59) anskaffades 1768 och en ny altaruppsats 1770 (visserligen med begagnade av medeltida skulpturer se nedan, Inredning).

I slutet av 1700-talet ersattes spånbeklädnaden på de tak som fortfarande hade sådan med tegel, utom beträffande sakristian, som täcktes med kalkstensflisor

Ett beslut att också täcka vapenhuset med sten, verkställdes däremot inte. Sakristians dörr förstärktes med järnplåtar och den flera gånger beslutade igenmurningen av nordportalen utfördes slutligen 1797 (fig 94 F). På dess plats insattes ett fönster (fig 15). 1798 beslöt man att flytta klockan, emedan huven och stapeln uppe på östtornets tak var mycket förfallna (st prot). Beslutet upprepades även senare (period VIII), utan resultat, men diskussionerna om hur östtornets översta våning skulle byggas om till klockvåning ledde så småningom till beslutet att ersätta den medeltida kyrkan med en ny (period VIII).

VIII. *Perioden 1800 – medeltidskyrkans rivning 1848.* 1801 beslöt man att sätta in större rutor i långhusets sydfönster samt »upphugga till större» korfönstret, emedan kyrkan var alltför mörk under vintertiden (st prot). Samtidigt diskuterades ånyo klockhusets reparation, likaväl som även 1810 och 1816, men fortfarande utan resultat.

1807 avvisades ett förslag att brandförsäkra kyrkan, med den motiveringen, att betydande reparationer förestod (st prot). 1810 skulle ett fönster göras vid norra läktaren. 1817 beslöt man genom omröstning 12/6 att klockan skulle flyttas ned i stentornet (jfr period VII), ett arbete som skulle anförtros Johan Hvitlock i Gårdslösa. Några veckor senare, 2/7 revs beslutet upp och man skulle i stället nöja sig med att reparera huven. 1821 framfördes klagomål över den starka fukten i sakristian. Man beslöt därför att förstora sakristians fönster och förse det med ett galler. Resultatet framgår av fig 15

Västtornet, som dittills hade saknat en direkt ingång, fick en sådan på södra sidan, endast 1 aln, 3 kvarter

bred (ca 104 cm, fig 15 94 F), medan tornbågen delvis murades igen på ett sådant sätt, att torntrappan blev åtkomlig inifrån kyrkan. Detta utfördes senast 1823, då teckningen i fig 15 gjordes, och kan sannolikt sättas i samband med de förslag om att inrätta sockenmagasin i västtornet, som hade framförts, men avslagits 1803, 1811 1812 och 1813 (st prot). Detta äldsta kända sockenmagasin förlades tydligen till tornets bottenvåning, medan det som senare, av allt att döma 1861, inrättades i samma torn, placerades i andra våningen (se Nya kyrkan).

Vid prostvisitationen 1838 beskrevs kyrkan som »liten och trång, ehuru i öfrigt väl underhållen» Den behövde byggas om, men medel härför saknades, emedan kyrkans klocka hade spruckit och hade gjutits om 1833 Dessutom hade tjuvar stulit kyrkans pengar Ett par år senare beslöt församlingen vid en extra sockenstämma 31/1 1841 att utan dröjsmål förbereda en nybyggnad av kyrkan. Västtornet skulle bibehållas och vid dess östra sida skulle en ny kyrka av sten uppföras som ersättning för den gamla, mycket förfallna och alltför trånga kyrkan. Förberedelserna för kyrkobygget beskrivs närmare nedan under Nya kyrkan. Här skall endast nämnas att när grunden till den nya kyrkan lades omkring den gamla i sept 1846 (jfr fig 17), var det nödvändigt att samtidigt riva vapenhuset och sakristian, som låg i vägen för de nya grundmurarna. Under våren 1848 revs långhuset och östtornet. Var klockan hängdes upp, innan västtornet fick sin lanternin 1861 är inte känt. Troligen hängdes den upp provisoriskt i västtornets översta våning, som under medeltiden hade varit klockvåning.

Kalkmålningar

Ahlqvist beskriver kortfattat målningarna i långhuset. Det plana innertaket var »måladt med änglar och andra zirater efter forntidens smak. Kyrkoväggarne äfwen brokige och med grofwa färgor målade» (2:1 s 180). Av väggmålningarna framtogs 1957 fragment på det medeltida långhusets ovanför nuvarande läktare synliga yta: på södra delen en yta med måtten 122×117 cm med äpplen och sirliga rankor med små treflikiga blad, på norra delen en yta med måtten 134×117 cm med

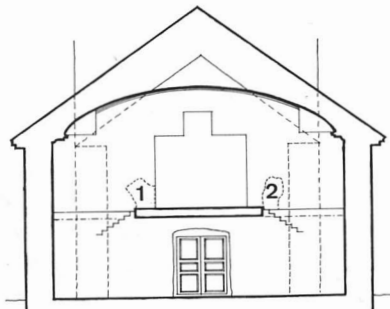
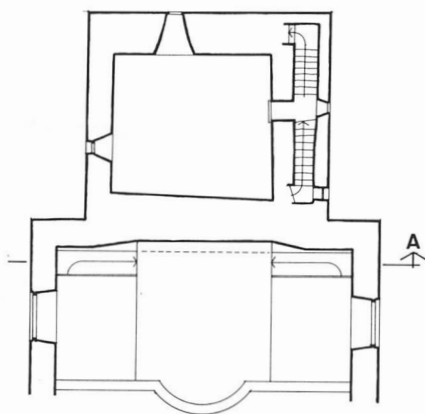
spröda rankor med treflikiga blad och något otydbart, allt målats i ockra, rödbrunt och mörkgrått (fig 32–34). Stilen påminner om 1600-talsmålarna Peter och Jonas Bundi,³⁸ men de bevarade resterna är för obetydliga för en säkrare attribution. – Målningarnas horisontala begränsning upptill visar, att de tillkommit efter rivningen av långhusets kalkstensvalv vilket, som redan är omtalat, ägde rum efter Hadorphs besök 1673, men före 1721

Fig 33–34. Rester av kalkmålning på västra väggen (jfr fig 32: 1–2), utförda efter 1673, möjligen av Jonas Bundi från Kalmar. Foto S Hallgren 1978.

Fragments of murals on the west wall (cf fig 32 : 1–2), executed after 1673, possibly by Jonas Bundi of Kalmar.

Fig 32. Det medeltida långhusets västra vägg, synlig från läktaren i den nuvarande kyrkans samt plan i nivå med läktaren. 1 och 2 rester av målning (jfr fig 33–34). På vinden syns det medeltida långhusets gavelröste (i övrigt antytt med en streckad linje; se även fig 16). Uppm, skala 1 : 300, G Wirén 1978.

West wall of medieval nave, visible from the organ gallery of the present church and plan in the same level as the gallery. 1 and 2 indicate fragments of murals (cf figs 33–34). In the attic the gable pitch of the medieval nave can be seen (also indicated with a broken line; cf fig 16). 1978. Scale 1 : 300.

SEKTION A-A

Inredning och inventarier

Altare, bokpall

Det medeltida stenaltaret bevarades ända till kyrkans rasering 1848. Måtten kan delvis beräknas med hjälp av ett trähölje, som gjordes 1785 (fig 35, se nedan). Detta har nämligen ett stort urtag på baksidan som visar stenaltarets ungefärliga mått: längd ca 148 cm, höjd ca 84 cm, skivans tjocklek ca 11,5 cm. Trälådans inre djup är endast 65 cm, den har alltså endast dolt stenaltarets framsida, liksom förhållandet var i Egby (Öl II: 2, s 369f). Den nedan beskrivna altaruppsatsen kunde alltså stå kvar på stenaltaret, när trähöljet gjordes 1785.

Altarets blygsamma höjd, ca 84 cm, tyder på, att golvet omkring altaret var förhöjt (jfr Långlöt, Öl II: 1 s 85). Ursprungligen torde altaret ha varit omkring 110 cm högt. Enligt Löfgren (fig 15) var det placerat längst in i absiden, vilket tyder på, att det flyttats, obekant när. Det bör ha varit fristående från början.

I stället för att ersätta stenaltaret med ett av trä, vilket var det vanligaste inte bara på Öland under 1700-talet, beslöt man 1785 att altaret skulle »beklädas med bräder och öfverstrykas» (st prot). Höljet är av furu och har karnissvängda sidor (fig 35). Skivans profilerade kant skjuter ganska långt utanför altarbordet. Det är brunlaserat med marmorerad skiva och pryds på framsidan av gröna palm- och olivkvistar, lagda i kors. Den nästan utplånade inskriften lyder »Anno 1785» Mått: längd 164,5 cm, höjd 89,5 cm, skivans bredd 70,5 cm. Nu i Ölands Forngård (inv nr 462).

Fig 35. Altarbord av furu, tillverkat 1785 för att dölja det medeltida stenaltaret. Ölands Forngård, Borgholm. Foto R Boström 1964.

Communion table, pine wood, made in 1785 to cover the medieval stone altar. Borgholm's local museum, Ölands Forngård.

På altaret stod 1811 en bokpall (»pulpet»), ej bevarad.

Altarring

En tresidigt bruten altarring är inritad i Löfgrens plan (fig 15), men dess ålder är inte känd. Att en altarring funnits, i varje fall 1684, bevisas av att två diskkläden finns upptagna i kyrkans inv detta år (se nedan, Textilier).

Medeltida altarskåp

Flera ekskulpturer från ett medeltida altarskåp (fig 36–40) är bevarade, tack vare att de 1770 blev återanvända i en altaruppsats (se nedan, nr 2). Tjock, sekundär övermålning, överarbetning och tillsatser huvudsakligen från 1770, har förgrovat deras utseende.

1–2. Gud Fader och en bild av den korsfäste (fig 36, 37) ur en Nådastolsframställning, vilken sannolikt har utgjort centralpartiet i altarskåpet (fig 41). Gud Fader som är 59 cm hög, bär långt, vågigt, mörkbrunt hår och skägg och sitter frontalt med armarna framsträckta (höger arm avslagen). Karnationen är ljus elfbensfärgad. En veckrik, ljusgrå mantel är symmetriskt draperad över axlarna och hänger i mjuka, vida veck omkring figuren och grupperar sig omkring knäna. Manteln har en bred, troligen endast i guldfärg utförd krage. En mörkbrun livklädnad skymtar på överkroppen, innanför manteln. På huvudet är skulpterat ett läge för en krona, ryggen är urholkad.

Av det crucifix, som Gud Fader hållit framför sig, återstår själva Kristusbild (fig 37), som 1770 försågs med ett 122 cm högt kors med en titulus. Kristus har oproportionerligt stort huvud, som lutar mot höger axel, fötterna är genomborrade med en enda spik, ländklädet hänger i en flik från höger höft. Törnekronan är grön, hår och skägg bruna, gråvit karnation, röda sår, gråvitt ländkläde. Korset brunt, vit titulus med svart text, svarta spikar. Bilden är 52 cm hög, avståndet mellan fingertopparna är 50 cm.

Putton i fig 36 beskrivs nedan under Yngre altarpnydnader

3. Kvinnligt helgon, troligen S:ta Birgitta³⁹ (fig 1, 38). Helgonet sitter vid en liten hög pulpet av medeltida typ, fäst vid bänken. Över axlarna bär hon en veckrik, ljus gråblå mantel, symmetriskt draperad och lagd i kors över knäna, ett slätt, förgyllt klänningsliv skymtar framtill. Över huvudet bär hon en likaså förgyllt huvudduk, som i mjuka veck är ordnad omkring det ung-

Fig 36–40. Skulpturer av ek från altarskåp, tillverkade omkring 1475 i Nordtyskland och återanvända 1770 i en altaruppsats av And G Wadsten och Gudm Rundgren. Foto A Edle 1931 resp S Hallgren 1978.

Oak wood-carvings from triptych, made c 1475 in North Germany and re-used in 1770 in a reredos by And G Wadsten and Gudm Rundgren.

Fig 36a–b. Gud Fader från Nådistolen (jfr fig 41; nu överst th på den nuvarande altaruppsatsens krön, fig 58). Putton är troligen skulpterad 1770 av Gudm Rundgren. Foto A Edle 1931.

God the Father from a representation of The Holy Trinity (cf the reconstruction in fig 41), now on top right of the present reredos, fig 58). The putto is probably carved by Gudm Rundgren in 1770.

domliga ansiktet och ligger ned över axlarna. Doket har 1770 skulpterats om till hår, på samma sätt som skett med bilden av S:ta Katarina (nr 4 nedan). Med vänster hand håller hon en förgylld bok som vilar på pulpeten, med den andra handen skriver hon i boken med ett långt, svart skrivstift. Karnationen elfenbensfärgad,

ögonen svarta. Helgonet sitter på en låg, gråmålad bänk. Skulpturen, som är 44 cm hög, blev 1770 försedd med ett 11 cm högt fotstycke, som framtill fortsätter i en konsolliknande, brun pulpet, ornerad med ett stort förgyllt akantusblad. – Kalmar utst kat nr 5.

4. S:ta Katarina av Vadstena⁴⁰ (fig 39), en ung kvin-

na, som står nästan frontalt. Huvuddoket är överarbetat till hår och hennes från början skoklädda fot skulpterad med tår⁴¹ 1770. Över axlarna ligger en osymmetriskt draperad mantel, öppen fram och visar ett förgyllt klänningsliv, sammanhållet i midjan med ett smalt, rödbrunt skärp. Den grå mantelns framvåd är uppdragen över magen och faller ned i en flik mitt fram med många bågformiga veck. Den vida klänningen syns under manteln och ligger över fötterna, av vilka man endast ser ena fotens tåspets. Vid hennes vänstra sida ligger en hind, vars huvud saknas. I sin högra hand håller hon en lampa. Höjd 75 cm. Under den ursprungliga fotplattan ligger en yngre från 1770 med måtten 37 × 20 × 13,5 cm. Den är marmorerad i grått, blågrått

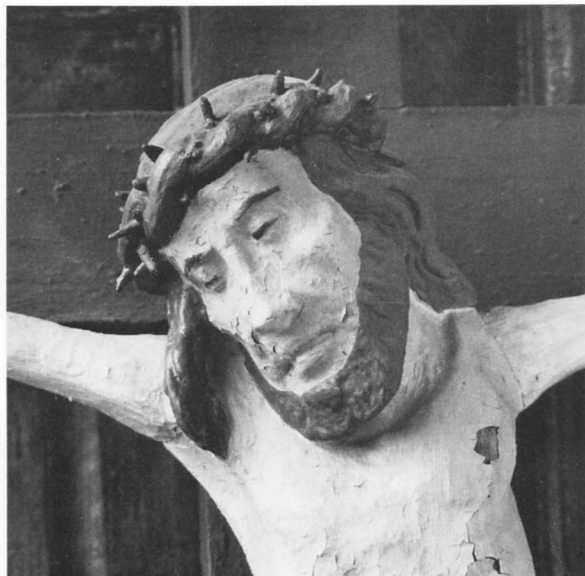

Fig 37 a–b. Den Korsfäste från Nådastolen (jfr fig 41) på ett kors från 1770. Foto S Hallgren 1978.

The Christ figure from a representation of The Holy Trinity (cf fig 41) on a cross from 1770.

och gulbrunt. – Håkansson nr 41. – Kalmar utst kat nr 5.

5. Kvinnligt helgon (fig 40), i mycket likt nr 4, men mantelns veckbehandling är spegelvänd i förhållande till föregående. Hon har mittbenat, lockigt, brunt hår, bar fot. Klänningen faller ner från bysten i ett par långsgående veck. Ur manteln räcker hon ut en alltför stor vänsterarm (fig 40 b), ett tillägg från 1770, liksom bildens färgsättning: grått, vitt, brunt samt mörknat guld. Hennes högra hand, som griper om manteln, synes däremot vara ursprunglig. Höjd 74 cm. Liksom nr 4 har bilden försetts med en sekundär fotplatta med samma mått och färgbehandling.

Skulpturerna har tillverkats i Nordtyskland omkring 1475. Inga rester av själva skåpet med dörrar, predella eller masverk har påträffats. Fig 41 är ett försök till rekonstruktion.

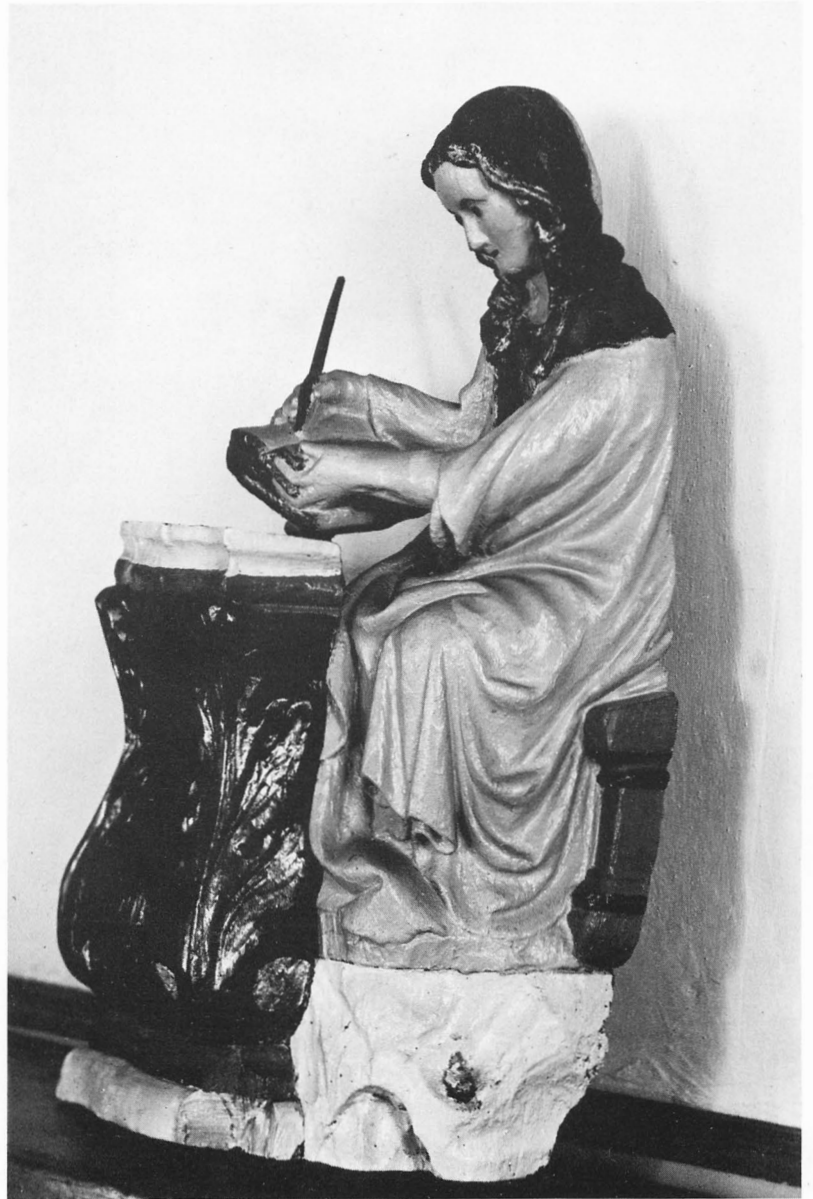
Yngre altarpnydnader

1. En altartavla av trä, men i övrigt av okänt utseende, omtalas 1750 och var gjord av klockaren Sven Spinck (vis prot).

2. 1770 gjorde And G Wadsten⁴² och Gudm Rundgren⁴³ en altarpnydnad, i vilken ingick dels de nyss beskrivna skulpturerna från ett medeltida altarskåp (fig 36–40), dels för ändamålet nygjorda delar, bl a en liten

Fig 38. Kvinnligt helgon, troligen S:ta Birgitta (se även fig 1 och 41), överst tv på den nuvarande altaruppsatsens krön, fig 58. Foto A Edle 1931.

Female saint, probably St Birgitta (cf figs 1 and 41), now on top left of the present reredos, fig 58.

ängel med olivkvist (fig 36) samt ett arkitektoniskt ramverk. Ahlqvist var mycket kritisk mot uppsatsen och beskriver den på följande sätt: »Altarstycket i bildthuggeri, är illa arbetadt. Det föreställer Jesus på korset. Pelarne äro upförde i Corinthiska Byggnadsorden. Såsom prydnader äro anbragte öfwer en Dufwa i centern af en nebulerad sol och på sidorna, öfwerst Lagens och Evangelii sinnebilder samt nedanföre Religionens och Hoppets. På sidorne läsas följande inskrifter: till höger om taflan, 'Åhr 1770 är denna altartafla upsatt för kyrkians och församlingens egen be-

kostnad under då warande' -- och till vänster, 'Probst och Kyrkioherde Herr Magister M. Marin.⁴⁴ Äldermän Jean Håkanson i Långö och Nils Pehrsson i Boo, förfärdigadt af And. Georg Wadsten och Gudm. Rundgren'.» – Wadstens och Rundgrens tillsatser är av furu.

Den knubbiga lilla ängeln med olivkvisten (fig 36) är troligen skulpterad av Rundgren och sannolikt identisk med »1. Liten Bild» i inv 1784. Längd 33 cm. Det är en fullrund skulptur med en tapp som skjuter ut vid rygglutet. Naturlig karnation, mörkgult hår och förgyllt

Fig 39a-b. S:ta Katarina av Vadstena (jfr fig 41). Huvuddoket och foten blev överarbetade 1770. Foto S Hallgren 1978.

St Catherine of Vadstena (cf fig 41). The head cloth and foot were recarved in 1770.

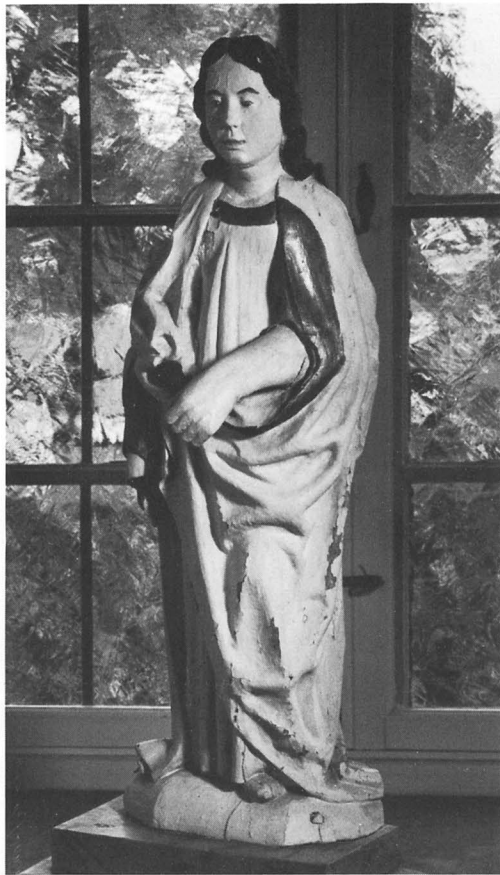

Fig 40a-b. Kvinnligt helgon (jfr fig 41). Den ena armen är från 1770. Foto S Hallgren 1978.

Female saint (cf fig 41). One arm was made in 1770.

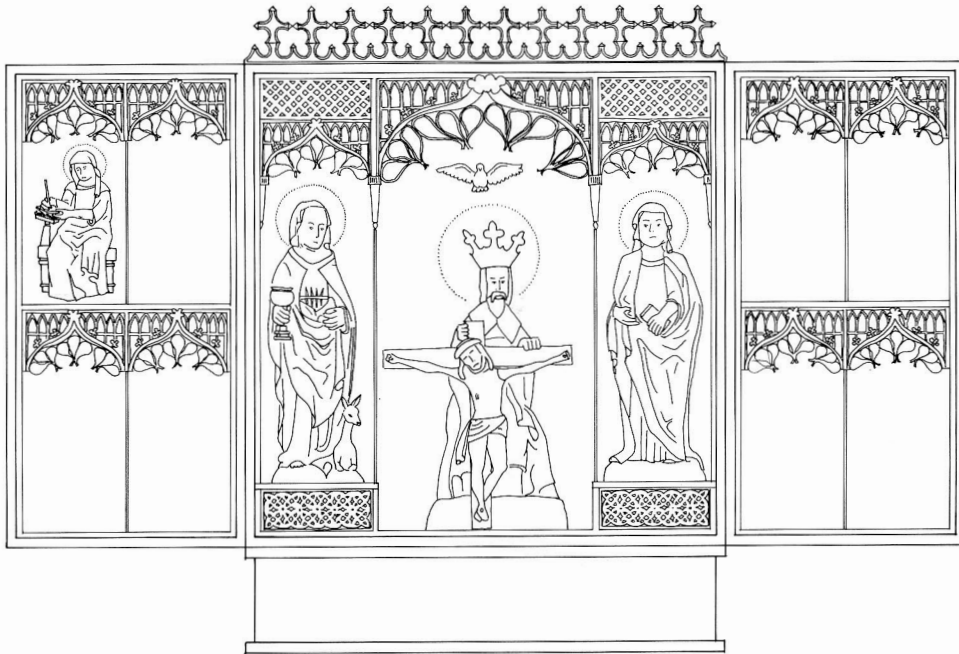

Fig 41 Rekonstruktion av det medeltida altarskåpet. G Wirén 1980.

Reconstruction of the medieval triptych.

ländkläde. Fäst vid Gud Faders vänstra hand med ett snöre och även fastspikad vid dennes knä.

Gud Fader-bilden i fig 36 har troligen, tillsammans med den lilla ängeln på samma bild, föreställt Hoppet i 1700-talets altaruppsats, medan S:ta Birgitta (fig 38) sannolikt representerade Religionen. Den akantusprydda konsolen framför henne tillhör som redan är omtalat, 1770 års tillägg. S:ta Katarina av Vadstena och det andra kvinnliga helgonet (fig 39, 40) fick i Wadstens komposition föreställa Lag och Evangelium. En av dem försågs med en ny, alltför stor underarm och hand (fig 40 b), huvuddoken på två figurer skulpterades om till hår (fig 1, 38, 39 b) och en skobeklädd fot försågs med tår (fig 39 a). För att bättre passa i uppsatsens centralparti fick Nådastolens krucifix ett mycket större kors (fig 37 a) än det som av allt att döma funnits tidigare. De medeltida skulpturerna fick också nya fotplattor och målades klumpigt över med ny färg. Målningen förnyades troligen av C O Poijes, som 1850 målade kyrkans inredning (se nedan, Nya kyrkan).

Av 1770 års altaruppsats återstår fö endast ett par träkolonner med korintiska kapitäl och i blågrönt marmorerade skaft (i tornets andra våning). Skaft och kapitäl är gjorda i två stycken (kapitälerna var intappade i skaften), total höjd 168 cm.

Uppsatsen gjorde en kort tid, till 1849, tjänst även i Nya kyrkan. – Håkansson nr 41 och 51

Sakramentsnisch

En sakramentsnisch,⁴⁵ »Ett Ciborium», fanns kvar ännu 1821 till höger i koret, dvs norr om altaret (not 21, Ahlqvist, Saml II, sign S 85, s 109 A). Nischen beskrevs som »I Inbyggdt Skåp i Choret» (under rubr Diverse, Inv 1830).

Predikstolar, timglas

1 Den äldsta kända predikstolen är inte bevarad, men enligt en av Ahlqvist (2: 1, s 181 f) återgiven inskrift var den målad 9/6 1666 av samme Jonas Bundi (not 38), som den 1/6 samma år målat den ännu bevarade predikstolen i Gärdslösa kyrka (ÖI II: 3, fig 132–134 samt s 122 ff). Troligen var den utsmyckad på samma sätt med målade bröstbilder av Kristus och några apostlar. Predikstolarna i de båda kyrkorna var också skänkta av samma givare. Inskriften på Bredsättra predikstol löd: ANNO 1666 DEN 9 JUNII ÄHR DENNE MÅLNINGH FÖRFÄRDIGAT MEDH EHRE: BRE OCH DYGD SAMMA MADTRONES H: MARTHA JONSDOTTERS⁴⁵ OCH DES K: SOHNS EHREW: GE OCH HÖGLÄRDE M: JONAE GERDSLOVIJ OCH BÄGGES SAMPTTELIGE BEKOSTNAT JONAS BUNDI.

Fig 42. Dopbord av svarvat, grönmålat trä, första gången upptaget i inv 1811. På detta är placerat ett lågt ställ i samma utförande, vilket möjligen har burit upp en dopskål i stenfunten (fig 63 ff). Foto S Hallgren 1978.

Baptismal stand, turned wood, painted green. First recorded in 1811. A low stand in the same technique is placed on top of it, which has probably supported a baptismal bowl in the stone font (figs 63 ff).

Predikstolen var sannolikt placerad i långhusets sydöstra hörn. Håkansson nr 44. – På Ahlqvists tid återstod av predikstolen endast inskriften, vilken var målade på några bräder, fästade vid predikstol nr 2 nedan. Dessa bräder torde ha försvunnit vid medeltidskyrkans rivning.

2. Tillverkad 1768 av And G Wadsten (not 42), nu i Nya kyrkan (fig 59; se nedan). I Gamla kyrkan stod den i långhusets sydöstra hörn (fig 15).

Två timglas är kända: 1. Beskrivs 1750 som ofärdigt (inv). – 2. Skänkt 1759 (fig 60), se Nya kyrkan.

Bänkar, brudbänk

Bänkarna var i början av 1800-talet fördelade på fyra kvarter (fig 15), varav de båda kvinnokvarteren norr om mittgången var rymligast, ett vanligt förhållande. Även under triumfbågens norra sida samt i koret, invid triumfbågen, hade man placerat bänkar, liksom på de båda läktarna.

En brudbänk, s k brudsärta, finns upptagen 1811 och 1830 (inv), men är sedan dess försvunnen.

Tre gråmålade furubänkar (»säten»), varav två tillkom mellan 1774 och 1782 (inv), den tredje före 1811 (inv), står numera i Nya kyrkan (se nedan).

Kyrktagningspall av gråmålad furu med framåtlutat säte. Längd 118 cm.

Läktare

Ahlqvist uppger i sina otryckta samlingar, att kyrkan hade »2^{ne} läktare, en på N^a sidan och en i Västra ändan» (Saml II, S 85, s 109). I sin tryckta bok beskriver han endast den ena: »Den västra Läktaren är gammal, med påtecknad årtal 1624. Under läses: 'Salige äro the, som höra Guds ord och giömma thet'» (2: 1, s 180). Den upptog hela långhusets bredd. När den byggdes, fanns ännu långhusvalven och den förmodade avlastningsbågen med dess pelare kvar. När läktaren utvidgades 1752, fick den kanske sitt upplag på resterna av hörnpelarna (se ovan Byggnadshistoria, perioderna III och VI). Efter utvidgningen nådde den fram till sydportalens östra smygsida och vilade mitt fram på en tunn pelare (fig 15). Trappan inkräktade på sydportalens smyg och gick utmed södra väggen.

Den norra läktaren var yngre, byggd strax efter ett år 1732 fattat beslut (st prot). Den sträckte sig utmed norra långhusväggen ända fram till triumfbågen, var nästan lika bred som norra bänkkvarteret och bars upp av fyra stöd (fig 15). Trappan låg strax öster om nordportalens och löpte utmed norra långhusväggen. Den målades av Nils Örberg.⁴⁷

Ingen orgel är känd i Gamla kyrkan.

Nummertavla

En nummertavla »med nödige Ziffror» (inv 1782) omtalas första gången 1774 (domkap). Senast nämnd 1830 (inv), ej bevarad.

Fig 43. Två dopskålar av tenn, tillverkade i Kalmar den vänstra av J P Fagerström 1838, den högra av Daniel Eklund 1852. Foto S Hallgren 1978.

Two baptismal bowls, pewter made at Kalmar, the left by J P Fagerström in 1838, the right made by Daniel Eklund in 1852

Dopredskap

En medeltida dopfunt (fig 63–72) står nu i Nya kyrkans kor och beskrivs nedan. Den var redan 1782 söndrig (inv) och låg omkring 1820 sönderslagen på kyrkogården (Ahlqvist 2: 1 s 182).

Ett dopfat, »funttkätill», omtalas i slutet av 1500-talet (PB vis), möjligen identiskt med ett döpelsebäcken, som finns upptaget i inv 1774–1830. Ej bevarat. – Dopskål av trestämplat tenn (fig 43), rund med ovala, släta öron. Enligt stämplarna tillverkad i Kalmar av J P Fagerström⁴⁸ 1838 och enligt en graverad inskrift på botten utsida anskaffad 1840: »Bredsättra Kyrka 1840» Höjd 6,6 cm, diameter (utom handtaget) 20,5 cm.

Ett svarvat dopbord på tre fötter (fig 42), kallat »1 trefot för dopbäckenet» omtalas första gången 1811 (inv). Den blågröna färgen är troligen ursprunglig. Höjd 80 cm, skivans diameter 25,5 cm.

Ett svarvat träställ (fig 42) har av utförandet att döma, samma ursprung som dopstället i samma fig. Höjd 17,5 cm, skivans diameter 20,5 cm. Okänd användning, kallas »1 st tallrik af Träd med svarvad fot» (inv 1830). Har möjligen stått i den medeltida dopfunten som underlag för en dopskål.

Nattvardskärl, brudkronor m m

År 1566⁴⁹ ägde kyrkan

»1 kalk och disk vog – 37 lod

Pixis av Solff – 2 lod

Penningar – 25 mk»

I slutet av 1500-talet fanns

»Kalk Förgylt Med al Tilbehör – 1 ste:

peninger – 7 daler – 1 mk» (PB vis).

Pyxiden^{49a} finns inte längre kvar

Följande nattvardskalkar med patener är kända: 1 Den ovan nämnda, som vägde 37 lod. Denna eller nr 2 kallas »liten» 1684 (inv). – 2. Kalk, förgylld inuti samt på bredden och foten samt paten, tillsammans vägande 26 lod, är upptagna i inv 1774. Ansågs 1791 alldeles för liten och skulle därför göras om (st prot). – 3. Tillverkad 1791 (fig 73), se Nya kyrkan.

Oblatask, en svarvad, rund och tillplattad skålsk av masurbjörk, 1600-talet, (fig 44). Märkt på botten utsida: NP (sammanskrivet). Diameter 19 cm, sannolikt tillverkad av samme svarvare som gjort den dubbla låsasken i fig 45 (se nedan, Möbler m m).

Sockenbudstyget (fig 74) används i Nya kyrkan (se nedan). Till detta hör ett fodral av svarvat trä i form av en rund burk med löst lock (fig 75), höjd 17,7 cm, inklusive en bärögla på locket. Även på sidorna finns märklar för en ej bevarad bärrem. Omkring 1700. – Inv 1774 upptar bl a en liten sockenbudsflaska av tenn, ej bevarad. – Oblatask för sockenbud, liten, rund, svarvad trädos med gängat lock (fig 75). Spår av svart lack samt ornament i rött och blått. Möjligen ett orientaliskt arbete. Diameter 4,5 cm.

Brudkronan från 1700-talet (fig 76) samt dess fodral (fig 77) beskrivs nedan (Nya kyrkan).

En glasbutelj om två kannors rymd är upptagen i inv 1830. Ej bevarad.

Rökelsekar

Ett »Eldkar» fanns kvar ända till slutet av 1500-talet (PB vis).

Fig 44. Oblatask av svarvat trä, s k låsask. 1600-talet. Foto S Hallgren 1978.

Wafar box, turned wood, a so-called lock box. 17th cent.

Ljusredskap

Två »kåpparstakar» fanns i kyrkan i slutet av 1500-talet (PB vis).

Medeltida ljusstake (fig 46), bestående av en åttkantig fot af skulpterat, maskstunget trä med färgspår samt en hög ljushållare av smidesjärn. Höjd 32,5 cm.

Två ljuskronor av mässing från 1700-talet (fig 78, 79) och en från 1825 överfördes 1848 till Nya kyrkan och beskrivs nedan, liksom fem ljusstakar av mässing (fig 82–83).

Av en ljuskrona av svarvat trä för tolv ljus, upptagen i inv 1750, återstår nu endast en arm av smidesjärn med ljushållare och droppskål av trä, svarvade i ett stycke, guldbronserad med röd undermålning. Längd 28 cm.

Sex stycken bänkljusstakar, ursprungligen för vardera två ljus, med ståndare av kontursågade, gråmarmorade bräder med profilerad kant, ca 86 cm höga. Något olika inbördes. Har varit fästade med två handsmidda bultar med muttrar, placerade lodrätt över varandra. Två av dem har kvar två utåtböjda ljusarmar av smidesjärn, men inga ljushållare (dessa var väl av svarvat trä), en har kvar en ljusarm, medan tre saknar ljusarmar.

Ett par ljusstakar av tenn på altaret, vilka finns upptagna i inv 1774, 1811 och 1830, finns inte längre kvar. Troligen lämnades de till tenngjutaren i samband med anskaffandet av endera dopskålen (fig 43).

I övrigt, se Nya kyrkan.

Textilier

Kyrkan hade ett ganska rikt textilförråd i slutet av 1500-talet (PB vis), bl a tre mässhakar, två altarkläden,⁵⁰ två handkläden samt ett röcklin.

»I rödrosigt altartäcke af västgöta tyg

I dito gammalt af rödt kläde . . .» är upptagna i inv 1774.

En mässshake av röd »atlas», upptagen i inv 1684, var 1774 »något sönder» (inv). – En annan mässshake »af svart sammet med gullbroderat Kors och Kanterne årtalet 1783» (inv) omtalas även i Inv 1830.

Fig 45 a–b. Dubbel låsask av svarvat trä, stängd och öppen, 1600-talet. Foto S Hallgren 1978.

Double lock box, 17th cent, shut and open, to show the construction.

Ett kalkkläde, gammalt, är upptaget i inv 1684, liksom två diskkläden, det ena av dräll, det andra av tryckt lärft. – Inv 1830 upptar också tre bårkläden.

Håvar, se nedan, Kollektredskap.

Gravminnen

Fyra medeltida gravstenar, en från 1600-talet (fig 86) samt tre ännu yngre stenar finns i Nya kyrkan och beskrivs nedan. Därför kan man inte instämma i Ahlqvists ord 1821, att »inga märkvärdiga grafstenar finnas» (Saml II, S 85, s 109).

Votivskepp

»1 litet Skepp under taket» (fig 87) tillkom mellan 1774 och 1782. Se närmare Nya kyrkan.

Tavlor

Av 5 st kungatal i ramar (inv 1830) återstår nu endast rester av ramarna.

Kollektredskap

Försvunnen är en håv med silverklocka (inv 1750), enligt inv 1811 av ljusblått halvsiden, senast nämnd 1830 (inv). 1919 fanns endast skaftet kvar, av svarvat, grönmålat trä med ring och skafthylsa av järn, men utan pingla. Längd 157 cm.

Cylindrisk fattigbössa av järnbleck (fig 47), första gången upptagen 1811 (inv) men äldre (jfr nedan). Överfalsat lock med myntspringa. På ena sidan av bössan är ett långt skaft fastnitat med tre hål för skruvar i dess fria ände. Har troligen varit fastskruvad vid en läktarstolpe, nära sydportalen (jfr fig 15). Rester av blå färg. Total längd 34 cm, höjd 18 cm. – Till »armbössan» hörde troligen en avlång bräda av furu (fig 48), med kontursågade sidor och underkant, men rak överkant, målad i blågrönt och med följande inskrift, målad med svart frakturstil: »Läs, Tobie 4. Cap: 7. 8. 9. 10. 11. 12. versar / Syr: 4 Cap: 1. 2. 3. 4. 5. 6. v. 7. Cap: 36 v: / uppsatt år 1799». Bibelhänvisningarna gäller givande av allmosor. Höjd 17 cm, längd 46,5 cm. Brädan har varit fäst på undersidan av exempelvis läktaren. Dess överkant saknar nämligen färg.

Möbler m m

Två kistor, ej längre bevarade, finns upptagna i inv 1774, den ena en järnbeslagen kyrkokista med tre lås samt den andra »1 gl. Kista af ek, med rosor utskurna». Endast den förstnämnda fanns kvar 1830 (inv). Av de tre låsen beskrivs ett som »en mellanlås», medan de andra var »2^{ne} grofva hänglås.» 1840 beslöt man att sönderslå kistan och auktionera bort beslagen (st prot).

Fig 46. Medeltida ljusstake av trä med ljushållare av smidesjärn. Foto S Hallgren 1978.

Medieval candlestick, wood with wrought iron candle holder.

Nu återstår endast ett hänglås av smidesjärn med kvadriskt låshus, längd med bygel 19,5 cm. Nyckeln, som haft »pipa», är försvunnen.

Ett bord och ett skåp (fig 89, 90), båda från 1700-talet, står i Nya kyrkans sakristia (se nedan). Skåpet målades 1781 och stod i Gamla kyrkans kor (inv 1811).

En spegel med förgylld ram, upptagen i inv 1811 och 1830, är ej bevarad.

En dubbel sk låsask av svarvad björk (fig 45), höjd 16 cm, bredd 22 cm. Den övre asken låses mot den undre på följande sätt. Tappar i den övre askens botten

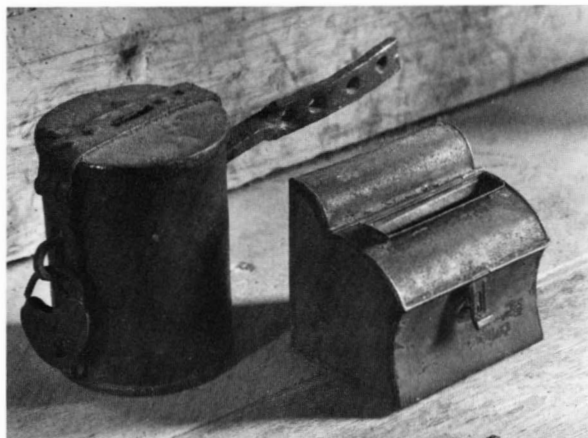

Fig 47 Två kollektbössor den vänstra från 1799 (se även fig 48), den högra från 1800-talets senare del. Foto S Hallgren 1978.

Two collection boxes, the left from 1799 (cf fig 48), the right from the end of 19th cent.

Fig 48. Inskriftstavla, hörande till den vänstra kollektbössan i fig 47. Inskriften visar att det rör sig om en fattigböss. Foto S Hallgren 1978.

Inscription tablet from the left collection box in fig 47. The inscription indicates that it was a poor-box.

motsvaras av urtag i den undre askens mynning. Man läser genom att vrida askarna mot varandra. Då griper tapparna tag om den undre askens kant. Locket låses på samma sätt. Troligen 1600-talet.

Av en kyrkstöt, »Kyrkovaktarens staf med malmbjellra» (inv 1811) återstår nu ett svarvat skaft med rester av blå färg. Längd 113 cm. En ljushållare i form av ett cylindriskt beslag av vit metall, fäst vid den ände som inte är svarvad visar att staven senare använts som ljuständare.

Sanddosa av bleckplåt, cylindrisk, diameter 8 cm, höjd 6,5 cm. – Bläckhorn av tenn, kubiskt, men buckligt. Mått 5×5 cm, höjd 3,5 cm.

Fyra stycken svartmålade likbårar med kontursågade ben, vilka är upptagna första gången 1830 (inv), är uppställda i Nya kyrkans torn. Längd 300, 255, 265 och 244 cm.

Böcker

Kyrkans bokförråd i slutet av 1500-talet bestod av en bibel, ett »officiale», ett »antiphonale», ett »psalterium» och en handbok (PB vis). Ingenting av detta finns kvar

I Nya kyrkan finns bla 1618 års svenska bibelöversättning, illustrerad med träsnitt, samt Karl XII:s bibel. – Egendomligt nog upptas inte 1618 års bibel i inv 1830. Förmodligen var den utlånad. I 1811 års inv heter det: »skola finnas 2ne gamla Biblar i samma Format» (dvs folio). »Om de ej kunna uppspåras i Församlingen bör det annoteras i nästa Socknestämme protokoll.»

Klockor

Två löphål för klocklinor i västornets översta valv (fig 19c) visar att tornet var byggt för två klockor. I slutet av 1500-talet ägde kyrkan också två klockor »i tornet», medan en klocka, troligen den ännu bevarade sanctusklockan (fig 93), hängde nere i kyrkan (PB vis). Ännu senare placerades klockorna i en stapel ute på kyrkogården (fig 12). 1634, då teckningen i fig 12 gjordes, hängde en enda klocka i stapeln, det framgår tydligt, trots bildens lilla skala.

1659, i varje fall före 1673, flyttades en ny klocka upp i en stapel ovanpå östornet (fig 13–15). Klockan var anskaffad 1659 av kyrkoherde Jonas Jonæ Palumbus (not 46). Inskriften löd enligt Ahlqvist: »Efter Christi börd 1659. Pastor Jonas Jonæ Jägmästare Henric Bartram.⁵¹ Klockare Nils Andersson. Åldermän: Måns Jonsson och Bängt Månsson» (2: 1 s 180, not 2; Håkansson nr 43). Den var ända till 1863 kyrkans enda. Clerus, som har en något avvikande läsning av inskriften, förtäljer, att »Denna klocka förlorade 1832 alldeles ljudet, sedan en, från äldre tider märkbar remna öppnat sig» (s 630). Den göts om 1833 av S Ch Grönwall (not 87) och beskrivs samt avbildas nedan (fig 91), se Nya kyrkan.

Den redan nämnda sanctusklockan (fig 93), som härstammar från medeltiden, hängde 1774 (inv) och sannolikt även tidigare i koret. Den hänger även i Nya kyrkans kor och beskrivs nedan.

Till primklockan hör en ställning av omålad furu, på sidorna prydd med svarvade knoppar. Axeln saknas. Höjd 58 cm. I tornet.

Fig 49. Bredsättra nuvarande kyrka i landskapet, från öster. Foto S Hallgren 1978.

The present Bredsättra church from the east.

Bredsättra nya kyrka

Förberedelser till nybyggnaden. Kyrkobygget 1846–1848.

I beskrivningen ovan av Gamla kyrkan, kap Byggnads-historia, perioderna VII–VIII, redogörs för hur planerna på en ny kyrka började växa fram redan i slutet av 1700-talet.

När församlingen slutligen 1841 vände sig till ÖiÄ, anhöll den om en ritning, lik den år 1822 uppförda nya kyrkan i Högsrum,⁵² »som i anseende till dess enkla och mindre kostsamma arkitektur och storlek anses kunna rymma Bredsättra församlings folkmängd» (st prot 1841), samt förklarade att man beslutat behålla västtornet. Man önskade uppföra en ny kyrka av sten »i stället för den nuvarande till den grad förfallna att själfva bjelkarne som gå tvärs öfver kyrkan tillika med panelet äro af förruttelse och tidens åverkan så all-

deles förderfvade, att taket innan kort synes villa ned-rasa», därtill var utrymmet otillräckligt för folkmängden, som uppskattades till 1500 personer. I skrivel-sen till ÖiÄ framhölls vidare församlingens stora fattigdom, belägen som den var i en skoglös trakt, som även led brist på lämplig byggnadssten och lera. Kyrkokassan hade därtill lidit stort avbräck dels genom tjuvar, dels på grund av att man 1833 måst låta gjuta om den enda klockan, som var spräckt. Man hoppades att få åtnjuta samma förmån som Löts församling där ett kyrkbygge just pågick,⁵³ nämligen att få erhålla virke från Böda kronoallmänning, »hvarefter de sedermera genom sina Båtar och flottor detta timber med lätthet själfva kunna hemtransportera» (ED konseljhandl 1842 21/9). ÖiÄ lät konduktören Th Edberg⁵⁴ utarbeta en ritning efter församlingens önskemål (fig 51), och sedan

Fig 50. Nya kyrkan från söder. Foto S Hallgren 1978.

The present church from the south

Fig 51. Förslag till ny kyrka med bibehållande av det medeltida västtornet, utarbetat 1842 av Th Edberg vid ÖIÄ. Skala 1 : 300. RA.

Proposal for a new church by Th Edberg, signed 1842; according to which the medieval west tower was to be preserved.

denna tagit del av och godkänt ritningen, fastställdes den av K Majt. När den nya kyrkan uppfördes, frångick man emellertid den fastställda ritningen i flera avseenden. Långhuset gjordes smalare och 6,6 m kortare (jfr fig 19 a och 51), nordportalen och ett par dörrar i öster ersattes med fönster och sakristian placerades vid norra, inte östra kormuren, så att predikstolen fick direkt uppgång från sakristian (fig 19 a). Enligt Edbergs förslag skulle västtornet behålla sitt sadeltak och en firsidig lanternin ställas ovanpå detta. Lanterninbygget sköts emellertid på framtiden, »anseende sig Församlingen ej i stånd, att, samtidigt med kyrkobygget, bestrida de dryga omkostnader, som med densammas uppförande wore förenad» (prot vid entr aukt 17/9 1845). Att beslutet inte var enhälligt, framgår av fortsättningen i prot, enligt vilken kyrkoherde Rundquist^{54a} framförde en motsatt åsikt: »Emot detta beslut reserverade sig Församlingens kyrkoherde, som på intet vis ville biträda ett beslut, hvilket han ansåg förhastadt och föranledt af öfverdrifven farhåga för den blifvande kostnaden, förmenande, det en god och enig vilja skulle besegra alla swårigheter».

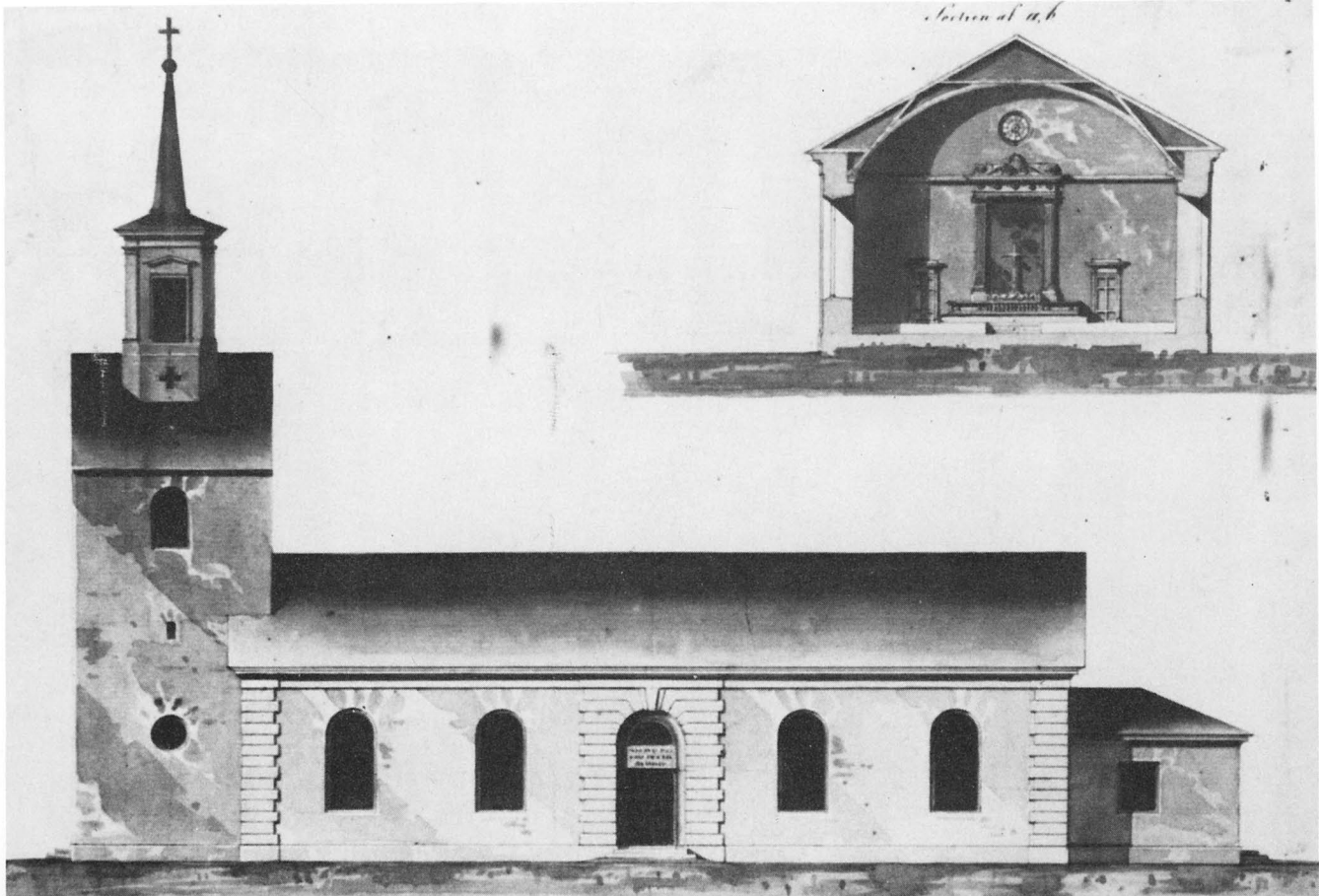
Lanterninbygget sköts upp till 1861 (se nedan) och fick då endast en ytlig likhet med Edbergs ritning (jfr fig 50 och 51). Då var inte längre kyrkoherde Rundquist i livet.

Vid en extra sockenstämma 29/2 1848 förelåg en utförlig dagsverkslängd samt uppställdes detaljerade ord-

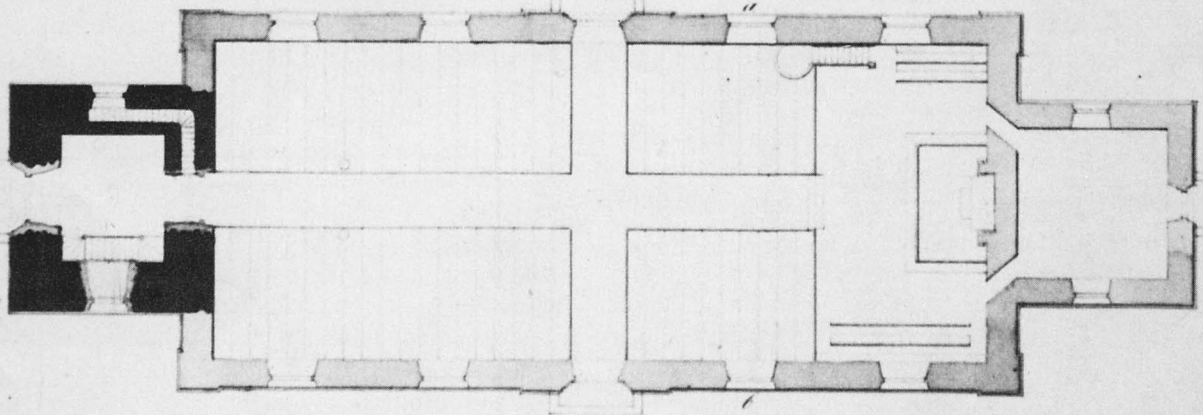
ningsföreskrifter. Bland annat bestämdes, att »Mångåge heldst till arbetet, ej *qvinn*a. Det vare alldeles förbjudet att skicka fruntimmer oftare än hwar tredje dagsverkstur». Under hela den tid bygget pågick, skulle nattvakt hållas av tre män, varav minst två skulle vara hemmansägare och den tredje ett inhyses-hjon. Kyrkobygget skulle påbörjas 1/4 1848, »så wida en oblidare wäderlek det ej hindrar» och snickararbetet skulle börja samtidigt. Torparen Olaus Olsson skulle göra erforderligt stenhuggeriarbete.

Vid den entreprenadauktion, som hölls 17/9 1845, hade endast en spekulant infunnit sig, nämligen byggmästare Peter Isberg.⁵⁵ Därför kunde ingen auktion i vanlig mening hållas. Eftersom byggmästaren »vid flera förut verkställda kyrkbyggen ådagalaggt omisskänneliga prof af insigt och skicklighet i dylika arbeten, beslöts, det skulle arbetet genom ackord åt honom erbjudas». Efter långa överläggningar uppsattes kontrakt med Isberg. Han ställde emellertid inte borgen inom föreskriven tid, varför arbetet återigen måste utlysas. Denna gång var det byggmästare Gustaf Rudwall (not 29) från Kalmar, som fick uppdraget och troligen var det också under hans ledning, som grunden till den nya kyrkan ledes omkring den gamla under hösten 1846. När arbetet fortsatte programenligt 1/4 1848, var det Rudwall, som till att börja med bar huvudansvaret. Han avled emellertid på sommaren 1848 innan bygget var avslutat och uppdraget lämnades därefter till

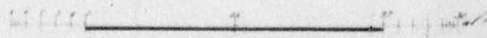
Utsikten af a, b

Utsikten af a, b med andra sidan
nummer 311 församling

År
1742
Aug

Utsikten med originalet intygat
År 1742

tra.

Fig 52. Kyrkan från nordöst. Foto S Hallgren 1978.

The church from the north east.

byggmästare C L Lindgren från Gereda (nu Greda), Föra sn.

Snickeriarbetena utfördes också under byggmästarens ledning. 1850 målades interiören och den fasta inredningen, ett arbete som utfördes i enlighet med ett mycket detaljerat program av målaremästare C O Poijes från Mönsterås (not 57). Se vidare nedan, Interiör samt Inredning och inventarier).

Lanterninbygget 1861

På ordförandens (tf pastor J A Medelius, 1830–1897) framställning beslöt församlingen 22/5 1860 att kyrktornet skulle förses med en lanternin. Arbetet skulle påbörjas 1/4 1861 och vara avslutat till midsommar samma år. Vid en extra sockenstämma 5/8 1860 granskades Edbergs nästan 20 år gamla ritning (fig 51), och man beslöt, »att den skulle noggrannt följas, såvida den Byggmästare, som åtog sig byggnaden, ansåg den vara fullt ändamålsenlig för Ringklockans uppsättande i

Lanterninen». För att undvika entreprenadauktion, beslöt man att hämta Peter Isberg (not 55) från Sandby, där han just höll på att avsluta ett kyrkobygge. Jämför man Edbergs ritning (fig 51) med den av Isberg utförda tornavslutningen i Bredsättra (fig 18, 50, 52), skiljer de sig i flera avseenden från varandra. Visserligen är lanterninen i båda fallen åttkantig, men enligt ritningen skulle den resa sig på det gamla sadeltaket. Isberg formar i stället taket som en avskuren pyramid. Murkrönet och den kraftigt framspringande takgesimsen med dess karakteristiska konsoler finns inte heller med på Edbergs ritning, men återfinns däremot på flera av Isbergs öländska kyrktorn, bla Kastlösa från 1850-talet, samt Alböke och den nyss nämnda Sandby från 1860. Ritningarna till dessa kyrkor hade Isberg också gjort, ehuru de blivit lätt överarbetade vid ÖIÄ. På både Sandby och Bredsättra reser sig den smala, åttkantiga spiran över en halvfrisk huv i stället för en åttkantig. De för Isberg så typiska, skulpturala taklisterna var emellertid inte hans egen uppfinning, utan låg i tiden och återfinns fr a på byggnader, som ritats

Fig 53. Västportalen från 1848 samt glugg i första tornvåningen. Foto S Hallgren 1978.

West doorway from 1848 and window on the first storey of the tower.

av Johan Fredrik Åbom (1817–1900) och Albert Törnquist (1819–1898).

Isberg gav detaljerade anvisningar om materialanskaffningen, bl a skulle kalkstenen hämtas från Klinten i Köping. Isberg åtog sig olyckligtvis också (jfr nedan), att ombesörja plåtslagning på taket och tornspiran, målning av lanterninen samt inskärning av fönsterrutorna i tornet. På förslag av honom beslöt man också, att kulan ovanpå tornet skulle göras av koppar och hålla 1 aln i diameter (st prot 21/5 1861). I arbetet deltog även hans son.

I det inre gjordes bl a följande förändringar Andra våningen inreddes till sockenmagasin genom att vägarna nedtill kläddes med en panel (fig 27–29). Tornrummets nordvästra hörn avskildes från magasinet genom en dubbel plankvägg till en passage mellan traporna (fig 26) och som ännu en säkerhetsåtgärd mot inbrott försågs den med både golv och tak av trä. – Tredje tornvåningens ljudöppningar ändrades till stora fönster, murkrönet förhöjdes någon meter och ett kraftigt golv lades på plintar över kalkbruksgolvet (fig 19–20). Gesimsen och lanterninen är redan beskrivna under Gamla kyrkan, Västtornet. – Någon invigning ägde emellertid inte rum. 1878 väcktes frågan om in-

Fig 54. Sydportalen. Foto S Hallgren 1978.

South doorway.

vigning av hemmansägaren Olof Nilsson i Skedstad. Kyrkoherde Uddenberg (not 82) lovade, att om kyrkan verkligen inte hade invigts, skulle han anhålla därom hos domkapitlet. Om kyrkan därefter invigdes, är obekant.

Plan, material, exteriör

Den nuvarande kyrkan i Bredsättra, här kallad Nya kyrkan (fig 19, 20, 50 ff), består av ett medeltida västtorn med lanternin från 1861 utförligt beskrivna ovan (Gamla kyrkan, Västtornet samt Byggnadshistoria, period III) samt en ljus och rymlig salkyrka med en norr därom tillbyggd sakristia, uppförda 1848–1849. I västgaveln ingår västgaveln till det romanska långhuset (fig 16, 19 a, 20 c, 32), också beskrivet ovan (Gamla kyrkan, Långhuset samt Byggnadshistoria, period II). – Alla murar består på vanligt sätt av skalmurar av kalksten.

Murarna är spritputsade med slät dragna hörn och omfattningar samt vitkalkade, senast utfört 1957. Närmast marken löper runt hela kyrkan en sockel av gråmålad sten- eller cementplattor

På östra gavelröset är ett runt fält, format i puts med profilerad ram, inom vilken årtalet 1848 i svarta siffror av järnsmide är insatt (siffran 1 upp och nedvänd).

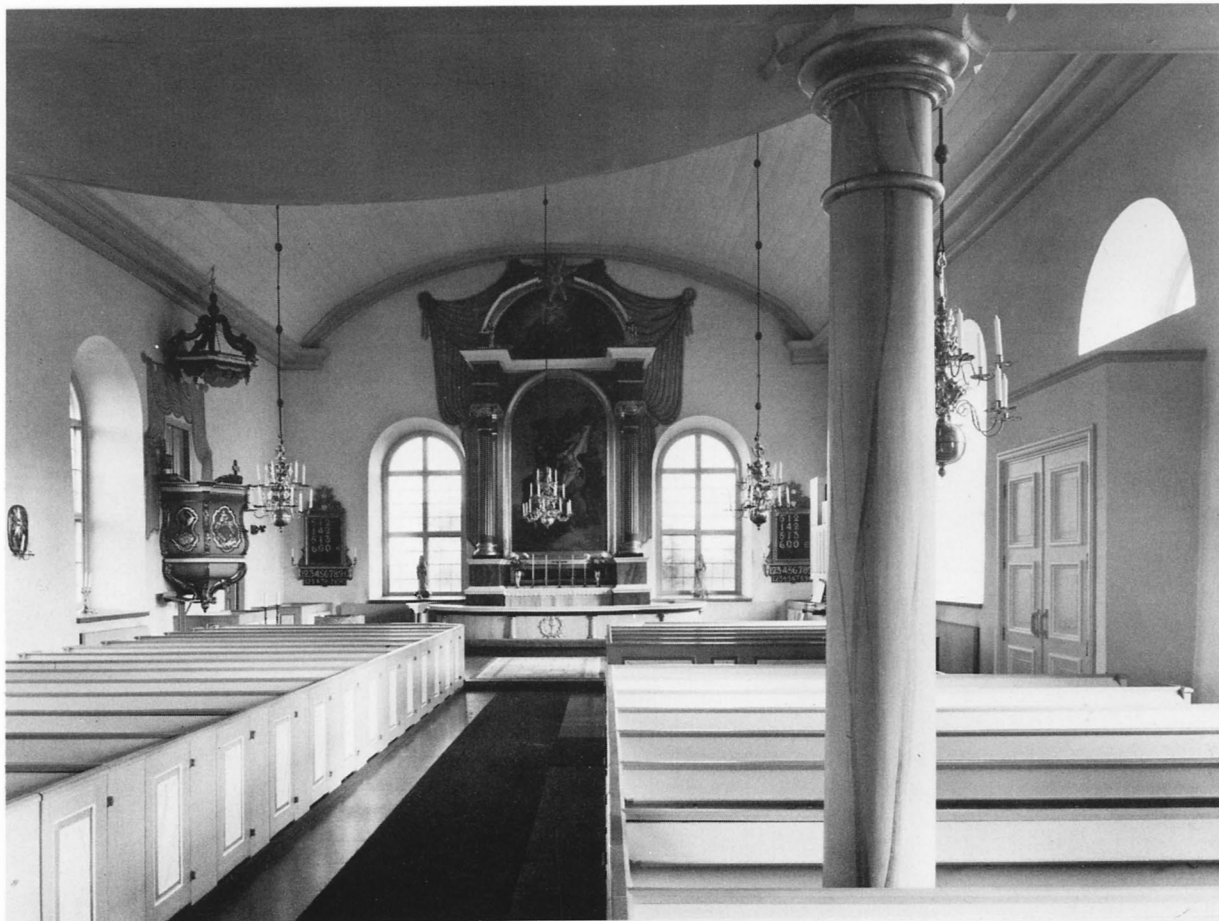

Fig 55. Interiör mot öster. Foto R Hintze 1979.

Interior looking east.

Ingångar, fönster

Portalen mitt i långhusets sydfasad (fig 54) har en omfattning, bestående av ett par pilastrar, som bär upp ett vågrätt, profilerat, starkt framspringande listverk, allt slätputsat och vitkalkat. Mellan pilastrarna och över ingången en rektangulär tavla av röd kalksten med följande inskrift i välformade antikvaversaler: A° MDCCCXLVIII / I KONUNG OSCAR I^{4DE} REGERINGSÅR / NYBYGGDES DENNA KYRKA MED BIBEHÅLLANDE AF GAMLA TORNET. / PASTOR: MAG: E: RUNDQUIST. [not 54 a] KOMMINISTER P: DEURELL: ⁵⁶ / ÄLDERMÄN; NILS PERSSON I BREDSÄTTRA, NILS JANSSON I KLÄPPINGE. / KYRKOVÄRDAR: JON OLSSON I KLÄPPINGE, PER NILSSON I MELLÖSA. // Sv. Ps. Bok. N° 1:v 6.

De brunlaserade dörrarna är indelade på höjden i vardera tre speglar med kraftigt profilerade ramar. I den mellersta är en kraftigt modellerad rundel skulpte-

rad. – Trappans övre steg är av grå, det nedre av röd kalksten. Det övre består till stor del av en gravsten, mycket nött och utan synlig text, med rundlar i hörnen och inskriftsband utmed kanterna. Mått: 204×124×12 cm.

Sakristians ingång i öster togs upp 1957 (fig 52). Där satt tidigare ett fönster, vars yttersmyg förlängdes nedåt och fortfarande framträder som en omfattning. Redan 1918 hade frågan om en direkt ingång diskuterats, men skjutits upp (st prot). Dörren är klädd med brunlaserad panel i ruttmönster och yttertrappans steg består av grå kalksten. – Västportalen (fig 53) är beskriven ovan (Gamla kyrkan, Västtornet).

Över sydportalen ett halvcirkelformat fönster. I övrigt har kyrkorummet stora, rundbågiga fönster, medan läktaren får ljus genom kvartscirkelformade fönster på ömse sidor om tornet. Sakristians fönster är stickbågi-

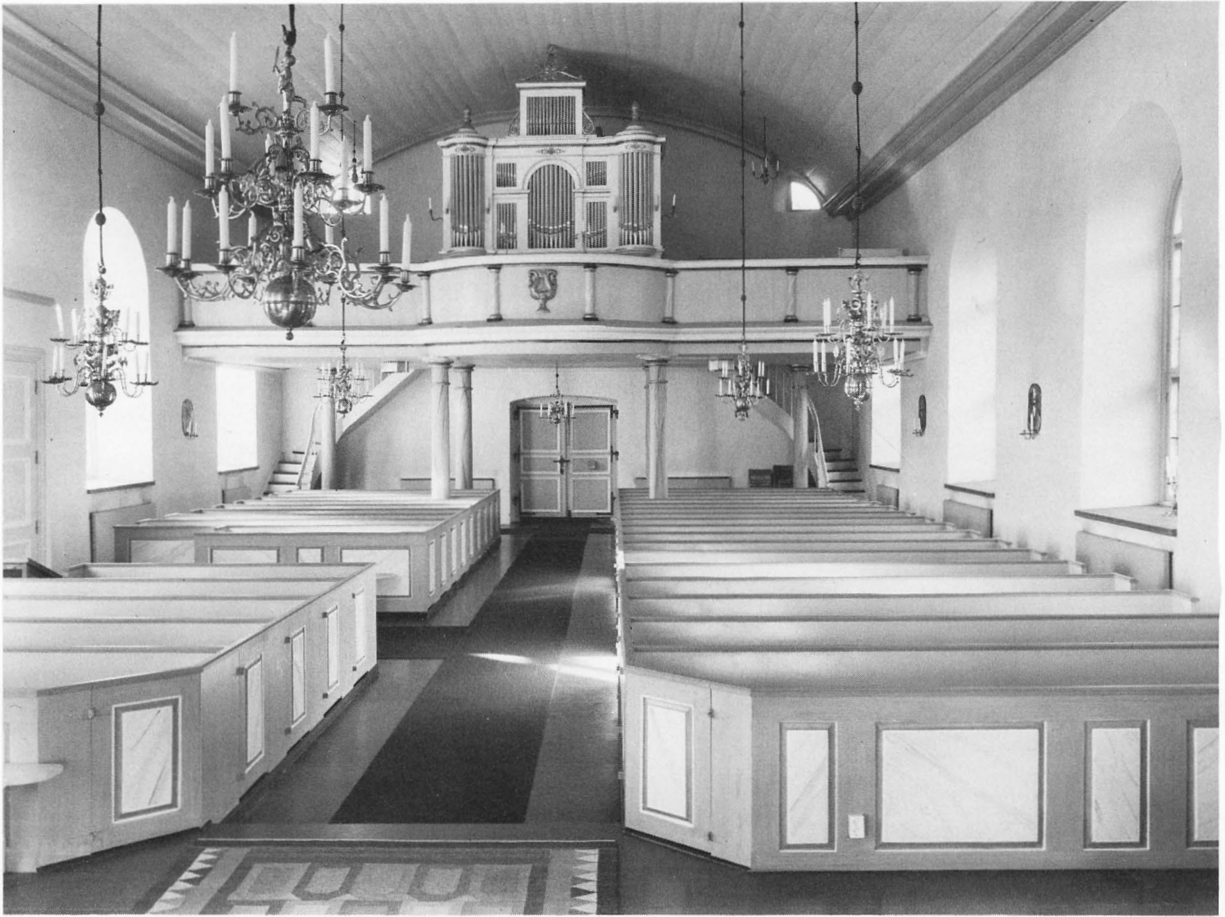

Fig 56. Interiör mot väster. Foto R Hintze 1979.

Interior looking west.

ga. Samtliga fönster har gråmålade ytterbågar, indelade med mindre rutor av katedralglas inom blyspröjsar. Fönsterblecken är av koppar.

Yttertak, takstolar, vindar

Långhusets och sakristians yttertak är sadeltak, det senare är avvalmat mot norr. Båda är täckta med enkupigt tegel på panel. De profilerade taklisterna är av sten, putsade och vitkalkade. Putsmallarna och en rivbräda är bevarade i tornet. Häng- och stuprännor är av kopparplåt. – Tornets och lanterninens tak beskrivs ovan (se Gamla kyrkan, Västtornet).

Långhusvinden (fig 20 b, c), som är åtkomlig från en lucka i trävalvets sydvästra hörn, är mycket låg och belyses endast av ett halvrunt fönster i östra gavelröset. Takstolen är samtidigt med kyrkan, men reparerad

senare. Valvets översida är täckt med en isoleringsmatta.

Interiör

Det dröjde två år efter kyrkans tillkomst, innan den blev målad. Arbetet anförtroddes åt C O Poijes,⁵⁷ målaremästare från Mönsterås. Innerväggarna är nu slätputsade och vitkalkade. Omkring altarpupsatsen och predikstolens dörr är draperier målade i blågrått, tecknade med svart och med gula snoddar och tofsar (fig 55, 57, 59). Dessa dekorationer är troligen utförda av C O Poijes. – På västra muren är rester av kalkmålningar bevarade (fig 32–34), se Gamla kyrkan.

Över kyrkorummet spänner sig ett gråmålat trätunnvalv, som närmast murkrönet har en skugglist i mörkare grå färg, också av trä. I mittaxeln har tre skulpterade

takrosetter identiskt lika, varit placerade omkring de hål, ur vilka ljuskronornas kedjor hängit. Numera har endast ljuskronan i koret kvar sin rosett, sedan de båda kronorna över mittgången flyttats 1957 och placerats över bänkkvarteren. De båda andra rosettarna ligger nu lösa i tornet. De består av runda träskivor med 40 cm diameter. Omkring mitthålet en månguddig, blå, (ursprungligen gulmålad) stjärna inom ett nedsänkt, ljusblått fält. Runt skivans kant en gråmarmorerad vulst.

Sakristians innertak är en vågrät panel, likaså gråmålad, med en vitmålad rundstav närmast väggarna. Luckan till dess vind är åtkomlig inifrån överskåpet bakom prästaltaret.

Fönstrens kopplade innerbågar är vita, solbänkarna består av röd, slipad kalksten.

Korets golv ligger ett steg högre än det i församlingsdelen och är sedan 1957 belagt med slipad kalksten. I långhuset är också ett golv av slipad kalksten inlagt, utom i norra sidogången, där gamla kvadratiska golvstenar är använda. I bänkkvarteren är nu brunmålade trägolv inlagda, liksom 1894 och 1924. Även sakristian har trägolv i samma färg.

Korgolvet är nu, liksom från början stenlagt. På det första stengolvet lades 1924 ett trägolv, varigenom korgolvet kom att ligga högre än långhusets. Nuvarande korgolv, av slipad kalksten, inlades 1957, – Vapenhusets golv har beskrivits ovan (se Gamla kyrkan, Västtornet).

Innanför sydportalen och sakristians ytterdörr är vindfång från 1957, det förra med svängdörrar, målade i grått och vitt. Mellan koret och sakristian är ett par gråmålade dörrar insatta. Mot sakristian sitter ett par gångjärnshakar efter andra dörrar kvar

Reparationer och restaureringar

1866 var blyspröjsarna så klena, att de böjt sig och glasrutorna gått förlorade. I stället insattes spröjsar av trä. De gamla blyspröjsarna ligger nu i tornets andra våning. – 1867 målades allt trä i exteriören.

Redan i slutet av 1860-talet behövde tornet och lanterninen repareras på grund av vatteninslag. Som redan är omtalat, hade byggmästare Isberg (not 55) även utfört plåtslageriarbetena på lanterninen. Det måste ha skett på ett mindre sakkunnigt sätt, att döma av de långa diskussioner om skador och åtgärder som följde. Reparationer diskuterades och utfördes under hela 1870-talet och ett stycke in på 1880-talet med jämna mellanrum och efter olika principer. Socknens förtroendemän underskattade skadorna och ansåg inte de åtgärder nödvändiga, som föreslogs av dem som skulle

utföra arbetet, bl a fyrbiträdet Johan Oskar Olsson och plåtslagare E W Ekström från Kalmar. Tvistigheterna mellan den senare och församlingen rörde sig framför allt om slutbesiktningen. Församlingen ansåg det nödvändigt att invänta höstens stormregn för att på så sätt kontrollera, att taken verkligen blivit täta. Det gick så långt, att plåtslagare Ekström vände sig till landshövdingen i Kalmar, för att få sitt arbete slutbesiktigt och därmed erhålla återstoden av sin fordran.

I juli 1885 målades exteriören. Lanterninens väggar skulle bli ljusgrå, luckorna mörkgrå, dess gesims, »fönsterkar» och bågar vita. Ytterdörrarna skulle »kit-sas» väl och målas i ekfärg, medan alla fönster, även tornets, skulle bli pärlfärgade. Arbetet utfördes av målaren Frans Andersson i Köping.

1894 utfördes en grundlig restaurering. Bl a inlades i bänkkvarteren kalkstengolv i cement, skorstenar murades för kommande installation av kaminer (se Uppvärmning), nytt golv lades vid altaret, vissa målning- och förgyllningsarbeten gjordes också. Entreprenören hette Olsson, men hans förnamn och bostadsort nämns inte i arkivalierna.

Inrättandet av en vedbod i vapenhuset 1904 är redan omtalat. – Takreparationer beslutades 1910 och kom till utförande före maj månads utgång 1913. Under sommaren sistnämnda år skulle lanterninen målas i ungefär samma färger som förut. 1915 antogs plåtslagaren Dan Carlsson för att utföra plåtarbeten på tornet.

1924 fick byggmästare N G Karlsson i uppdrag att renovera kyrkans interiör, såväl väggar som inredning, i enlighet med ett av honom uppgjort och av K Byggnadsstyrelsen godkänt förslag. Även förgyllningen skulle förnyas. Ytterväggarnas lossnade murbruk skulle avlägsnas och ersättas samt kalkfärgas. Över bänkkvarterens och korets stengolv skulle trägolv inläggas. På hösten 1924 avsynades arbetena utan anmärkning. Samma år uppfördes vedbod och hemlighus i kyrkogårdens nordvästra hörn. Snickaren August Nordström, som utfört arbetet, tillerkändes det mindervärdiga avfallsvirket mot att han målade vedboden två gånger – 1932 förstärktes takstolarna och såväl ytter- som innertak reparerades, allt utfört av Bröderna Olsson i Färjestaden.

En omfattande restaurering samt grundförstärkning ägde rum 1956–1957 efter ett av stadsarkitekten Nils Carlgren, Kalmar, uppgjort förslag. Därvid undersöktes grundmurarna av den medeltida kyrkan (fig 17), utom absiden, som olyckligtvis redan hade blivit täckt av en betongplatta. Antikvarisk kontrollant var landsantikvarien Manne Hofrén, assisterad av sonen Erik. Arbetena omfattade bl a omputsning av fasaderna, iso-

lering av långhusvalvet, vindfång innanför sydportalen, upptagande av ingång till sakristian i öster (ej i väster, som K Byggnadsstyrelsen föreslagit), skåpinredning i sakristian och omplacering av gravstenarna ute i vapenhuset. I samband med den elektriska installationen (se nedan) flyttades ett par ljuskronor från mittgången till bänkkvarteren och kompletterades med två nygjorda kopior – Församlingens önskan i början av 1970-talet att få kläda över lanterninens väggar med

koppar avvisades av riksantikvarieämbetet. I stället förnyades lanterninens träklädsel.

Uppvärmning

Kyrkan saknade uppvärmningsanordningar ända till 1890-talet, då järnkaminer insattes, en i sakristian samt något senare två i kyrkorummet.

Under restaureringen 1957 gjordes en elektrisk installation för kraft, uppvärmning och belysning.

Inredning och inventarier

För kyrkans fasta inredning (altare, bänkar och läktare) svarade troligen C L Lindgren eller någon annan, kanske den mångsidige Olof Jacobsson från Mortorp, som i mitten av 1800-talet hade flera uppdrag på Öland.

Altare, bokpall, altarring

Altaret, av trä, har rektangulär plan med raka sidor och är sammanbyggt med altaruppsatsen (se nedan). Framsidan är marmorerad i brunt, men altarskivan är vitmålad. – På altaret stod förr en bokpall av vitmålad furu med kontursågad sarg, enligt inskrift i kursivstil, inprickad med ett spetsigt verktyg på baksidan, tillverkad 1848 av kyrkvärden Jon Olsson i Kläppinge. Mått: 54 × 32 cm. Nu i tornet.

Altarringen (fig 19 a, 55, 57) har elliptisk planform. Den är sluten, målad i ljusgrått och brunt samt är indelad med enkla halvkolonnetter med grå skaft samt förgyllda baser och kapitäl i guld och svart. Längst fram en skulpterad nattvardskalk med en svävande oblat inom en palm- eller olivkrans, allt förgyllt. Armledaren är plan, slät och utan klädsel. Knäfallet, av brunmålat trä, är stoppat och överklätt med grön plysch. – Altarringen gjordes bekvämare 1872, då bl a knäfallet stoppades med »krullhår» och kläddes med »svartberett» kalvskinn (st prot 1871, 1872).

Altarprydnader

Altaruppsatsen (fig 57–58) består av ett stort, arkitektoniskt ramverk av trä, målat i brunt med vita listverk och förgyllda detaljer och utfört 1848, kanske av Olof Jacobsson. Den är troligen en fri efterbildning av Th Edbergs ritning (fig 51). Målningen och förgyllningen utfördes 1850 av målarmästaren C O Pojjes (not 57), som detta år målade hela interiören med dess inred-

ning. Två kannelerade kolonner med rikt skulpterade kapitäl och attiska baser på höga, fyrsidiga plintar bär upp ett förkroppat bjälklag med en segmentbågig, bruten gavel. Högst upp en liten strålände sol med Jehova i hebreiska bokstäver

Mellan kolonnerna en stor oljemålning på duk, framställande Korsnedtagningen. Kompositionen, som ytterst går tillbaka på P P Rubens' berömda målning i Antwerpens katedral, är målad av Sven Gustaf Lindblom⁵⁸ 1848 och är i enlighet med församlingens uttryckliga önskan en replik av Lindbloms altartavla i Runstens kyrka (st prot; Ö II: 5 under utg), vilken var målad 1847. Lindblom hade närmast hämtat sin förebild i Kalmar domkyrka (not 58). Målningen är utförd i en dov färgskala, där mörkbrunt dominerar även karnationen. Mot detta bildar det vita skynke, i vilket Kristus firas ned, Maria Magdalenas gula hår, hennes klarblå dräkt, den klarröda manteln hos rygghfiguren t h samt himlens blågröna färgton effektfulla inslag. Tavlan avslutas upptill i en halvcirkel och omges av en smal, profilerad guldlis.

Över denna målning är ännu en tavla placerad (fig 58), utförd av Lindblom 1849, halvcirkelformad och inramad av en förgyllt list. Den framställer Kristi uppståndelse, kopia av Fredrik Westins⁵⁹ målning i Kungsholms kyrka i Stockholm. Denna komposition använde Lindblom några år senare i Löts kyrkas altartavla (Ö II. 1, fig 306). Färgskalan domineras av en blågrön himmel, mot vilken Kristi ljusa kropp och vita draperier avtecknar sig. Kristus och ängeln t h har frisk karnation. Soldaterna nedtill bildar en mörkbrun och grå massa. Brunt landskap med Golgata t v

Lindbloms stora målning betalades med 50 rdr rgs, 15 tunnor råg samt skjuts fram och åter vid tavlans

Fig 57. Altaruppsats med två målningar, utförda 1848 och 1849 av S G Lindblom i Kalmar, den större, Korsnedtagningen efter altartavlan i Kalmar domkyrka, den mindre, Uppståndelsen efter Fredrik Westins altartavla i Kungsholms kyrka, Stockholm. Ramverket är antingen utfört av C L Lindgren, kyrkans byggmästare, eller av Olof Jacobsson i Mortorp. Överst två medeltida skulpturer (fig 1, 36, 38). Det på väggen målade draperiet är troligen utfört 1850 av målaremästare C O Poijes från Mönsterås. Foto S Hallgren 1978.

Altar-piece with two paintings by S G Lindblom of Kalmar 1848 and 1840. The larger, The Deposition, a copy of the altarpiece in Kalmar cathedral, the smaller, The Resurrection, a copy of Fredrik Westin's altarpiece in the Kungsholm's church in Stockholm. The framing is either executed by C L Lindgren, the master builder of the church, or by Olof Jacobsson of Mortorp. On the top are two medieval sculptures (cf figs 1, 36, 38). The hanging, painted on the wall, is probably executed in 1850 by C O Poijes, master painter of Mönsterås.

Fig 58. Altaruppsatsens överdel (jfr fig 57). Foto S Hallgren 1978.

The top of the altarpiece in fig 57.

uppsättande, medan han för den mindre tavlan erhöi 25 rdr rgs (st prot 1848).

Under tavlorna, mellan kolonnerna, är ett slags predella infälld, en rektangulär svart tavla med förgylld ramlist, inom vilken en inskrift i förgyllda antikvaver-saler: HAN ÄR FÖR VÅRA SYNDERS SKULL UTGIFVEN; / OCH FÖR VÅR RÄTTFÄRDIGHETS SKULL UPPVÄCKT / ROM, 4 C: 25.

Högst upp står ett par medeltida träskulpturer (fig 1, 36, 38), närmare beskrivna ovan (Gamla kyrkan, Inredning), liksom det medeltida krucifixet över sakristidörren (fig 37).

Altarkrucifix: 1. Av trä, tillverkat i Oberammergau och skänkt 1957 av Kyrkliga ungdomskretsen. Höjd 67 cm. – 2. Av gjuten metall, 1957. I sakristian. Höjd 26 cm. – 3. Av trä, format som ett gotländskt gårdskors och skänkt 1975 av Stånga kyrkokör. Höjd 53 cm.

Predikstol, timglas

Predikstolens korg och ljudtak (fig 59), som är övertagna från Gamla kyrkan, har osymmetriskt femsidig plan, som numera inte stämmer med ljudtakets (predikstolens placering i Gamla kyrkan var ju annorlunda; jfr fig 15). Korgens fyra sidor är S-svängda med förkroppade

brytningspunkter, vilka är ornerade med pålagda, vegetativa ornament; blommor, bladrankor, druvklasar och palmkvistar. Korgens sidor pryds med kartuscher i livliga rokokoformer, inramade av profilerade lister.

Inom kartuscherna är inskrivna mindre ramverk bestående av olika växtornament, ordnade som oregelbundna kransar i rokokoformer. Armledaren är starkt framspringande som en arkitrav och har också förkroppade brytningspunkter. Korgens undersida har också buktande ytor. Brytningspunkterna samt korgens avslutning närmast kyrkväggen markeras med pålagda, S-svängda rocailler, som nedtill avslutas med utåtsvängda voluter och gemensamt omsluter en stor kula.

På Ahlqvists tid hade korgen flera inskrifter, dels upptill kring kanten, hämtad ur Ps 51: 17: »Herre uplåt mina läppar att min mun må förkunna tin Pris» (Saml II, s 109), dels på en sidospegel: »Ropa ... theras sonder. Esaia 58: v. 1» (Ahlqvist 2: 1, s 181). Dessa är nu utplånade eller övermålade.

Ljudtaket har oregelbundet framsidig plan som visar, att det ursprungligen varit inpassat i ett hörn (jfr fig 15). Dess nederkant är en upprepning av korgens arkitrav. Under kanten är fästade skulpterade ornament i form

Fig 59. Predikstol, skulpterad av Nils Linhardt Lindman och ursprungligen målad av And G Wadsten 1768. Nuvarande färg samt draperimålningen troligen utförd 1850 av målaremästare C O Poijes. Foto S Hallgren 1978.

Pulpit, sculptured by Nils Linhardt Lindman and originally painted in 1768 by And G Wadsten. Present colouring and the painted hanging on the wall probably by C O Poijes, 1850.

Fig 60. Timglas, skänkt 1759 av konstapeln Lars Schottenius. Foto S Hallgren 1978.

Hour glass, presented in 1759.

av musslor, omgivna av palmkvistar. På de förkroppade hörnens översida är ställda svängda byglar, som tillsammans bildar en genombruten krona, upptill krönt av en eldurna. Under ljudtaket hänger en vit duva med röd näbb. – Den dominerande färgskalan är helt främmande för 1700-talet: mörkt stålgrått och brunt med ornament och andra detaljer bronserade i guld och silver. För målningen och färgvalet svarade 1850 C O Poijes (not 57). I den ursprungliga färgskalan ingick i stället ljusblått, enligt de färgprover som togs 1957. Uppgången till predikstolen utgörs nu av en trätrappa, som går från sakristian genom muren. Predikstolen tillverkades 1768 av Nils Linhardt Lindman,⁶⁰ enligt en av Ahlqvist återgiven, men nu försvunnen inskrift: »I Predikstolen läses: 'Åhr 1768 är denna prädikstol upsat med kyrkians och försambl. egen bekostnad, under fåwarande Probsten och Kyrchoherdens Högärewördige och Höglärde Herr Magister Magn. Marins [not

44] tid. Comminister Herr Olof Reselius.⁶¹ Åldermän woro Jean Håkanson i Långöre och Nils Pehrsson i Boo. Förfärdigad af Nils Linhardt Linman. Stofferad af And. Georg Wadsten [not 42]». (Håkansson nr 50). Mellan sakristian och predikstolsdörren sitter dels ett par dubbeldörrar, dels en enkel dörr.

Timglas (fig 60) med fyra glas i ett blåmålat ställ av mässing på en likaledes blåmålad ständare av trä skulpterad på båda sidor. Ständaren är krönt av en förgylld mussla. Under glashållaren en urtavla, övermålad med guldbronsering. I dess mitt en vridbar, svartmålad visare, en rest av en i övrigt försvunnen mekanism. Höjd 70 cm. Enligt en också försvunnen inskrift skänkt 1759 av konstapeln Lars Schottenius⁶² (Ahlqvist 2: 1, s 182. – Håkansson nr 46).

Bänkar

Bänkinredningen gjordes samtidigt med det nuvarande långhuset. Den var sluten och på dörrarna var nummer målade. Inredningen moderniserades 1957. Nu är bänkkvarteren slutna mot mittgången, öppna mot sidorna och målade i ljusbrunt. Fasadernas och dörrarnas speglar är ljus gulvita med sparsam marmorering i brunt samt omgivna av rostbruna ramar. Inuti är bänk-

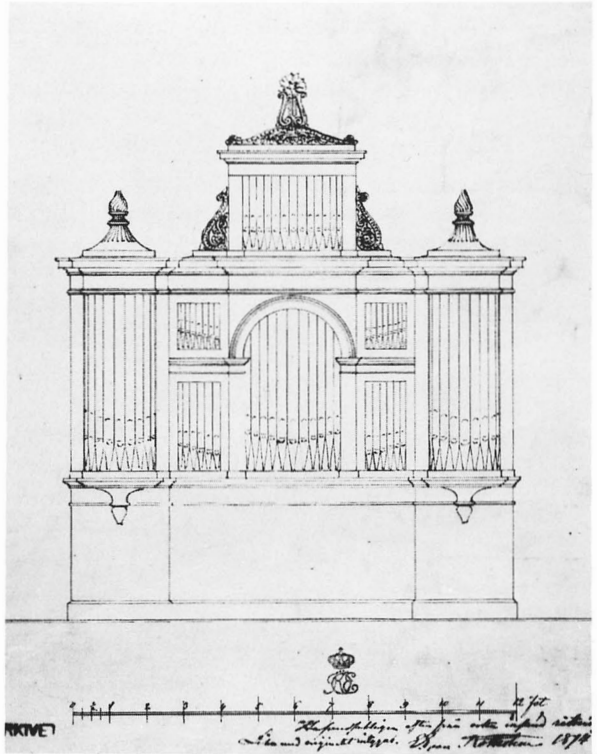

Fig 61. Ritning till orgelfasad 1874 av E E von Rothstein. RA. Foto Hans Rydberg 1980.

Design for the organ front by E E von Rothstein, 1874.

Fig 62. Orgelfasaden. Foto S Hallgren 1978.

Organ front.

kvarteren ljusgrå. – 1924 var bänkfasaderna grågröna med marmorerade speglar

I koret th, längst i öster står fyrapersonalens bänk, medan kyrkvärdarnas bänk står i korets nordöstra hörn. Prästgårdsbänken står nedanför predikstolen. Skedemosse-bänken stod före 1978 vid korets södra sida, där nu kororgeln är placerad. Nu i vapenhuset.

De sk biskopsstolarna i bondrokoko är tillverkade till kyrkans återinvigning 1957

Långbänkar av furu, med grå målning från senare tid: 1–2. I tvärgången, innanför sydportalen. Längd 139 resp 159 cm. – 3–4. Längst bak, under läktaren, ett hörn på vardera är avsågat. Längd 162 resp 174 cm. – 5–8. I vapenhuset. Längd 153 cm (två hörn avsågade), 329, 334 cm (ett hörn avsågat) resp 353 cm.

Två »säten» tillkom mellan 1774 och 1782 (inv), ett tredje före 1811 (inv), de övriga mellan 1830–1872 (kr prot).

Läktare, orgel

Till läktaren (fig 56) som sträcker sig tvärs över hela kyrkans västra del, leder två symmetriskt placerade trätrappor med genombrutna räcken (fig 19 a). Bröstningen liknar altarringen i flera avseenden. Den vitmålade armlედaren och sockeln bildar två markerade horisontaler som bärs upp av halvkolonetter med halvrunda, gråmarmorerade skaft och förgyllda kapital och baser. Mellan dem är bröstningen slät, marmorerad i turkosblått. På det framspringande mittpartiet en skulpterad, förgylld lyra. Läktaren bärs upp av tre par fria kolonner av trä, vilkas skaft är marmorerade i grått och något svart, medan kapitälerna är förgyllda. Läktarens undersida är en slät panel, målad i ljus turkosfärg. – Läktaren är samtidigt med kyrkan. 1924 var bröstningen marmorerad i grönt, men halvkolonetterna var målade som i dag.

På 1860-talet, innan kyrkan ägde någon orgel, brukade en av kyrkvärdarna ringa i primklockan, som tecken till klockaren uppe på läktaren att ta upp sången (anteckning av A Billow 1912). Vid en stämma 1873 diskuterades församlingsbornas önskan om att en orgel skulle anskaffas »till höjande af gudstjenstens högtidlighet och till ledning af den ofta missljudande och skärande kyrkosången», och man fattade beslutet att anskaffa en orgel och placera den på läktaren. Samtidigt bildades en orgelfond och redan 1874 skrev man kontrakt med orgelbyggaren (se nedan).

Orgelfasaden (fig 62) är utförd 1875 efter en ritning av E E von Rothstein⁶³ 1874 (fig 61). Den har ett brett mittparti, omgivet av sidotoureller, sammanhållna av en horisontell list. Mittpartiet kröns av ett litet,

fyrsidigt parti, som bär en förgylld lyra. Sidotourellerna kröns av eldurnor. Allt är målat i vitt och guld.

Orgelverket är byggt 1875 av C A Johansson⁶⁴ och hade ursprungligen 9 stämmor en manual och bihangspedal. Det reparerades 1947 samt 1966 av A Mårtenssons orgelfabrik AB, Lund, och har nu 11 stämmor⁶⁵ fördelade på en manual och pedal. Fasaden är inte ljudande. – Kororgel 1978^{65 a}, vit med grå speglar, omgivna av ramar i brunt och guld. Byggt av Nils-Olof Berg, Nye.

Nummertavlor

På östra korväggen, nära hörnen, hänger två svartmålade nummertavlor med skulpterade, förgyllda ramar (synliga i fig 55). Överstyckena orneras med hjärta, fiol och harpa, skulpterade och förgyllda, vilka avtecknar sig mot ljusblå fond. Nertill utskjuter ett sockelparti i sidled, i grått och svart med något guld, till fäste för ett par ljushållare och för sifferförrådet. Sannolikt från kyrkans byggnadsår. Total höjd 205 cm.

Dopredskap

Dopfunten (fig 63–72) är kyrkans förnämsta inredningsföremål, skulpterad av grå kalksten från Gotland⁶⁶ tillskriven den anonyme stensemästaren Calcarius II⁶⁷ och tillverkad omkring 1210–1260. Den är huggen av tre block, cuppa, skaft och fotplatta och har ett genomgående, smalt uttömningshål (ca 1 cm i diameter). Hålet mynnar upp till i en skålförmig fördjupning mitt i boten. Total höjd 82 cm, skålens diameter 80 cm.

Runt skålens cylindriska överdel slingrar sig en spiralranka med fylliga, strimmiga stjälkar flikiga halvpalmetter och små druvklasar. Rankan skall alltså föreställa ett vinträd (jfr Jesu ord »Jag är vinträdet, I ären grenarna» Joh 15: 5). Eftersom rankan varken har början eller slut, kanske den också symboliserar evighet. Rankan bildar sammanlagt elva spiraler, vilka vrider sig omväxlande medsols och motsols. Varje spiral slutar i centrum i en halvpalmett, som omväxlande vänder sig uppåt eller nedåt. I svicklarna mellan spiralerna utväxer små grenar med antingen en halvpalmett eller en druvklase, så ordnade, att en halvpalmett alltid

Fig 63–72. Dopfunt från ca 1210–1260 av gotländsk kalksten, tillskriven den anonyme Calcarius II. Foto S Hallgren samt R Boström (fig 70).

Font, ca 1210–1260, Gotland limestone, related to the anonymous master Calcarius II.

Fig 63. Dopfunten, helhetsbild.

The font.

Fig 64. Detalj av cuppan.

Detail of bowl.

Fig 65–66. Två manshuvuden från dopfontens skaft.

Two male heads from the font pedestal.

motsvaras av en klase både i sidled och vertikalt. Mellan två spiraler bildar stälken en spetsig vinkel (fig 64), möjligen beroende på att skulptören räknat fel, när han skulle fördela spiralerna runt cuppan. (Avståndet mellan två blev för stort och fylldes därför ut med ett vinkelböjt stycke av stälken.)

På brädden är fyra små invigningskors inhuggna, lika breda som denna. Brytningspunkten mellan

skålens cylindriska del och dess koniska botten markeras av en vänstervriden repstav med ett otydligt diamantsnöre, medan överdelen avslutas med en stav, som har profilen platt + skråkant. På botten utsida är skulpterade fyra rader av platta fjäll med rundade ändar. De är lagda likt taktegel, men uppåtvända och symboliserar enligt Oscar Reutersvärd⁶⁸ dopets heliga vatten.

Fig 67–68. Lejon från dopfontens skaft med drake mellan käftarna.

Lions from the font pedestal with dragons between their jaws.

Fig 69. Lejonet i fig 68 och dess drake.

The lion in fig 68 with its dragon.

Fig 70. Funtens skaft och fotplatta med stjärten till draken i fig 67

Font pedestal and base with the dragon tail of fig 67

Skålen är inpassad i en fördjupning i skaftets översida. Det senare kröns av en fyllig, slät vulst. Skaftets grundform är en avskuren kon med svagt skrånande sida. Ur detta växer fyra huvuden ut, korsvis placera-

de, två av dem med mänskliga drag, de båda andra skall troligen föreställa lejon. De förra, som ser manliga ut (fig 65, 66), har rakt, stripigt, mittbenat och halvlångt hår som lämnar öronen fria, mandelformade ögon med

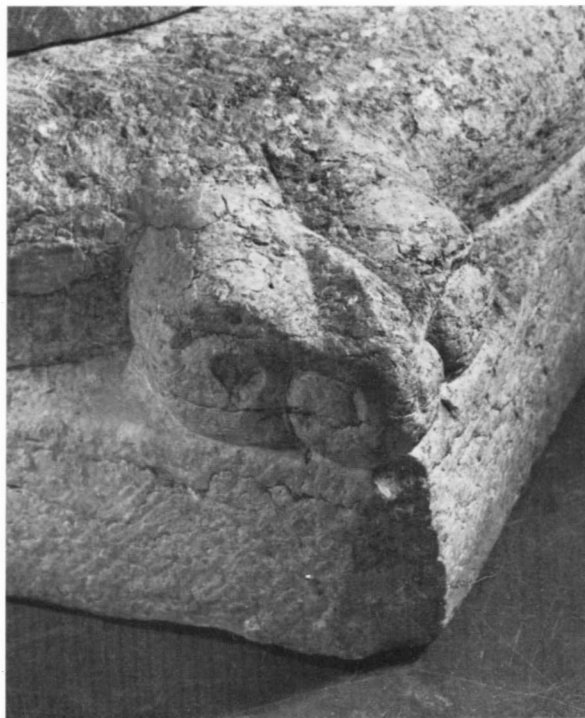

Fig 71–72. Två hörnornament på fontens fotplatta, ett manshuvud och ett pergamentstycke (?) med inrullade kanter

Two corner ornaments of the font base, a male head and a piece of parchment (?) with rolled edges.

dubbla konturer, markerad iris och buktande ögonbryn, som fortsätter i en rak, ganska bred, men platt näsa med antydda näsborrar. De markerade näsvinklarna fortsätter på ömse sidor om munnen ned mot hakan. Den ena mannen har stripigt hakskägg. Han ler svagt, den andres mun är bister, som ett rakt streck. På ömse sidor om huvudena skjuter deras små armar i friskulptur ut direkt ur funtskaftet, klädda i mycket långa, men inte så vida ärmar, som skjutits upp i många tvära veck. Ett par händer och delar av armarna är avslagna. Händerna griper om föremål med rund genomskärning under människans hakor. Är det deras hopvinnande hakskägg, som händerna griper om?

De båda lejonerna har nästan mänskliga drag genom ögonens och nosarnas form (fig 67–69). Ur pannorna sticker små spetsiga öron upp. Överläppen på de öppna gapen är uppdragna, så man ser de täta tandraderna. Lejonerna biter om drakar med fjälliga kroppar, som är avslagna närmast lejonens käftar, men som fortsätter i bukter i hög relief över fontens skaft. På vänster sida om lejonerna böjer sig drakarnas kroppar i en spänstig

båge och vänder huvuderna mot lejonerna (fig 67–69). Drakarna har spetsiga, uppåtstående öron och öppna gap med långa, spetsiga tungor. Den ena drakens stjärt är ringlad som ett stort, kursivt S (fig 70), medan den andras är snodd som en kringla (fig 68). Lejonerna symboliserar troligen Kristus och drakarna djävulen.

Den kvadratiska fotplattan övergår upptill i en rund vulst, ur vars hörn utväxer fyra hörnblad eller snarare två hörnblad och två människohuvuden. Två »blad» har nämligen fått mänskliga drag och liknar de båda huvuderna på fontens skaft. Deras hakor vilar på hörnen. Hörnornamenten består således av: 1. Man (fig 71), – 2. Köttigt blad eller snarare pergament med inrullade kanter (fig 72). – 3. Mansansikte, mycket svårt vittrat. Endast det stripiga håret på sidorna är bevarat. – 4. Blad likt nr 2.

Dopfonten har flera skador, bl a genomgående, vågräta sprickor, som lagades 1944. Skadorna beror framför allt på att fonten en längre tid har stått utomhus. Vid Ahlqvists besök 1821 låg den sönderslagen på kyrkogården (Saml II, S 85, s 109). Från 1859 användes

Fig 73. Nattvardskalk och paten av delvis förgyllt silver, tillverkade i Kalmar 1791 av J Högstedt. Foto S Hallgren 1978.

Chalice and paten, partly silver-gilt, made at Kalmar 1791 by J Högstedt.

Fig 74. Sockenbudskalk och paten av delvis förgyllt silver, tillverkade i Kalmar omkring 1700 av Hans Olofsson Sturk. Foto Gabriel Hildebrand 1980.

Viaticum chalice and paten, partly silver-gilt, made at Kalmar c 1700 by Hans Olofsson Sturk.

den, delvis upp och nedvänd, som sockel till en solvisare. (Roosval 1918, pl. LXIII: 1). I närvaro av dåvarande fillic Martin Olsson flyttades funten in i kyrkan 1919.⁶⁹

Medan funten användes som solvisare, var den förhöjd genom två runda, profilerade stycken av röd, öländsk kalksten, vilka nu ligger på västra kyrkogårdsmuren. Även efter funtens flyttning in i kyrkan hade den länge kvar dessa sekundära delar så att den totala höjden var 105 cm. I samband med funtens konservering 1944 avlägsnades emellertid tillsatserna. Funten kan ha förhöjts senare under medeltiden, såsom troligen skedde i Långlöt.⁷⁰

Dopskål (fig 43) av fyrstämplat tenn, rund, med ovala, släta öron. Enligt stämplars tillverkad i Kalmar 1852 av Daniel Eklund.⁷¹ På botten graverat: »Tillhör Bredsättra Kyrka» Höjd 6 cm, diameter (utom handtagen) 20,7 cm. – Dopfat av mässing med ett kors av flätade band i drivet arbete i botten, tillverkad av A Karlström, Spånga. Enligt en graverad inskrift med versaler på undersidan GÅVA TILL BREDSÄTTRA KYRKA ÅR 1947 AV KYRKVÄRDEN EIBERT ANDERSSON OCH HANS HUSTRU HELFRIDA ANDERSSON LÅNGÖRE N:5. Diameter 68 cm.

Nattvardskärl, brudkrona

Nattvardskalk (fig 73) av delvis förgyllt silver Cuppans bräm något utsvängt och prytt med en punsad bård. Låg nod och hög fot, prydda med pärlstavar Enligt stämplars tillverkad 1791 av J Högstedt.⁷² Höjd 22,5 cm. – Tillhörande paten, helt slät med förgyllt framsida. Enligt stämpel »IH» på brättets baksida tillverkad av samma guldsmed som kalken. Diameter 15 cm.

Oblatask av silver förgyllt inuti, oval, med kupigt lock och på kulfötter Längd 12,5 cm. Runt locket graverade ornament och på dess mitt inskriften: »Gåva/Bredsättra Kyrka av Landtbr Alfrid Nilsson Nedra Sandby 1924.» Enligt stämplars på bottens utsida tillverkad av J G Henzell, Kalmar 1923. – Oblataskrin av björk, fodrat med marmorerat papper i blått, brunt och gult. Fyra kulfötter av ben. Med lås och nyckel. Mått: 19,5 × 13,8 × 9,5 cm. Var nytt 1872.

Vinkanna av delvis förgyllt silver, svagt päronformad. Locket krönt av ett kors. Enligt stämplars tillverkad i Stockholm 1948 av Nils Redeby Höjd 29 cm. Enligt en graverad inskrift med versaler på locket GÅVA TILL BREDSÄTTRA KYRKA VID DESS 100-ÅRSJUBILEUM 1948 AV BREDSÄTTRA FÖRSAMLINGS FLICKRING. – Två vinflaskor av glas om två kannors rymd (=5,2 l), med etsad dekor På ena sidan Jehova med hebreiska bokstäver inom triangel, på den andra kalk, kors och anka-

re. Proppar krönta av kors. Köpta i Stockholm 1876 för 16 kr Höjd 51,5 cm. – Vinankare av ek med järnband och järnhandtag. Spår av blå färg. Märkt: »K(?) 3 OKT VD 1869.» Höjd 33 cm.

Sockenbudskalk och paten av oförgyllt silver (fig 74), enligt stämplars tillverkade av Hans Olofsson Sturk.⁷³ Cuppan är låg och bred, skaftet har en liten rund, tillplattad nod och foten är jämförelsevis stor och hög. På patenens brätte är ett malteserkors ingraverat. Kalkens höjd 11,5 cm, patenens diameter 9,7 cm. – Modern oblatask av silver Gåva 1947 av Kulturella föreningen. – Vinflaska av bergkristall, Kosta, gåva 1947 av fröken Lydia Anderson, Mellösa. – Till sockenbudstyget hör ett modernt träschatull. Äldre oblatdosa och fodral (fig 75) beskrivs ovan (Gamla kyrkan).

Brudkronor 1 Av helförgyllt silver (fig 76). Gjutna, genombrutna spiror varannan stor, varannan liten, med päronformade spetsar samt oförgyllda blommor och änglar fastskruvade vid kronringen. Mellan spirorna ligger en lös ring, vid vilken också gjutna, symmetriska ornament med päronformade spetsar är fastskruvade. Från vart och ett av dem nedhänger tre små oförgyllda löv (två saknas). Höjd 10,5 cm, diameter 18 cm. På en rektangulär stämpel på kronringens utsida läses: »LINDBOM», troligen Petter Lindbom,⁷⁴ resten är dolt bakom ett ängelornament. Brudkronan var ny 1774 (inv). Till kronan hör ett cylindriskt fodral av svept spån, beslaget med krysslagna järnband (fig 77). Smalt järnhandtag på locket, som också har ett låsöverfall, men hänglåset saknas. Höjd 16 cm, diameter 27 cm. – 2. Modern liten brudkrona av förgyllt silver De sex spetsarna kröns av pärlor, i övrigt prydd med röda stenar, infattade i blommor samt hängande hjärtan. Diameter 10,2 cm. Enligt stämplars tillverkad i Kalmar 1966 av Gunnar Svensson. I låsbart träschatull. Gåva av Kyrkliga ungdomskretsen.

Ljusredskap

Ljuskronor av mässing: 1 För tolv ljus i två kransar (fig 78). Mittstammen krönt av en dubbelörn och nedtill avslutad med en stor kula och en pinjekotte, S-formade, rikt profilerade, gjutna ljusarmar med raka ljuspipor och musselformade droppskålar Prydnadsarmar med reflexblommor lika öppna klockor och reflexstjärnor Utan inskrift. Höjd 106 cm. Var ny 1750 (inv). Hängde i väster i Gamla kyrkan, 1918 i mittgången närmast läktaren, nu över norra bänkkvarteret, närmast läktaren. – 2. För tolv ljus i två kransar (fig 79). S-formade, profilerade ljusarmar med raka ljuspipor och musselformade droppskålar Uppåtriktade reflexblommor dels formade som öppna klockor, dels i form

Fig 75. Fodral och oblatdosa för sockenbudskalken i fig 74, av svarvat trä, den senare möjligen ett orientaliskt lackarbete. Foto S Hallgren 1978.

Case and wafer box of turned wood for the viaticum chalice in fig 74. The wafer box possibly of oriental lacquer.

Fig 77. Fodral av svept trä med beslag av smidesjärn till brudkronan i fig 76. Foto S Hallgren 1978.

Case for the bridal crown in fig 76. Chip work with iron bands.

Fig 76. Brudkrona av helförgyllt silver med oförgyllda ornament, tillverkad senast 1774 i Kalmar, troligen av Petter Lindbom. Foto S Hallgren 1978.

Bridal crown, gilt silver with silver ornaments, made at the latest in 1774 at Kalmar, probably by Petter Lindbom.

av stjärnor Inskrift med kursivstil (versaler och gemena blandat), graverad på den nedersta, stora kulan. »Åhr 1759 är denna ljuscrona uppå Den hederwärda Bredsättra församlings bejären igenom Constapelen vid kongl Amiralitetet Ge:[nom] Lars Schottenius [not 62] blefwen bestäld och af kyrkans medel betalt Gudí till ähra och detta Herrans huus til prydnad. då warande kyrkio herde wid församlingen Magistern höglärde Herr Magnus Marin [not 44] jämt kyrkians åldermän här Pähr Mickelson uti Ormöga och Jon Nilson uti Nedra Sandbý Giord i Carlsrona, af mäst^r Israel Zerl»⁷⁵ Höjd 112 cm. Hängde längst fram i Gamla kyrkan, 1918 mitt i kyrkan, från 1957 längst fram över södra bänkkvarteret. (Håkansson nr 45). – 3. För sex ljus i en krans. Mittstammen krönt av en flagga med unionsmärke. S-formade ljusarmar, raka ljuspipor, blomformade droppskålar Reflexblommor lika öppna halvklot på utåtböjda skaft. Enligt graverad inskrift med kursivstil på kulan köpt 1825: »Denna ljuskrona är förfärdigad af gördelmakaren Pett^r Fagergren i Calmar/År 1825 är denna ljuskrona köpt till Bredsättra kyrkas prydnad och för dess penningar då doctor Anders Fornander⁷⁶ uar Kyrkoherde, Nils Jonsson i Mellösa och Nils Johansson (!) i Kläppinge åldermän samt Johan Olofsson i Långöre och Olof Persson i Kläppinge kyrkovårdar » Höjd 72 cm. Under orgelläktaren. – 4. För aderton ljus i tre kransar Mittstammen krönt av en svävande putto med en palmkvist i handen. S-formade, rikt förgrenade ljusarmar, raka ljuspipor med utvikt kant och runda droppskålar Tillverkad i Kalmar 1894 av gelbgjutaren Lindstedt och skänkt av kyrkoherde Uddenberg (not 82) »såsom en tacksam minnesgård» (st prot). Höjd 100 cm. Hänger mitt i koret såsom ersättning för en gammal glaskrona, »som icke blott är obotligt sönder, utan en vanprydnad för hela kyrkan» (st prot 28/8 1894). Denna såldes samma år för 30 kr (st prot 1896). – 5. För tolv ljus i två kransar Något förenklad kopia 1957 av ljuskrona nr 2. Hänger längst fram över norra bänkkvarteret. – 6. För tolv ljus i två kransar Något förenklad kopia 1957 av ljuskrona nr 1 Hänger framför läktaren över södra bänkkvarteret.

Ljuskronor, ett par, för fyra ljus, med mittstam av svarvat, gulmålat trä och U-formade ljusarmar av smidesjärn. Ljushållare och droppskålar också av svarvat trä, målade i rödbrunt. Höjd ca 35 cm. På läktaren. Troligen från kyrkans byggnadstid.

I kyrkan har tidigare hängt en ljuskrona för åtta ljus i två kransar av förtent järnbleck (fig 80). Ljusarmar formade av böjda järnband. Kronan var prydd med vridna tenar och utklippta, rombiska löv, allt i ett försök att imitera en kristalkrona. Höjd 55 cm. Kronan, som uppgivits komma från Bredsättra kyrka, förvärvat

des 1923 i en antikhandel av framlidne chefredaktören S E Sjöholm⁷⁷ och såldes 1970 på auktion efter honom.

Vägglåtar av mässing i drivet och punsat arbete: 1–3. För tre ljus. Rektangulära med rundade hörn och prydda med en stor strålände stjärna. Höjd 66 cm. Tillverkade av Lindstedt & Son, Kalmar, samt skänkta 1958 till minnet av kantor Britta Olsson (f 1905 † 1958). – 4–6. Lika föregående, skänkta 1959 till minnet av lärarinnan Anna Svensson (f 1883, † 1959). – 7 För ett ljus, formad som ett blad i drivet arbete (synlig i fig 89). Modern. Höjd 28,5 cm.

Ljusstakar av nysilver ett par för ett ljus. Moderna. Höjd 19,5 cm.

Ljusstakar av mässing: 1 För fem ljus (fig 81). Gjuten, profilerad mittstam med en droppskål nedtill, vridna ljuspipor; runda, kupiga droppskålar med »naggad» kant och stor rund fot med punsad ornering och punsad inskrift med kursivstil: »DENNA LJUSASTAKA är förärad till detta Herrans hus och Altare af Constapelen Lars Skottenius [not 62] i Årmöga i Testamente efter des Hustru Som i Herranom Salig: afsomnade 21 Desember 1760.» Höjd 39 cm. Håkansson nr 49. – 2–3. Ett par för ett ljus. Vriden mittstam, som upptill är en ljushållare, hög kupig fot. Höjd 18,5 cm. 1600-talet. Första gången upptagna i inv 1774 och kallas redan då gamla. – 4–5 Ett par tvåarmade, för två ljus (fig 82). Mittstammen gjuten och genombruten. Vridna ljuspipor, droppskålar runda och kupiga. Rund, profilerad fot. Den mindre staken, som är 27,5 cm hög, är ornerad med punsade blomrankor Den nämns första gången 1774 (inv). I Gamla kyrkan stod den på predikstolen (fotens brätte har flera runda hål för skruv eller spik). Den något större staken, höjd 28 cm, saknar punsad ornering och är en modern kopia av nr 4. – 6–7 Ett par för tre ljus, med gjuten, profilerad mittstam, gjuten, tvåarmad, genombruten ljusarm, vridna ljuspipor runda och kupiga droppskålar Rund, slät, hög fot, oproportionerligt stor Överensstämmer eljest i många detaljer med ljusstake nr 1 (fig 81), som de troligen efterbildar Punsad inskrift med kursivstil på foten: »En äre skänk till Bredsättra Kyrka af Ålder mannen Jaen Olsson och dess k: Hustru Kerstin Jaens dotter på N° 1 i Långöre den 24 December År 1849.» Höjd 36 cm. – 8. För sju ljus, höjd 81 cm. Gåva 1924 vid kyrkans restaurering av handlanden Ossian Ohlsson och hans hustru. – 9–10. Ett par valfritt för tre, fyra eller ett ljus, »Skultuna Bruk N° 44» samt »SB N° 44» Ca 1900. Höjd 40 cm.

Ljusstakar av tenn, ett par, med en stor kula på skaftet. Stämplar »Gjutet tenn» samt »Ollers»,^{77a} O8 (=1940). Höjd 13 cm.

Lyktor av trä för ett ljus: 1 Åttasidig plan. Höjd 35

Fig 78. Ljuskrona av mässing, tillverkad senast 1750. Foto S Hallgren 1978.

Brass chandelier, made at the latest in 1750.

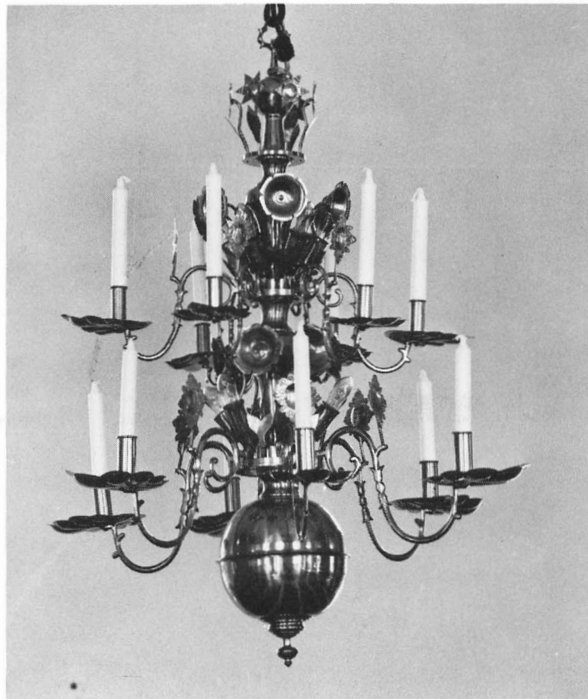

Fig 79. Ljuskrona av mässing, tillverkad i Karlskrona 1759 av Israel Zerl. Foto S Hallgren 1978.

Brass chandelier, made at Karlskrona in 1759 by Israel Zerl.

cm. I vapenhuset. – 2–9. Fyrsidig plan (fig 83). Ljushållare av plåt, bärögla av järntråd. Höjd 55 cm. Troligen från lanterninens byggnadstid 1861. De användes nämligen ursprungligen, liksom ännu på 1930-talet, på juldagsmorgonen, upphängda innanför de små runda gluggarna uppe i lanterninen. Några av lyktorna har gjorts i ordning av kyrkvaktare Elmer Jonsson och används numera i vapenhuset på julen.

Ett större antal svarvade bänkljusstakar för ett ljus anskaffades enligt beslut 1882. Samtidigt beslöt man att ersätta talgljusen med stearinljus. 1957 tillverkades åtta fönsterljusstakar med fyra ljushållare vardera, till vilka man använde en del av bänkljusstakarna.

Textilier

Altarbrun av gult linne med broderier i brunt, blått, rött, grönt och gulbrunt, med en framställning av korset nere vid Kapelludden. Anskaffat 1947.

Antependier: 1. Av svart kläde med rika broderier av gul, grön och violett linnetråd samt silver. Ca 1900. –

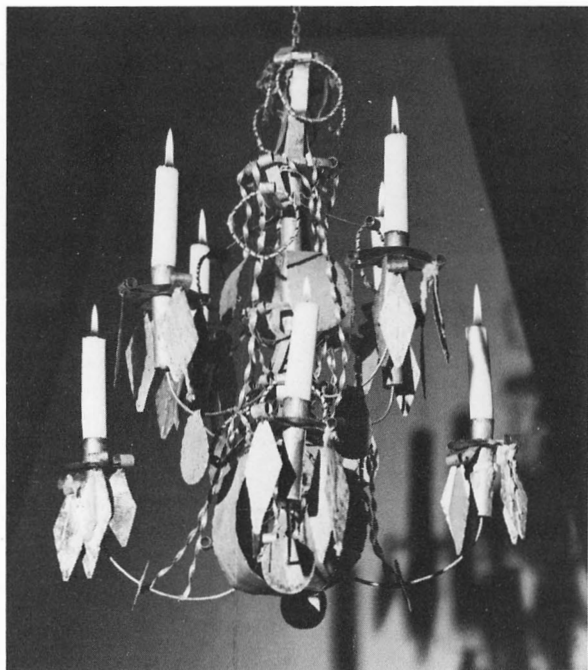

Fig 80. Ljuskrona av förtent och bronserat järnbleck, 1800-talets andra hälft. Privat ägo. Foto R Boström 1969.

Chandelier of partly tinned and partly bronze iron sheeting. Second half of 19th cent. Private collection.

Fig 81. Ljusstake av mässing, skänkt 1760 av konstapeln Lars Schottenius i testamente efter hans hustru. Foto S Hallgren 1978.

Brass candlestick, presented in 1760.

Fig 82. Ljusstake av mässing, tillverkad senast 1774. Foto S Hallgren 1978.

Brass candlestick, made at the latest in 1774.

2. Av naturfärgat, grovt, mönstrat linne. Gåva av Kyrkliga ungdomskretsen 1957. – 3. Av grönt linne med inslag av guldtråd (=mässhake nr 4 nedan). Vitt linnefoder. 1975. – 4. Litet antependium för prästaltaret i sakristian. Samma material som nr 2. Gåva av Kyrkliga ungdomskretsen 1957.

Kalkdukar: 1. Av svart sammet med bred, knypplad, skadad silverspets. Svart linnefoder, 47×43 cm. – 2. Av vit sidendamast, prydd med kors, druvklasar och ax av guld och silke i naturalistiska färger i broderi och applikation. Guldtofsar i hörnen. Vitt sidenfoder. 42×44 cm. Tillverkat 1948. – 3. Av grönt ylle med guldsnlag, broderad med ett kors i guld och orange. Ljusbrunt tafffoder (jfr mässhake nr 4). 55,5×55,5 cm. Tillverkad 1975.

Mässhakar: 1. Av svart sammet (fig 84) med rika broderier och applikationer i silver, paljetter och tofsar, Jehovasol på framsidan, kors av silvergallon och silverspets på ryggen samt kantad med knypplad silverspets. Foder av svart satäng. 1840-talet. Mycket lik mässhakar, som tillverkats av en prästfru, C C Jaensson i Ljungby.⁷⁸ Var länge kyrkans enda mässhake, men används numera endast långfredagar. Till mässhaken hör ett platt träfodral med måtten 78 × 98 × 9 cm + handtag. – 2. Av gulvit sidendamast med applikationer. Ljusgrönt sidenfoder. Tillverkad av Libraria 1939 och inköpt delvis för gåvomedel. – 3. Av kornblått ylle med sidenfoder i samma färg. Tre kors av

linneband i applikation. Anskaffad 1965. – 4. Av grönt ylle, upptill mönstrat i gula och roströda ränder Foder av ljusbrun taft. Komponerad av Kerstin Persson och tillverkad 1975 av Agda Österberg, Varnhem.

Stolor fyra stycken, anskaffade 1964, av vitt, grönt, violett resp rött linne med kors broderade av guldtråd.

Kormatta av ylle i geometriskt mönster röllakan. Blått i olika nyanser dominerar jämte ljusgrått och ljusgrönt. Anskaffad 1964. Mått: 351×195 cm.

Håvar, se Kollektredskap

Gravminnen

Två ovala kistplåtar,⁷⁹ rostiga och oläsliga, 1800-talets förra hälft. Bredd 34 resp 24 cm.

Följande gravstenar ligger i eller utanför vapenhuset i tornets bottenvåning, där de fick sin nuvarande placering 1957 (fig 85).

1 Av grå och gropig kalksten. Ristat hjulkors, uppstigande ur ett halvt fyrpass. Korsarmarna skjuter utanför ringen. De tre övre har rakt avskurna ändrar och hela korset är ristat med ganska djupa linjer som inte skär varandra. Mått: 186 × 108 cm. 1200-talet? – Sekundära inristningar: överst initialerna M P S; omedelbart under ringen är ett bomärke lik en zigzaglinje (Håkansson s 338, nr 36) ristat tvärs över korsstammen. Håkansson nr 38.

2. Av grå kalksten, fragment. Håkansson (nr 39) såg nederdelen av ett kors, som uppsteg ur en halvcirkelformat fot och daterar stenen till 1200-talet. Ytan är nu så skrovlig och nött, att ingen ristning är synlig. Mått 78 × 85 cm.

3. Av grå (?) kalksten med skrovlig yta, trapetsformad: övre bredd 88,5 cm, nedre bredd 85 cm, längd 188,5 cm. I ristning ett otydligt stavkors med en stor ring, uppväxande ur en rund kulle på en rektangel. Korsarmarna skjuter utanför ringen. Hela korset är ristat med linjer som inte skär varandra.

4. Av röd, spräcklig kalksten, lagd som trampflisa utanför västportalen (fig 53). Trapetsformad: övre bredd 135,5 cm, nedre bredd 124,5 cm, tjocklek 10 cm, längd 228 cm. I ristning ett hjulkors, uppväxande ur en trappstegsfot. Korsarmarna, varav de tre övre har klivna ändrar skjuter utanför den stora ringen. Runt kanten ett band, i hörnen rundlar All teckning med linjer som inte korsar varandra. 1200-talet? Under tvärarmen, t h om korsstammen, är ett stort bomärke (Håkansson s 339, nr 143). – Håkansson nr 40.

5. Skulpterad håll av grå kalksten (fig 86), mått 182 × 123 cm. I mitten symmetrisk renässanssköld, omgiven av en smal ram. I dess centrum följande inskrift i relief:

Fig 83. Lykter av trä, tillverkade 1861 (?) för att hänga i lanterninens runda gluggar under julottan. Foto S Hallgren 1978.

Wooden lanterns made in 1861 (?), to be suspended in the circular windows of the cupola during the early service of Christmas Day.

E(?) O(?) S KND. Därunder årtalet 1662, delat av ett bomärke, likaledes i relief (Håkansson s 338, nr 9). Skölden flankeras av två keruber med ett par vingar korsade under hakan. Under den vänstra keruben ett skulpterat timglas i ett runt fält med nedsänkt botten och smal ram omkring rundeln. Den motsvaras t h om skölden av en schematiskt tecknad dödskalle inom en liknande rundel som omger timglasets. Närmast skölden fyra små rundlar

Upptill liggande rektangel omgiven av en ram av beslags- och broskornamentik. Inom rektangeln en inskrift, ristad med antikvaversaler: CHRISTVS + ÄR + MIT LIF + DÖDEN + ÄR + MIN + VINNING.

Ned till ännu en rektangulär kartusch, utan inskrift. Runt stenens kant en bred, upphöjd bård, utan synlig inskrift. – Stenen är spräckt mitt itu, tvärs över skölden. – Håkansson nr 42.

6. Av rödaktig kalksten, ursprungligen en medeltida trapetsformad håll, som i sen tid utsmyckats med ristningar samt ännu senare förminskats på sidorna, så att den även nu är trapetsformad, ehuru med det större breddmättet ned till. I mitten en oval, tecknad med två båglinjer, vilkas ändrar upptill och ned till är utåtrullade. Inom ovalen: IHS BMD ANO 1755. I hörnen fyrpass, slagna med passare, liksom de cirklar, inom vilka fyrpassen är inskrivna. Smal inskriftsrand utan text utmed stenens kanter Nuvarande övre bredd 78 cm, men har,

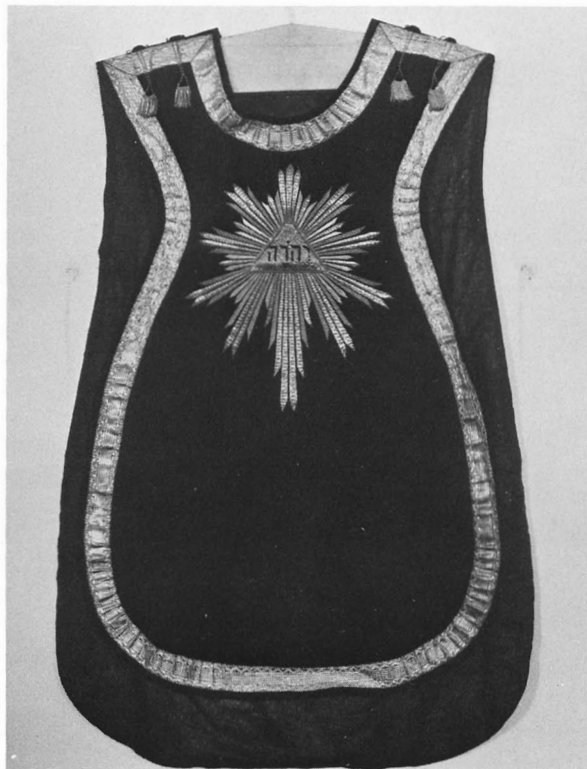

Fig 84 a–b. Mässhake av svart sammet med rika broderier och applikationer av silver, troligen tillverkad 1848. Foto S Hallgren 1978.

Chasuble, black velvet with rich silver embroideries and silver appliqué, probably made in 1848.

av ornamentiken att döma, varit ca 98 cm. Nedre bredd 84 cm, längd 167 cm.

7. Av grå kalksten med mycket gropig yta. Något trapetsformad, övre bredd 76 cm, nedre 70, längd 160 cm. Ristad inskrift: 1806 / NMS BPD. Därunder är ristat ett schematiskt, stort timglas, krönt av ett kors. – Håkansson nr 48.

8. Av röd kalksten, fragment som dessutom har nedre högra hörnet avslaget. Mått: 161 × 46 cm. Upptill en rektangulär ram med inskriften: OIS: OD / 1828. Årtalet delas av en grankvist eller ett bomärke. Under ramen ett bomärke (Håkansson s 338, nr 167). Allt ristat med distinkta linjer. – Håkansson nr 56.

Beträffande gravstenar ute på kyrkogården och inne i Gamla kyrkan, se ovan.

Votivskepp

En tremastare, Svea (fig 87), tillkom mellan 1774 och 1782 (Domkap, inv). Det är ett »linjeskepp från 1700-ta-

lets mitt med kanoner i två batterier, helt vitmålat med svarta berghult, riggat utan segel med överbramrår på fock- och stormasterna, kryssmärsstången i ett stycke med bramstången utan salning, bogspröt med klyvarbom och stampdävert» (Sam Svensson⁸⁰). Längd utan bogspröt 78 cm.

Skeppet var »enligt äldre personers uppgifter ... förfärdigat ... av en båtsman, vars namn är okänt. Skeppet påträffades undangömt i en vrå i kyrkans torn med master och rigg helt och hållet förstörda samt skrovet nästan förstört av trämask» (K Allner⁸¹). Konserverat 1931 av Karl Allner, fyrmästare i Segerstad, tidigare Bredsättra. Han utförde konserveringen gratis.

Tavlor

Minnestavla rörande kyrkans ombyggnad 1848. Oljemålning på duk, klistrad på kartong samt fäst vid en pannå. Inskrift i ljusgult och rödbrunt på svart fond: »ÅR 1848 Bygdes / BREDSÄTRA KYRKA / Af Läns

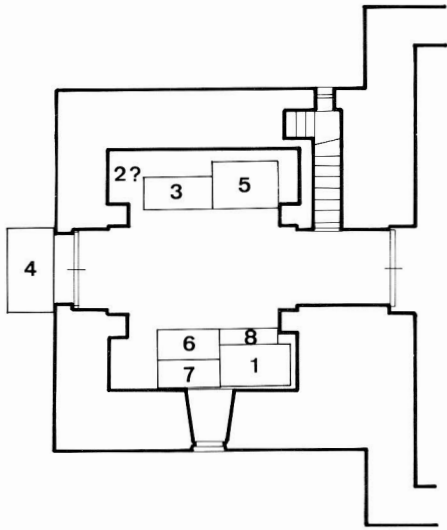

Fig 85. Schema över gravstenarnas placering i vapenhuset. R Boström 1979.

Identification of gravestones in the porch.

Fig 86. Gravhäll av grå kalksten från 1662 (nr 5) i vapenhusets golv Foto S Hallgren 1978.

Grave slab, grey limestone, 1662 (no 5, cf fig 85) in the porch floor

Byggmästaren G Rudvall [not 29] Då var Prost Herr Magister E. Rundquist [not 54 a] Cominister Herr P Deurell [not 56], Cantor D. Lindström Åldermän Nils persson i Bredsättra. Nils Jonsson i kläppinge. Kyrkovärddar Jonas Olofsson i kläppinge. Petter Nilsson i Mellösa N:2. Sexmän. Elof Nilsson i Orm Öga Nils Jonsson i Öfre Sandby Per Jonsson i Bo. Nils Persson i Mellösa N: 5 och Nils Petter Lundberg i Bredsättra.» Därunder en svävande ängel som föreställes skriva den nyss citerade texten med sin ena hand och hålla en trumpet i den andra. Tv en annan ängel som pekar på texten. Änglarna i gult och rödbrunt. Omkring texten ett rödbrunt draperi. Färgen har sjunkit in. Dukens mått: 57 × 45,5 cm, gulddramens mått: 72,7 × 61 cm. Alla delar lösa. – Troligen är det S G Lindblom (not 57) som har målat tavlan.

Porträtt av prosten Erik Rundquist (not 54 a), oljemålning på duk (fig 88). Midjebild, målad i dunkel färgskala, blek karnation, mörkbrunt hår och skägg. Bred, förgylld ram med hörnornament. Dagermått: 62,5 × 50 cm. Osignerat, men troligen målat av S G Lindblom (not 57). – Håkansson nr 52.

Dessutom äger kyrkan tre fotografiska porträtt inom glas och ram av prosten Uddenberg⁸² samt kyrkoherdarna Aulén⁸³ och Danielsson.⁸⁴

Kollektredskap

Håvar: två stycken av röd sammet med guldbroderi, guldfrans och tofs. Gåva av f småskollärarinnan Anna Svensson 1947 Längd 209 cm.

Två kollektbössor (den ena avbildad i fig 47), av järn med spår av förtenning, fyrsidig med plan botten och buktande lock med lång myntspringa. Låsöverfall och ögla för hänslås. På baksidan krok för upphängning. Höjd 13,8 cm.

Den ena är fäst vid ena dörrhalvan mellan långhuset och vapenhuset, den andra ligger i tornet.

1902 diskuterades återinförande av hävgång i enlighet med ett vid senaste biskopsvisitation framställt förslag (kr prot). Kyrkorådet »ansåg det olämpligt att öfva tryck vid kollekters upptagande» och beslöt att avråda stämman. Denna följde kyrkorådets rekommendation och beslöt att hävgång inte skulle införas (st prot 1902).

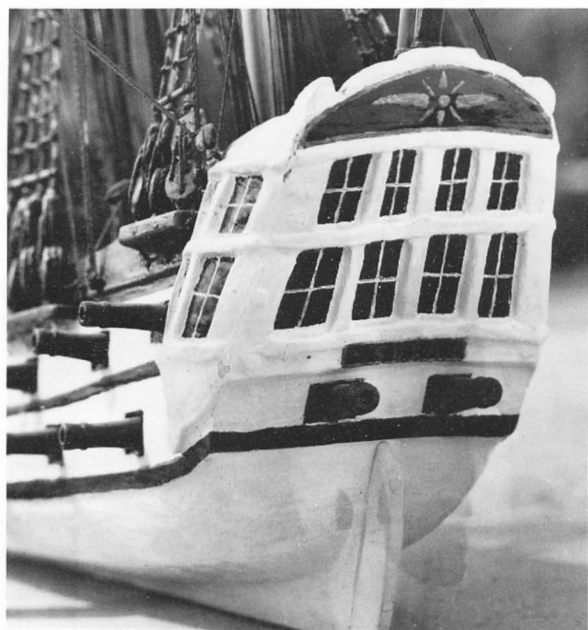
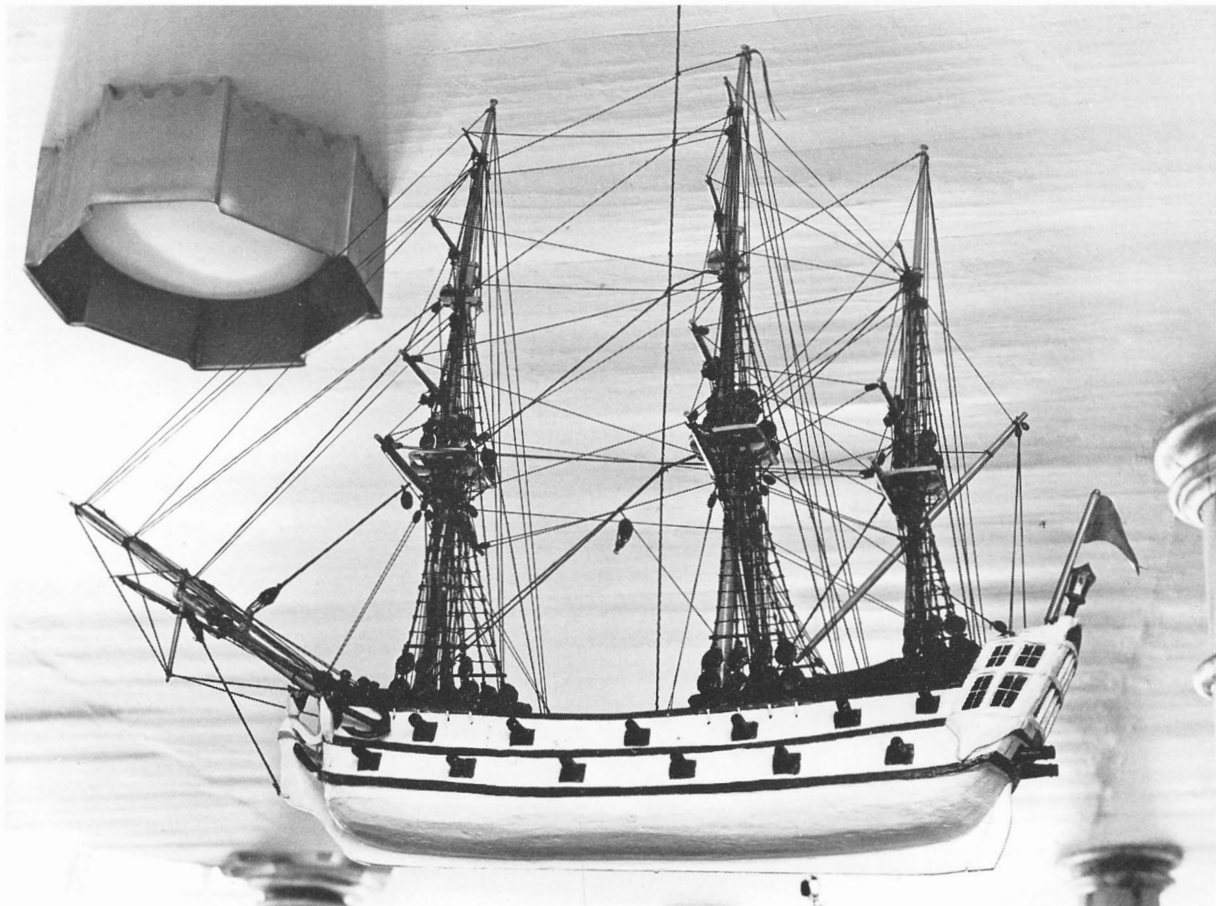

Fig 88. Porträtt av prosten Erik Rundquist, osignerat, men troligen målat av S G Lindblom 1848 eller 1849. Foto S Hallgren 1978.

Portrait of Dean Erik Rundquist, not signed, probably painted by S G Lindblom in 1848 or 1849.

Möbler m m

Sakristians möbler är delvis övertagna från Gamla kyrkan: 1. Bockbord av furu (fig 89), rektangulär skiva med rundade hörn, 89,5×81 cm, höjd 77 cm. Anskaffat mellan 1774 och 1782 (domkap). – 2–3. Ett par stolar av furu (fig 89), empire, brunlaserade med svarta sitsar. Höjd 85 cm. Upptagna första gången 1811, då de var tre till antalet (inv). – 4. Skåp av gran (fig 90), med två dörrar och tre fria hyllor. Målat i en blågrå färg med profileringen upptill mörkröd. Stod i koret i Gamla kyrkan (inv 1811). Höjd 223 cm, bredd 116 cm,

djup 40 cm. – 5–6. Två blågrå skåp, större än föregående, av furu. Det ena anskaffades enligt beslut 1872 (st prot).

Den fasta skåpinredningen på ömse sidor om ingången till koret tillkom 1957.

Ute i kyrkan, under läktaren, står en kista av brunmålad furu, något järnbeslagen, med framsidan indelad av två speglar och överfalsat lock med två innanlås. Ett smalt fack utmed vänster sida. Två myntspringor i locket, den ena över det lilla facket. 108,5 × 53,5 × 64 (dj) cm. Kallad »fattigkista» 1811, då det »yrkas att den

Fig 87 a–c. Votivskepp, Svea, 1700-talets mitt. Foto R Hintze 1979 (a) samt S Hallgren 1978 (b, c).

Votive ship, Svea, mid-18th century.

Fig 89. Interiör av sakristian mot nordväst med bord, anskaffat mellan 1774 och 1782 samt stolar anskaffade före 1811. Foto S Hallgren 1978.

Interior of vestry looking north west, with table, purchased between 1774 and 1782 and chairs, purchased before 1811.

jernbesläs» (inv). – Två putsmallar av trä och järn, den större för långhusets, den mindre för sakristians taklist. Höjd 77 resp 55 cm.

Böcker

I 1700-talsskåpet i sakristian förvaras kyrkans värdefulla boksamling, bl a Gustaf II Adolfs illustrerade bibel från 1618 (folio) samt Hæffners koralbok.

Karl XII:s bibel i nytt band med de gamla beslagen, men utan kungens porträtt ligger på predikstolen.

Klockor

av LARS MAGNUS HOLMBÄCK

Lillklockan är omgjuten 1833. Den dekorerar runt halsen av empireornament (fig 91 a) samt runt slagringen av lyror och akantus omväxlande (fig 91 b). Inskriften på norra sidan lyder: ÅR 1833 DÅ / PROSTEN MAGISTER ELIAS SCHYTZ⁸⁵ / VAR FÖRSAMLINGENS KYRKOHERDE, / JSRAEL AHLQVIST⁸⁶ / COMMINISTER, / OLOF JAENSSON I LÅNGÖRE / PEHR JAENSSON I NEDRA SANDBY / ÄLDERMÄN, / ANDERS JÖNSSON I ÖFRA SANDBY / JAN SVENSSON I LÅNGÖRE KYRKOVÄRDAR, / BLEF DENNA BREDSÄTTRA KLOCKA / OMGJUTEN I STOCKHOLM / AF

SAMUEL CH. GRÖNWALL.⁸⁷ Södra sidans inskrift: HÖR KLOCKANS KLARA LJUD, / HAF BÖNEN UTI MINNE / TILL TEMPLET SKYND DIG / DÅ KYRKOSTUND ÄR INNE. / NÄR ELDEN BRUSTIT UT / KOM! DÅ BEHÖFVES FOLK, / LEF SÅ ATT NÄR DU DÖR / JAG BLIR DIN SÄLLHETS TOLK. – Diameter 88,5 cm, höjd med krona 82 cm, utan krona 63 cm.

Storklockan (fig 92) dekorerar runt slagringen av en ornamentfris av pelikaner och fruktkorgar (fig 92 b).

Inskrift runt halsen, norra sidan: ÅR 1863 ÄR DENNA KLOCKA GJUTEN I CALMAR AF I. P. FORSSBERG.⁸⁸ En treenighetssymbol, därunder: GÅR IN I HANS PORTAR MED TACKANDE, / UTI HANS GÅRDAR MED LOFVANDE / TACKER HONOM, LOFVER HANS NAMN. / DA. PS. 100 V. 4. Södra sidans inskrift (fig 92 c): HÖR GUD ÄNNU SIN NÄD DIG BJUDER / SE TEMPLETS PORTAR ÖPPNA SIG. / KANSKE HÄRNÄST, DÅ KLOCKAN LJUDER, / UPLÅTES GRAFVENS PORT FÖR DIG. / DU GÅR EJ MER I HERRANS HUS, / DITT RUM BEREDS I JORDES (sic!) GRUS. / SV. PS. B. N. 323. V. 1.⁸⁹ Däröver en medaljong med Marie kröning (fig 92 c). – Diameter 99 cm, höjd med krona 88 cm, utan krona 68 cm.

Ett beslut att anskaffa ännu en klocka fattades, sedan tornet 1861 blivit försett med en lanternin (se

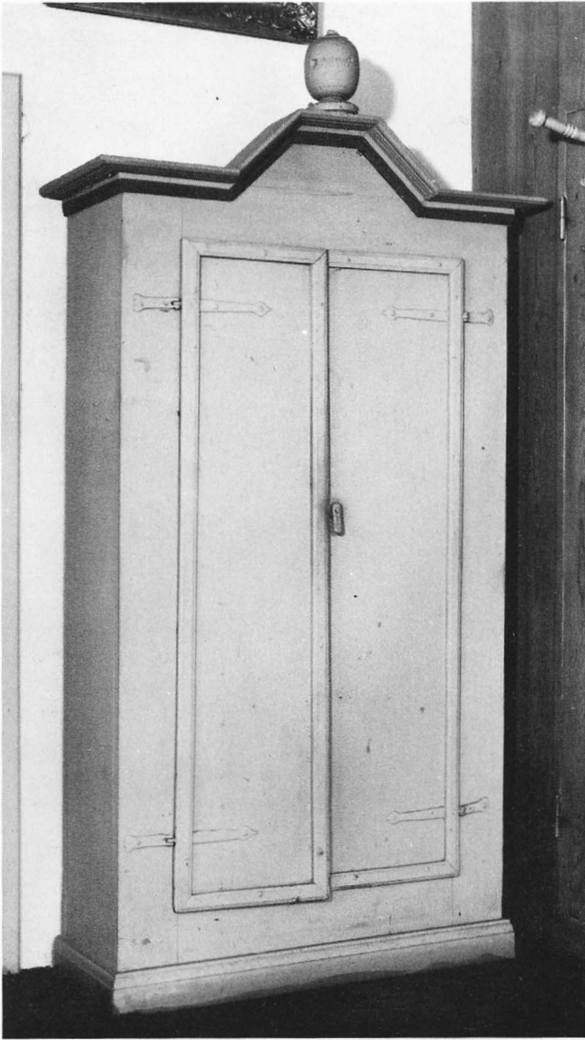

Fig 90. Skåp av gran, anskaffat senast 1781. Foto S Hallgren 1978.

Cupboard, spruce, purchased at the latest in 1781.

ovan). Den beställdes från Forssberg och skulle levereras vid bryggan i Borgholm den 15/10 (st prot 26/6 1862). När klockan var färdig och provades, vägrade emellertid församlingen att godkänna den. Som skäl anfördes brister i utförandet, bl a anmärkte man på, att kronan var av järn, inte av klockmetall, och fäst med bultar, samt att dess botten var för tunn. Klockan ansågs därför »ovaraktig» (st prot 12/11 1862). Efter en opartisk besiktning göts klockan om, och när den levererades, provhängdes och provringdes, godkändes den (st prot 11/2 1863).

Primklockan (fig 93) är en inskriftslös medeltids-

Fig 91 a–b. Lillklockan, gjuten 1833 i Stockholm av S Ch Grönwall. Foto S Hallgren 1978.

The small bell, cast in Stockholm in 1833 by S Ch Grönwall.

klocka. Enda ornering är två par linjer runt halsen, ett par i slaget samt ett par runt slagringen. Samtliga linjer är bildade genom ristning i formmanteln. Kronan avbruten och ersatt med järntråd. Klockan är troligen från omkr 1300. Mått: Diameter 10,2 cm, höjd utan krona 8,4 cm. Hänger i en guldbronserad träställning omedelbart öster om sakristiedörren.

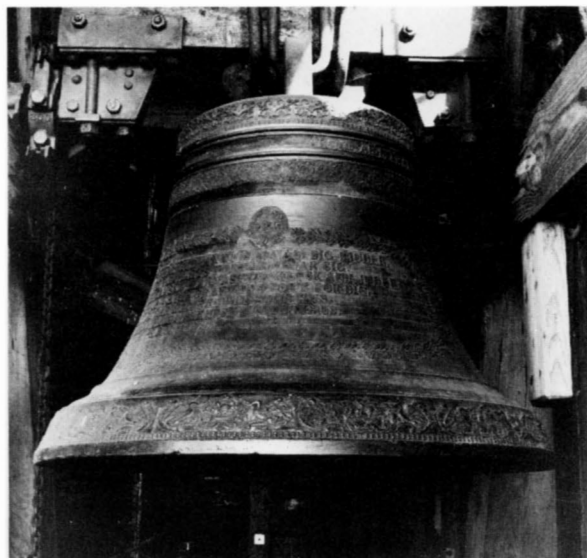

Fig 92 a-c. Storklockan, gjuten 1863 i Kalmar av J P Forsberg. Foto S Hallgren 1978.

The big bell, cast at Kalmar, 1863 by J P Forsberg.

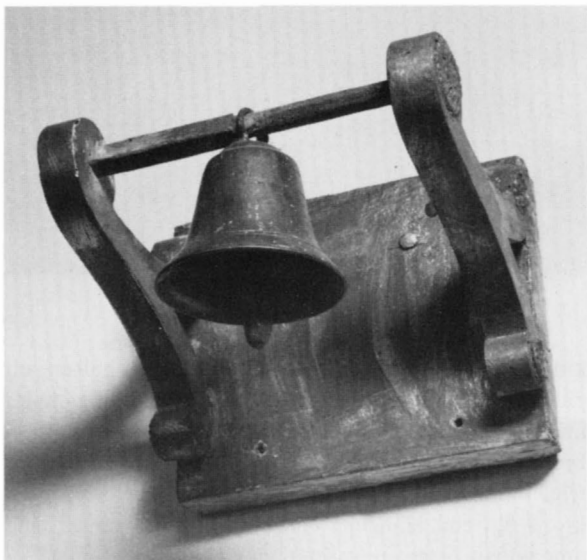

Fig 93. Primklocka, troligen från omkring 1300. Foto S Hallgren 1978.

Sanctus bell, probably c 1300.

Noter

INLEDNING

- 1 *Hagberg* 1967 I o II, *Beskow-Sjöberg* 1977
- 2 *Hagberg* 1967 II; *Hagberg* 1968 (om Bo gård); *Hagberg & Holgersson* 1976 (om Gåtebo); *Beskow-Sjöberg* 1977
- 3 Här har också undersökts en anläggning som helt avviker från det vanliga på järnåldersgravfälten. Detta märkliga röse, som kanske något olyckligt kommit att benämnas »polska graven», skall dock ej närmare diskuteras här utan jag hänvisar till föreliggande uppsatser och kommande utredningar *Hagberg & Holgersson* 1976; *Holgersson* 1978.
- 4 *Hagberg* 1967 II, s 115 ff.
- 5 Jfr *Stenberger* 1933, s 201 ff.
- 6 *Blomqvist* 1973 o 1974.
- 7 *Trotzig* 1978.
- 8 *Blomqvist* 1973, s 253.
- 9 Enligt Kungl Maj:ts beslut av den 23 augusti 1940 skall församlingens namn i officiella sammanhang skrivas *Bredsättra*. Emellertid skrivs namnet på byn *Bredsättra* i jordregistret med *tt* i enlighet med den sedan århundraden vanliga stavningen i jordeböcker och kyrkliga handlingar vilken också överensstämmer med det genuina uttalet av namnet. – Upplysningarna om stavningen har beaktat lämnats av arkivchefen vid Ortnamnsarkivet i Uppsala, *Allan Rostvik*.
- 10 Uppgifterna om prästgården och den eklelesiastika jorden är hämtade huvudsakligen ur följande källor: Linköpings domkyrkas pappersregister (LStB: Kh 54); Smålands handl., 1500-talet (RA); jordeböcker (KKA, RA); geometriska kartor och skiftesakter (Lantmäterienheten, Kalmar LMV); lantrevisionskommissionens prot 1683 (KKA). Jfr *A Ahlqvist*, *Clerus Calmariensis* III, 1841 s 625, 633 och *H Schück* 1959, s 280–287 291 381
- 11 *Katarina av Alexandria*, en legenden kristen martyr i början av 300-talet. – Notiser i den äldre litteraturen om *S:t Eriksreliker* i Ölandskyrkor bl a *Bredsättra*, är felaktiga. Se ÖI II: 3 (Gärdslösa kyrka), s 150, not 4.
- 12 *J H Rhezelius*, f i början av 1600-talet, † 1666, se ÖI I: 1 s 4 ff och där angiven litteratur: *R Boström*, *KL* 1978 s 113 ff. – *R* är i allmänhet en in i minsta detalj pålitlig källa. Hans samtliga teckningar av Ölands kyrkor är publicerade i *Herdam* 4.
- 13 *Johan Hadorph*, f 1630, † 1693, se ÖI I: 1, s 17 ff och där ang källor
- 14 *Carl Gustaf Hilfeling*, f 1740, † 1823, se ÖI I: 1 s 32 ff och där anförd litteratur – *Sven E Noreen* i *Ale* 2/1964.
- 15 *Abraham Ahlqvist*, f 1794, † 1844, se ÖI I: 1 s 45 ff och där angiven litteratur
- 16 *Johan Wallman*, f 1792 † 1853, se ÖI I: 1 s 48 ff. – Hans teckning av korset vid Övra Sandby finns i *Wallman Suppl*, ATA.

KYRKOÅRD OCH KLOCKSTAPEL

- 17 *Nils Isak Löfgren*, f 1797 † 1881 se ÖI I: 1, s 35 ff och där anförd litteratur
- 18 *Petrus Törnwall*, en av *Hadorphs* (not 13) tecknare, f omkr 1650, † 1706, se ÖI I: 1, s 17 ff och där anför källor
- 19 Gravstenens komposition överensstämmer nära med dem som utförts av stenhuggarna *Basilius Goltsmitt* *dä* och hans söner *Johan* och *Basilius*. Jfr exempelvis två gravstenar i Böda (ÖI I: 2, fig 42 och fig 94) samt gravsten nr 87 på Kalmar gamla kyrkogård (Sm III: 3, fig 263, s 395 och där anför litt). I Runstens vapenhus finns också en besläktad gravsten (ÖI II: 5, under utg).
- 20 Det är byggmästare *Bertil Peterson*, Köpingsvik, som lämnat mig upplysningar om denna gravsten.
- 20 a. Att använda *medeltida dopfuntar som solvisaresocklar* var relativt vanligt under 1800-talet, på Öland lika väl som i andra delar av vårt land. Se *Roosval* 1918, Pl LXIII (Bredsättra och Alböke). Även dopfuntarna i Löt, Egby, Algutsrum, Gårdby, Sandby, Segerstad, Stenåsa och Torslunda har använts på samma sätt (betr Löt och Egby se ÖI II: 2, s 242, 302, 333, 386; betr Segerstad, se *R Boström* i *KNS* LIII, s 157; betr Stenåsa, se *R Boström* i *KNS* L, s 20). – *Annan profan användning* hade dopfuntarna i Persnäs (ÖI I: 5, s 418), Föra (ÖI I: 6, s 590, 610), Långlöt (ÖI II: 1, s 193), Gräsgård, Hulterstad, Kastlösa, Köping och Vickleby

BREDSÄTTTRA GAMLA KYRKA

- 21 *Ahlqvist* skriver 'höger' emedan han föreställer sig åskådaren stående i koret framför altaret, vänd mot väster
- 22 Jfr *Persnäs* (ÖI I: 5, fig 306, 308 mfl), *Föra* (ÖI I: 6, fig 449), *Runsten* (ÖI II: 5, under utg), *Arby* (uppm av *H Åkerlund* 1940, ATA), *Förlösa* (*Tuulse* 1955, fig 85) och *Ramdala* (*Bl* I, s 60 f; *W Anderson* 1922, s 19 f; *Tuulse* 1955, fig 86).
- 23 *Gilleshus* eller *conviviihus* har funnits vid flera öländska kyrkor. Intill västra kyrkogårdsmuren i Gärdslösa ligger grundmurarna kvar efter ett (ÖI II: 3, s 13), i Köping låg ett i kyrkogårdens sydvästra hörn, avb hos *Rhezelius* (*SvK* vol 170, fig 25; även ÖI I: 1, fig 2 och fig 7). I Alböke fanns 1634 en byggnad i kyrkogårdens sydvästra hörn, som också kan ha varit ett *Gilleshus* eller ett sockenmagasin (ÖI I: 1, fig 4). Enligt *Hilfeling* var mellanvåningarna i Böda och Källa kyrkor bostäder för resande präster och pilgrimer (*F.m.* 57: 2, s 68 ff; *F.m.* 57: 4, s 53 ff). Jfr ÖI I: 2, s 102, 108, 112; ÖI I: 4, s 298, 319 ff. I Persnäs västra torn kallas ännu de välvda rummen i första våningen för »skomakarekamrarna» och det berättas, att förr kringvandrande skomakare under sin

- vistelse i socknen fick bo där (Öl I: 5, s 439; Öl I: 6, s 596, 632). I Bredsättra fanns ett S:t Katarinas gille och Gilleslagarna sydöst om Sandby kyrka erinrar ännu om ett gille i denna socken. Jfr Visby domkyrka, vars vind tidigare är nämnd som exempel på en liknande användning för de tyska köpmännen i staden. Enl G Svahnström har den emellertid endast varit förvaringsutrymme för kyrkans egna behov (SvK vol 175, s 164 f). – N Ahnlund i Rig 1923, s 1 ff och där angivna källor: – S Ljung, art Gilde, i: Kulturhist lex f nord med, V sp 302 ff.
24. Östtornen i Persnäs och Föra hade *klockvåningar* högst upp (Öl I: 5, s 446 samt I: 6, s 575, 597). Dessa torn är inte bevarade, men i båda fallen finns västtornen kvar med ursprungliga löphål för klocklinor i valven. Orsaken, varför klockorna flyttades till östtornen var kanske, att man anskaffat större och tyngre klockor som krävde stabilare upphängningsanordningar
25. Till den nuvarande murhöjden har lagts ca 40–50 cm. Så mycket lägre beräknas den ursprungliga markytan ha befunnit sig.
26. Föra (Öl I: 6, fig 447 s 573, Gärdslösa (Öl II: 3, fig 30 samt s 28), Löt (Öl II: 2, s 248, 266) och Persnäs (Öl I: 5, fig 302, s 431).
27. Docenten *Sölve Göransson* har räknat ut, att N I Löfgren med 1–3 punkter över varandra markerade kvarter (fjärdedels alnar). 2: betyder alltså 2¼ alnar inte 2 alnar 3 tum. Se fig 15 (måttangivelserna i portaler mursprång samt andra tämligen små detaljer).
28. Böda (Öl I: 2, s 108, 112), Källa (Öl I: 4, fig 234, 235 b, 236 a; s 314, 330), Föra (Öl I: 6, fig 450, 453, s 564 ff, 573, 582), Långlöt (Öl II: 1, fig 149, s 122), Löt (fig 276, s 246 ff, 267 f), Egby (Öl II: 2, fig 336, s 355) och Köping (SvK vol 170, fig 47 s 44 f, s 47 f).
29. *Gustaf Rudwall*, byggmästare i Kalmar † i juli 1848. Han hade bla byggt långhus och sakristia i Runsten (Öl II: 5, under utg). – *S L Lindgren* var från S Gerda («Gereda»).
30. *De högt belägna ingångarna* befinner sig i Källa 7,5 m över markytan (Öl I: 4, s 303, 325 samt fig 183, 199 b, d, e, g, 207 231 ff), i Glömminge ca 8 m (R Boström, KNS LI, fig 1 4, 5; s 78), i Bredsättra 8,5 m och i Hulterstad 8 m (R Boström, 1967 a, fig 5, 6, 9; s 160). – *Podest* var en av bjälkar eller konsoler burens plattform, mot vilken en stege kunde resas. En sådan finns återgiven på ett par rekonstruktioner av Källa gamla kyrka (Öl I: 4, fig 231 ff). Glömminge har spår av en podest. Piper 1912 (1967), fig 102, s 202 f, 676; Frölén I, fig 85, s 99 f. – Med *stormfri* eller *stormningssäker höjd* menas ungefär 9,4 m (30 fot) eller mer Frölén I, s 37. Otto Blom i Aarb 1895, II: 10, s 1 ff.
- 30 a. *Sturk* eller *stolk* kallades den träskoning, som sitter i hålet för en klocklina i ett stenvalv. Till formen liknar den ett hjulnav genom vilket ett hål för linan är borrarat. För att sturken skall sitta fast i valvet, är den ofta försedd med radiellt utstående, ekerliknande pinnar som är in-tappade i »navets» mittparti. Gamla sturkar har mycket tydliga nötningsmärken.
- 31 »En som hade sitt segel hängande i Lilla kyrkan över vintern betalade därför 1 daler» (M Olsson, SvK Sm III: 2, s 244). Ark Håkon Christie har meddelat att man även i Norge förvarade segel på kyrkvindar under vinterhalvåret.
32. Jfr Hammarby (Sö) kyrkas västportal. Se rapport av Iwar Anderson juni 1954 (dnr 6022/56), ATA. Ytterligare exempel på *portaler med en enda djup bomtrumma*, placerad vid dörrens låssida, är Böda nordportal (Öl I: 2, s 110), Källa västportal (Öl I: 4, fig 205, s 300), Köping nordportal (SvK vol 170, fig 31, 41 s 36, 100) samt Gärdslösa västportal (Öl II: 3, fig 43 b, s 39). Jag tackar fil dr Iwar Anderson för en givande diskussion i frågan. *Två bomkanaler* en grund och en djup, mitt för varandra, är det normala under högmedeltiden och senare.
33. Beträffande »*damm sugning*» se R Boström & Å Nilsson, Fv 1971 s 284 ff samt Öl I: 6, s 591, 595 f, 630 ff. – R Boström 1972 c, s 317 ff. – J von Reis, KL 1978, s 127 ff.
34. *Välvda vapenhus* har funnits i Högby (Öl I: 3, s 201) och Köping (SvK vol 170, s 47).
35. *Små hemliga utrymmen* finns i Källa (Öl I: 4, fig 199 a, d, f, 214, 226, 228 b, 235 a, b, 237 a, b), Löt (Öl II: 2, fig 250 f, 253, 257 c–d, s 252 ff, 268), Gräsgård (uppmätn av H A R Sidén 1873 i ATA), Hulterstad (R Boström 1967 fig 5, s 160; densamma, vägledn [1971 a], Ås (R Boström 1975 a, s 125) och Vickleby (uppm av Alb Flink 1918, SvK arkiv).
36. *Ett vapenhus från 1200-talet* är bevarat i Källa (Öl I: 4, fig 199 g, 203, 221 229; s 323 f). Följande öländska kyrkor förutom Bredsättra, har också tidigt fått vapenhus, nämligen Alböke (Öl I: 1 fig 4, 29 ff), Böda (Öl I: 2, s 111), Egby (Öl II: 2, fig 336 ff, 342, s 352, 356), Föra (Öl I: 6, fig 390 ff, s 568 f), Högby (Öl I: 3, fig 113 ff, s 201 f), Köping (SvK vol 170, fig 25 ff, s 47 f), Löt (Öl II: 2, fig 243 ff, s 261 f, 270), Persnäs (Öl I 5, fig 300 ff, s 453 ff) och Råpplinge. Paralleller finns på Bornholm, tex vid följande kyrkor: Å, ca 1200–1225 (D K Bornholm, s 135 och 149), Rut (D K Bornholm s 301 305) och Öster-Marie (D K Bornholm s 453, fig 3 samt s 456, 471 f).
37. *Sockenmagasin*, byggnad eller annat utrymme, i vilket sockenborna skulle förvara reservförråd av spannmål i händelse av missväxt och höga spannmålspriser. Sockenmagasinsinrättningen utvecklades så småningom från 1700-talets början och tog fart under förra hälften av 1800-talet.
38. *Peter* (Petter) *Bundi*, en mycket mångsidig och produktiv målare, konterfejare och förgyllare, verksam i Kalmar från ca 1630, † 1684, och hans son *Jonas*, målare, † före 1685, g m *Anna Larsdotter Skytt*. Eftersom Peter uppsade burskapet 1675 av åldersskäl, skulle hans son ev vara den som dekorerat Bredsättras takpanel och murar efter Hadorphs besök 1673. Endast ett fåtal arbeten av Jonas är kända: målningarna på den omtalade predikstolen i Gärdslösa med hans signatur (Öl II: 3, fig 132 ff), en korbänk och bänkrester i samma kyrka (Öl II: 3, fig 136, 140, s 129 f) samt den försvunna, men dokumentariskt belagda

- predikstolen i Bredsättra, allt målat 1666. En sammanblandning med Jonas' bror Jacob, som var skomakare, har skett i ÖI II: 1 s 209, not 95. Av allt att döma var det Jonas, inte Jacob, som 1673 hade lovat att måla en läktare (ej bevarad) i Långlöt »med olliofärg, frampå med blåmster och hela vderslåget med blå himmel och stiernor» (ÖI II: 1 s 152). En ej heller bevarad predikstol i Söderåkra kyrka, Sm, skulle också ha varit ett verk av Jonas, enligt en anteckning av Frigelius, som också kallar honom Jacob. – Om Jonas Bundi, se M Hofrén 1938, s 7· G Håkansson 1944, s 68, 126; B Olsson 1952, s 253. – Peter Bundi behandlas i en utförlig not med referenser i ÖI II: 3, s 154.
39. *S:ta Birgitta*, f 1302 (?), † 1373, dotter till upplandslagmannen Birger Persson och Ingeborg Bengtsdotter (Folkungaättens lagmansgren). Helgon, grundare av birgittinerorden. Hennes festdag firades 7/10. Mor bl a till S:ta Katarina (not 40). Enligt en senmedeltida tradition fördes hennes jordiska kvarlevor i land nere vid Kapelludden i Bredsättra sn (se närmare härom i ÖI II: 5, under utg). Från 1400-talet härstammar flera bildframställningar av helgonet, som funnits i öländska kyrkor förutom den förmodade Birgittabilden i Bredsättra, två altarskåpsfigurer i Algutsrum och Torslunda samt ett helgonskåp från Högsrum (nu i SHM, inv nr 19664, se *Medieval Wooden Sculpture V* pl 196; M Rydbeck 1975 s 143; R Boström 1979, fig 7) samt en försvunnen kalkmålning i Gärdslösa (ÖI II: 3, s 97).
40. *S:ta Katarina* av Vadstena (ca 1330–1381), dotter till Birgitta (not 39) och Ulf Gudmarsson. Hon var den första abbedissan i Vadstena kloster Festdag 22/3, namnsdag 2/8. Hjorten eller hinden syftar på att hon räddade en en sådan undan jägarna, lampan i hennes ena hand att hon var en vis jungfru. I den andra handen kan hon ha hållit en liljestängel, också en symbol för jungfruligheten. Avbildningar av helgonet finns bl a i flera uppländska kyrkor (Edebo, Up II, fig 719, s 868; Frötuna, Up II, fig 240, s 283; Veckholm, Up VIII, fig 46, s 56).
41. Jag tackar antikvarien *Mereth Lindgren*, som gjort mig uppmärksam på, att Katarina av Vadstena ursprungligen inte kan ha avbildats med bara fötter
42. *Anders Georg Wadsten*, f 1731 † 1804, titulerad »provincialmålare», målare av möbler och inredning, även verksam som skulptör Utförde arbeten i de flesta av Ölands kyrkor mellan 1762 och 1801 (altaruspsatser och predikstolar läktarbröstningar bänkfasader skåp m m). Mer framgångsrik som målare och dekoratör än som skulptör Samarbetade ofta med skulptören Jonas Berggren, med sina bröder Johan Henrik och Paul, sin son Lars Peter samt Andr Landstedt (jfr M Hofrén 1958, s 41 ff, och Bror Olsson i Sv konstnärslex V s 535 och där anf litt). G 1 m *Maria Catharina Schalin*, f 1733, † 1794, dt t kh Lars Schalin i Gärdslösa. – G 2 m *Christina Lundgren* från Glömminge (Herdam 4, s 206).
43. *Gudmund Rundgren*, orgelbyggare och skulptör verksam i senare hälften av 1700-talet och bosatt i Döderhultsvik. Han har bl a satt upp en orgel i Gärdslösa (1759; ÖI II: 3, s 131), tillsammans med And G Wadsten skulpterat en altaruspsats i Bredsättra (1770) samt ritat en altaruspsats för Resmo kyrka 1788 (ritningen troligen omarbetad av C F Sundvall, ÖIÄ).
44. *Magnus Marin*, f 1711, kh 1748 – prost över egna församlingar 1767 kontraktsprost i Ölands medelkontrakt 1780, † 1787 G 1743 m *Anna Christina Galle*, f 1717 † 1794. – Herdam 4, s 207
45. *Sakramentsnischer*, »ciborier» observerades av *Löfgren* i norra korväggen i följande kyrkor: Persnäs, Föra, Högsrum, Torslunda, Gårdby, Resmo, Kastlösa och Ås. – I Egby är ännu en dylik bevarad i norra absidväggen och ytterligare en har funnits i samma kyrka (ÖI II: 2, s 370 ff samt fig 376). Även i Källa finns dylika nischer (ÖI I: 4, s 361 fig 225). Flera nischer murades igen i enlighet med föreskrifter fastställda vid Uppsala möte 1593, för att förhindra tillbedjan av sakramentet. – *Svenska Riksdagsakter III*: 1 88, s 39 och 144.
- Credentia* = nisch där altarkärnen tillreddes innan de användes på altaret. Se *E Moltke* 1964, sp 250, samt *E Gustafsson* 1968, s 11
46. *Martha Jonsdotter* dt t kh Jonas Gunnari i Köping och hans hustru Martha Stensdotter (tillbakaseende ulv), g m *Jonas Jonæ Palumbus*, student i Wittenberg 1607 kh i Gärdslösa 1617 † 1659. Jonas Jonæ och Marthas barn kallade sig *Gerdzlovius*. Det äldsta, sonen *Jonas*, f 1630, efterträdde fadern som kyrkoherde i Gärdslösa 1660, † 1679. G m *Catharina Wallrave* i hennes 1 g. – Herdam 4, s 130, s 201 ff; F Nilsson 1961
47. *Nils Örberg*, målaremästare i Kalmar g m *Margaretha Elisabeth*, dotter till kh Jonas Petri Sporselius i Källa. Hon var född 1708 och gifte om sig 16/1 1741 med länsmannen Olof Lindberg (Herdam 4, s 59). Utöver arbeten i Egby 1734 (ÖI II: 2, s 368, 380) har Örberg 1733 utsirat den gamla predikstolen i Sandby kyrka samt målat »nya» läktaren i Bredsättra kyrka 1735. Ingenting därav är bevarat, utom möjligen ett målat draperi inne i Egby kyrkas absid.
48. *Johan Petter Fagerström*, tenngjutare i Kalmar 1798–1837/45. – B Bruzelli 1967 s 273.
49. Enligt Abraham Ahlqvists avskrift ur KA, Smålands handl 1566: 20A (Saml I, S 84, UUB, s 35).
- 49 a. Förvaringskärl för hostian.
50. Textilbeskrivningen är granskad och försedd med ordförklaringar av förste antikvarie Inger Estham. – *Atlask* = atlassiden. – *Altarkläde* vanligen = antependium. – *Altartäcke*, i regel = ett slags duk att täcka över altaret med. – *Handkläde* = handduk (manutergium), handlin. – *Röcklin, röklin* = plagg av vitt linne med vida ärmar som bars över vardagsdräkten. – *Västgötatyg* = vävnad i opphämta, som såldes av kringvandrande västgötar
51. *Hindrich* (Hinrich, Henric) *Bartram*, »fogelfångare» från 1618 hejderidare och underjägmästare på Öland, † c 1660. Han ägde skattefrihet på gårdarna Bo och Södra skattegården i Lindby (senare Strops säteri,

- Gärdslösa sn) och är enligt S Göransson avbildad på ett spisöverstycke. Det är möjligen hans gravsten, som ligger som trappsten vid Bo gård (kap Kyrkogård, gravsten nr 16). – H Samzelius 1915, s 86 ff; G Håkansson 1942, s 27. S Göransson, KNS, vol LIV under utg 1980.
52. *Högsrums kyrka*, se R Boström 1979, fig 1 och 5 samt s 89. Se även uppm av S Hesselgren & S Fränne 1931 och annat bildmaterial i SvK arkiv
53. *Löts kyrkobygge*, se ÖI II: 2, s 274 f, 291.
54. *Theodor Edberg*, konduktör vid ÖIÄ, som bla ritat kyrkorna i Löt (1839; ÖI II: 2, fig 280 f), Bredsättra (1842; fig 51 ovan) samt Öljehult (1842; BI II, fig 21).
- 54a. *Erik Rundquist* (fig 88), f 1799, kh i Gärdslösa 1844 – prost över egna församlingar 1848, † 1851 – Herdam 4, s 210 f.
55. *Peter Isberg*, byggmästare i Algutsrum. Han hade tidigare bla reparerat Gräsgårds kyrka (1834) och byggt ett västtorn vid Runstens kyrka (1838, ÖI II: 5, under utg). Samma år som han lade grunden till Löts kyrka (färdigbyggd av honom 1842, ÖI II: 2, s 291 ff), förhöjde han tornet i Högsrum (R Boström 1979, s 90). Han har på Öland bla även byggt kyrkorna i Smedby (1852), Kastlösa (1855), Persnäs (1857. ÖI I: 5, s 466, 482, 484), Alböke (1859; R Boström, KNS XLVI, s 44) och Sandby (1860). Håkansson har också en uppgift om att Isberg skulle ha tillverkat en predikstol i N Möckleby kyrka (nr 604 A). Han skulle alltså även ha varit snickare.
56. *Pehr Deurell*, f 1806, komminister i Gärdslösa 1846 – (1849 –), † 1872. – Herdam 4, s 226.
57. *C O Poijes*, målaremästare från Mönsterås. Förnamnens initialer anges felaktigt som P O i st prot 5/6 1850, men i underskriften till samma prot skriver han själv sitt namn »C O Poijes antepinör»
58. *Sven Gustaf Lindblom*, f 1810, † 1888, teckningslärare, målare. Var även musikanter vid Kalmar regemente, avsked därifrån 1848 med fanjunkares rang. Elev vid Konstakad 1835–1839. Mycket flitig: porträtt (fig 88), landskap, altartavlor i östra Småland, Öland, Östergötland, de sistnämnda vanligen efter berömda original. På Öland återgår hans altartavlor i Runsten (1846, ÖI II: 5, under utg), Bredsättra (1849, fig 57 f) och Högsrum (1953, R Boström 1979, fig 11) närmast på Kalmar domkyrkas altaruppsats med Korsnedtagningen, tillskriven David von Krafft. Denna i sin tur återgår emellertid i första ledet på Rubens' berömda altartavla i Antwerpens katedral. – M Hofrén 1929 samt 1947. B Olsson 1957 s 546 f.
59. *Fredrik Westin*, f 1782, † 1862, målare, professor direktör för Konstakademien. W var lärjunge till Pasch och Masreliez och en av sin tids mest uppskattade och överskattade konstnärer. Han har behandlat talrika mytologiska och allegoriska ämnen och var en mycket flitigt anlitad porträttmålare. – SvK Sthlm III: 1, fig 37 och s 53 ff.
60. *Nils Linhardt Lindman* (Linman), snickare i Gärdslösa, verksam i mitten av 1700-talet, har förutom predikstolen i Bredsättra, bla utfört en ännu bevarad predikstol och altartavla, båda i Egby kyrka, 1755 resp 1756 (ÖI II: 2, fig 377 ff), vilka stofferades av målaren Graubner
61. *Olof Reselius*, f 1818, komminister i Gärdslösa 1745–, † 1780. – Herdam 4, s 223.
62. *Lars Schottenius*, konstapel vid Kungl Amiralitetet, 1730 förlagd till Borgholms slott, g m *Signild Svendsdotter*. Enligt inskriften på ljusstaken i fig 81 avled hustrun 1760. Deras son Eric (f 1730, † 1792) blev kyrkoherde i Källa (ÖI I: 4, s 405). – Herdam 4, s 59.
63. *Ernst Edvard von Rothstein*, f i Uppland 1781, † 1890. Utb vid Königliche Allgemeine Bauschule i Berlin 1845–48, e o arkitekt vid ÖIÄ i Stockholm 1848, ordinarie 1862, 1849–1875 arbetschef för Stockholms stads vattenbyggnader lärare i husbyggnadslära vid Akademien för de fria konsterna, professor 1871. Utgav handbok i allmän byggnadslära 1856–1859. R har bla delvis byggt Vasabron och Veterinärhögskolans hus i Stockholm och ritat förslag till ett flertal kyrkor och kyrkliga inredningar bla Ytterby (Bo I: 3, fig 307), Löddeköpinge (Sk I: 3, fig 165), Barlingbo (Go I: 4, s 490), Ekeby (Go I: 4, s 455), Fröjel (Go III, s 342, 352) samt Värö (SvK vol 180, HI, fig 41 f, s 46 f). – Förslagsritningen i fig 61 har under rubriken »Hufvudsakligen efter från orten insänd ritning». Av allt att döma var denna utförd av den mångsidige fyrmästaren Adam Sidén (f 1825, † 1898). ÖI I: 1 s 60 samt artiklar om Sidén av S Göransson, U E Hagberg och R Boström i KNS, vol LIV under utg 1980). Sidén gjorde 10 år senare en ritning till orgelfasad för Gärdslösa kyrka, vilken i enlighet med församlingens uttryckliga önskan skulle efterlikna orgelfasaden i Bredsättra (SvK ÖI II: 3, s 132). De båda orglarnas mittpartier skiljer sig dock något från varandra. Även Gärdslösa-ritningen arbetades om vid ÖIÄ.
64. *Carl August Johansson*, f 1824, † 1899, orgelbyggare. Bosatt i Broaryd, Nöbbelö sn, senare Hovmantorp. Har byggt ett trettiotal kyrkorglar i Småland, Blekinge och på Öland. Som exempel kan nämnas Drevs och Hornaryds nya kyrka (1869–1870; Sm II: 2, s 137 151), Dädesjö nya kyrka (1870, 1879; Sm II: 2, s 248, 263), Bräkne-Hoby (1872), Eringsboda (1874) och Asarum (1887. BI V s 152) samt Föra (1872; ÖI I: 6, fig 478, s 609), Löt (1872; ÖI II: 2, s 301) och Bredsättra (1875).
65. *Orgelns disposition*. Man: Borduna 16' Principal 8' Gamba 8' Fugara 8' Gedakt 8' Octava 4' Flöjt octavian 4' Cornett 4 chor Mixtur 3 chor (1966, i stället för Trumpet 8). – Pedal: Subbas 16'' (saknar andrag, permanent inkopplad), Harmon 8' Pedalen troligen tillbyggd senare.
- 65a. *Kororgelns disposition*: Man: Blockflöjt 8' (trä), Principal 4' (fasad), Pommer 4' Waldflöjt 2' Sesquialtera 2 chor (från C¹). – Ped: Subbas 16'
66. Stenbestämningen är gjord av förste statsgeolog *Erik Åhman*.
67. De anonyma mästarna *Calcarius I* och *II* behandlas av J Roosval 1918, s 169 ff samt av R Strömbom 1942, s 81 ff och där angiven litteratur

68. Professor *Oscar Reutersvärd* muntligen till förf.
69. Dopfontens restaurering och inflyttning i kyrkan hade varit på tal flera gånger alltsedan 1888, då den visiterande biskopen uppmanat församlingen att använda funten till dess egentliga ändamål samt anslå medel för dess restaurering 1889 (vis prot 27/7 1888). Kyrkorådet anslag 30 kr härtill, men i marginalen står ordet »nekas» (kr prot 1888). Samma negativa hållning intog också kyrkostämman strax därefter. Man förklarade enhälligt, »att de icke ville göra något anslag för detta ändamål, emedan dopfonten befinnes så söndrig och i vissa delar så bråkad, att en restaurering deraf är omöjlig, synnerligast som den blifvit värre skadad än den var vid visitationstillfället» (st prot 7/10 1888). – 1902 beslöt man visserligen att flytta in funten (st prot), men inte heller 1909 hade frågan kommit närmare sin lösning. Då diskuterade man att i stället hembjuda funten till fornminnesföreningen i Kalmar. Dock skulle kostnaderna för en restaurering först utredas (st prot). Äntligen 1917 reserverades 25 kr till fontens reparation, 1918 bestämde man fontens placering i koret »vid norra fönstret mellan altaret och nummer-taflan» och slutligen 1919, efter 30 år flyttades funten in i kyrkan.
70. Många dopfontar från 1100-talet eller 1200-talets första hälft har förhöjts med en stenskiva eller låg bas av avvikande stenmaterial, ej att förväxla med de monumentala sockelstenar som tjänade som plattformar. Fontar som på så sätt fått ståtligare proportioner är för att bara välja några få exempel, Långlöt och Löt på Öland (Öl II: 1 s 193; Öl II: 2, fig 233), Tingstäde, Västkinde, Bro, Lokrume och Ekeby samtliga publicerade i SvK Go I. – Om orsaken härtill är att söka i dopritualen eller berodde på estetiska hänsyn, kan ej avgöras utan en ingående inventering, men problemet är utan tvekan värt en närmare undersökning. De tidiga romanska fontarna är ofta ca 80–90 cm höga, medan dopfontar från 1200-talet eller senare är 100 cm eller högre. Kanske tillhör förhöjningen av dopfontarna hög- eller senmedeltiden.
71. *Daniel Eklund*, tenngjutare i Kalmar 1846–1858. – B Bruzelli 1967 s 273.
72. *Johan Högstedt*, guldsmedsmästare i Kalmar 1785–1819. – SS s 341
73. *Hans Olofsson Sturk*, f o 1630, guldsmedsmästare i Kalmar 1664–1705. – Hofrén 1949 och 1953; SS s 337
74. *Petter Lindbom*, guldsmedsmästare i Kalmar 1754–1770 (1776). SS s 340.
75. *Israel Zerl*, jfr SvK Bl I, s 333, 371. Tidigast omnämnd 1744, då han skänkte en ljusarm till Trefaldighetskyrkan, Karlskrona (SvK Bl III, s 111 ff). – Bredsättrakronan behandlas i S Erixon, Mässing, Sthlm 1943, avb 88, s 106, text s 97
76. *Anders Fornander* f 1778, kh 1809–1828, prost över egna församlingar 1815, hovpredikant 1816, teol dr 1818. G 1810 m *Karin Foенander*, f 1788, †1872. – Herdam 4, s 208.
77. *Sven Erik Sjöholm*, f 1889, †1970, chefredaktör för Ölandsbladet, kommunalt verksam, skald, författare, bl a till Ölandssången.
- 77 a. *Edvin Ollers* (urspr Olsson), f 1888, †1959, målare tecknare, konsthandverkare (glas, fajans, tenn, silver bokband) och konstpedagog.
78. *Christina Charlotta Krook*, f 1795, †1859. G 1839 m *Olof Jansson*, f 1792, †1858, komminister i Ljungby pastorat 1845–1858. – Herdam 3, s 59.
79. Bruket att lösgöra *kistplåtarna* vid en kort ceremoni finns beskriven i Högby kyrka (Öl I: 3, s 230). Namnplåten placerades vid huvudänden av kistan, plåten med psalmsvers vid fotänden. – L Hagberg 1928, s 77 ff samt densamma 1937 s 327 ff.
80. *Sam Svensson*, f 1896, †1966, sjökaptan, konservator vid Statens Sjöhistoriska Museum.
81. *K Allner* brev ^{16/1}, 1943 i SvK arkiv
82. *Carl Georg Uddenberg*, f 1817 †1897 kh i Gärdslösa 1869 (tilltr 1871), kontraktsprost över medelkontraktet s å, teol hedersdoktor 1897 – Herdam 4, s 213 ff.
83. *Frans Johan Aulén*, f 1847 †1904, kh i Gärdslösa 1898–G 1875 m *Ebba Maria Lovisa Hildebrand*, f 1850, †1891 Tre barn, varav *Gustaf* f 1879, †1977 blev biskop i Strängnäs stift. – Herdam 4, s 217 ff.
84. *Johan Julius Danielsson*, f 1864, kh i Gärdslösa 1918–, †1927 – Herdam 4, s 220.
85. *Elias Schütz*, f 1776, †1843, kh 1828–, tilltr 1830, prost över egna församlingar 1832. G 1838 m *Dorothea Wilhelmina Gertzell*, f 1815, †1892, dt t komminister Lars Gertzell, Hulterstad, och Ulrica Christina Wadsten, dt t målaren Johan Henrik W en bror till Anders Georg W (not 42). – Herdam 4, s 209 f samt 453 f.
86. *Israel Ahlqvist*, f 1796, †1879, bror till Abraham Ahlqvist (not 15), komminister i Gärdslösa 1826 (tilltr 1827), kh i N Möckleby 1842 (tilltr 1844), kontraktsprost i Ölands medelkontrakt 1866–1869. – Herdam 4, s 344, 365.
87. *Samuel Christoffer Grönwall*, klockgjutare, verksam i Stockholm 1825–1838, mästare omkring 1830, älderman 1838, †1839 (Holmbäck 1951, s 92).
88. *J P Forsberg*, klockgjutare i Kalmar verksam 1857–1886 (Holmbäck 1951, s 91).
89. I 1941 års psalmbok Ps 205, vers 1

Källor och litteratur

OTRYCKTA KÄLLOR

Stockholm

RA. medeltida kopieboken A7 (Hans Brasks registratur 1523–27); Smålands handl, jordeböcker· ED konseljakt 1842 21/9 m ritn av *Th Edberg*, kostn-förslag t ny kyrka, utdrag ur st prot 1841 och 1842 jämte 2 gravyrer ur Ahlqvist 2: 1 efter förlagor av *N I Löfgren* 1823 (Bredsätra och Högsrum); ED konseljakt 18/9 1874 nr 4 ang orgelfasad jämte ritn av *E E von Rothstein*.

KKA. jordeböcker· lantrevisionskommissionens prot (1683).

ATA. *N I Löfgren* I, s 39f, s 236 (kyrkan avb), II, s 68 (kyrkan avb samt plan); *Inv 1830*; *J Wallman*, Suppl 1830 (korset vid Övra Sandby avb); 1 kopia av ritn t ny kyrka av *Th Edberg* 1842; *H A R Sidén*, Kläppingekorset och dopfont avb 1873· *Snabbinv* 1912, rev 1918 (A Billow) kompl 1939 av kh *N Svensson*, rapport 5/9 1919 ang dopfonten av *M Olsson*, rapport 26/9 1924 av *A Billow*; rapport 25/4 1957 av *M Hofrén* jämte uppmättn; div tidningsurklipp, fotos och uppm. – K-byråns arkiv· handl, tidningsurklipp, fotos av äldre ritn i RA samt av yngre ritn, bla t förstärkning av takstol, uppgjord av BSt 1931 *N Carlgren*, 12 ritn, uppm o restaureringsförslag 1952–1953 *N Carlgren*, 1 bl principritn av grundförstärkning 1954; *T Engström*, 2 ritn, el-installation.

Sveriges Kyrkors arkiv: anteckn o fotos av J Roosval 1908; ms t beskr 1934–1936 av W Anderson, bearb av J Roosval, kompl av R Strömbom(-Boström) 1940–1951 jämte exc, anteckn, brev fotos, neg o uppm; fotos o neg 1931, 1935 av A Edle; Uppm 1931 av S Hesselgren & S Fränne m senare kompl; uppm 1978 av G Wirén; arkivexcerpter av R Strömbom(-Boström) 1944, av K Ingvarson omkr 1975 samt av E B Lundberg 1979; div tidningsurklipp, brev fotos och anteckn.

KB:*J H Rhezelius*, Fb 22, s 6, nr 5–7 (tre stenkors); Fc 2/3, s 16–17 (korset vid [Övra] Sandby avb och beskr); s 20–21 (Kläppinge-korset avb och beskr); Fc 5, s 51 (kyrkan avb), s 192 f (korset vid [Övra] Sandby); s 196 (Kläppinge-korset). – *C G Hilfeling* konc t Journal 1797 F m 57· 2, s 53 f (trol Kläppinge-korset), s 68 ff ang pilgrimshärbärgen) samt Fm 57· 4, s 53 ff ang pilgrimshärbärgen.

KrA. Sjökarteverkets arkiv sign Litt V· 26, karta över Öland, odat, ca 1770–1774.

Gävle

LMV· Geom jordeboken G2 (1683); geom avmätningar· skiftesakter

Kalmar

KLB: Frigelius, bd I, s 8 (Söderåkra kyrka avb och beskriven. Se SvK ÖI I. 1, fig 13).

KLM arkiv· »Restaureringen 1956–1957» (beskr av M och E Hofrén, korrespondens, fotos, uppm, handl).

Länsstyrelsens lantmåterienhet: geom kartor· skifteshandl.

Linköping

LStB: Cod Kh 54 (Linköpings domkyrkas pappersregister).

Uppsala

UUB: *J Hadorph*, sign S30, fol 82 v (beskr), *P Törnwall*, sign S74, fol 233 (exteriör från SO); A Ahlqvist, Saml I, sign S84, s 36 (avskr ur KA, inv av silver 1566), Saml II, sign S85, s 109 (kyrkan, inredn, beskr), s 109 A (»ciborium»), Saml III, sign S86, s 55 (kyrkan avb från SO 18/8 1820).

Vadstena

VaLA. *Biskop Petrus Benedicti visitationsbok*, sign FIII: a: 1 fol 25 (inv från 1500-talets slut).

Kyrkans arkivalier: *St prot* 1712, 1714, 1715, 1717 1720–1725, 1727–1736, 1738–1746, 1748–1757 (C 1), 1780–1793, 1795–1807 1810–1824 (Gärdslösa KI: 1); 1824–1846, 1848, 1850, 1860–1863 (Bredsätra KI); *vis prot* 1653, 1714 (Kalmar domkap FII: 2), 1732 (C 1), 1741 1744 (Kalmar domkap FII: 2), 1750 (C 1), 1752 (C 1 Kalmar domkap FII. 2), 1774, 1775, 1782, 1791 (Gärdslösa NI: 1 samt Kalmar domkap FII: 2), 1838, 1847 (Gärdslösa NI: 1); *inv* 1684 (Kalmar domkap FII: 1), 1750 (C 1), 1774, 1782, 1791 1811, 1830 (Gärdslösa HI: 1), 1838, 1844, 1847 1852 (Gärdslösa NI: 1), 1868 (Gärdslösa HI: 1), 1872, 1912 (Kalmar domkap EII: c: 1); brev 14/8 1872 från domkap t PÅ i Gärdslösa o Bredsätra ang inv (Gärdslösa HI: 1); *prot vid entreprenadauktioner* 5/6 1850 (ang måln o förgylln) samt 1852 (omläggning av kyrkogårdsmuren).

Köpingsvik

Hos PÅ, Köping, förvaras yngre arkivalier bla *Bredsätra församlings Kyrkostämmoprotokoll* 1866–1925 (K II: a, Nr 1) samt 1925–1944 (K II. a, Nr 2); *kyrko- och skolrådsprot* 1871–1904 samt supplement t *inv* 1872 (Bredsätra K III: a, Nr 1); register till Bredsätra församlings Kyrko- och skolrådsprot 1905–1932 (K III. a, nr 2), ingår i slutet av vol K II: a, Nr 2; *inventariebok* 1974; ang komministerns flyttning från Sörby i Gärdslösa sn till Bredsätra 1891–1892 (Bredsätra K II: a, Nr 1) samt 1906 (Bredsätra K III: a, Nr 2).

TRYCKTA KÄLLOR OCH LITTERATUR

Serier tidskrifter etc, i vilka det refererade verket ingår är kursiverade.

Acta Literaria Sveciæ. I, 1723. Stockholmiae & Upsaliæ.

Ahlqvist, A, 1822–1827 Ölands historia och beskrifning, D 1–2. Calmar

Clerus Calmariensis. Tjenstemän vid Församlingarne och

- Läroverken uti Kalmar Stift från äldre till närvarande tider III Häftet. Kalmar
- Ahnlund, N 1922. Svinnegarns källa. *Rig*.
1923. Medeltida gillen i Uppland. *Rig*.
- Almqvist, J A, 1976. Frälsegodsen i Sverige under storhetstiden, IV·3. Stockholm.
- Anderson, I, 1960. Kyrkorna i Stenåsa och Halltorp. *Antikvariskt arkiv* 14. Stockholm.
- Anderson, W 1922. Den äldre kyrkliga konsten i Blekinge. Lund.
1926. Östra härad. *SvK*, vol 22, *Blekinge* I:1 Stockholm.
1933. Resmo kyrka. Dess beskrivning och byggnadshistoria. Nybro.
- och Kindström, L-G, 1951. Trefaldighetskyrkan eller Tyska kyrkan i Karlskrona. *SvK*, vol 65, *Blekinge* III:2. Stockholm.
- Andersson, A, 1967. Relikkorset från Gåtebo. *Konsthistoriska studier tillägnade Armin Tuulse* Uppsala.
1977. Boken om Birgitta. Helgon och profet. Sammanställd av hennes egna texter genom Aron Andersson. Vadstena.
- Beskow-Sjöberg, M, 1977. The Iron Age Settlements of the Skedemosse Area on Öland, Sweden. *The Archaeology of Skedemosse IV KVHAA. Monografier* Stockholm.
- Bibeln på svenska, 1618. Den sk Gustaf II Adolfs bibel. Stockholm.
- Blom, O, 1895. Befæstede Kirker i Danmark fra den ældre Middelalder *Aarboeg for Nordisk Oldkyndighed og Historie* II Række, 10 Bind.
- Blomkvist, N 1973. »Thenne lille, dock mycket nyttige handelsstadh» En öländsk allmogehamn och dess villkor *Tor XV*
1974. Handelsplätze und Silberschatzfunde auf Öland in der Zeit vom 800 bis 1200. *Zeitschrift für Archäologie des Mittelalters* 2/1974. Köln.
1978. Kalmars uppkomst och äldsta utveckling. Tiden till 1300-talets mitt. Ak. avh. Uppsala.
- Boström, R, 1955. Köping och Föra. Två givande kyrkorestaureringar på Öland. *Fv*.
- 1966 a. Gärdslösa kyrka. *Gärdslösa. En sockenbeskrivning utg av Gärdslösa fornminnesförening*. Kalmar
- 1966 b. J H Rhezelius' resedagböcker Några randanmärkingar *Konsthistoriska studier tillägnade Sten Karling*. Stockholm.
1967. Är Hulterstads kyrka en dansk anläggning? *Nordisk medeltid. Konsthistoriska studier tillägnade Armin Tuulse* Uppsala.
1970. Alböke kyrka. *KNS*, vol XLVI, 1969. Kalmar
- 1971 a. Hulterstads kyrka. Mörbylånga.
- 1971 b. Skattgrävning på kyrkvindar *Öbl julläsning* 1971 21/12.
- 1972 a. Föra Kyrkor *SvK*, Vol 142, *Öland* I: 6. Stockholm.
- 1972 b. Ölands försvarskyrkor en översikt. *Raä, Rapport* 1972 A 2. Stockholm.
- 1972 c. »Dammsugning» en ny sorts arkeologi. *Svenska Prästförbundet. Meddelande* nr 6-7 nov 1972.
1973. Högsrums kyrka. En vägledning utgiven av Högsrums Hembygdsförening och Högsrums Kyrkoråd. Kalmar
- 1975 a. Ås kyrka. *Ås - socknen på Ölands sydspets*. Nacka.
- 1975 b. Stenåsa kyrka. *Öländska kyrkor - 8. KNS* vol L, 1973-1974. Kalmar
1976. Glömminge kyrka. *Öländska kyrkor - 9. KNS* vol LI, Uppsala.
- 1978 a. Gärdslösa kyrka. *SvK*, vol 177 *Öland* II:3. Stockholm.
- 1978 b. Jonas Haquini Rhezelius och Ölands kyrkor *KL*.
- 1978 c. Segerstads kyrka. *Öländska kyrkor - 11. KNS* vol LIII. Uppsala.
1979. Högsrums kyrka. *Högsrum - en sockenbeskrivning*. Kalmar
- se även Strömbom.
- & Nilsson, Å, 1971. »Dammsugning» av kyrkvindar *Fv*.
- Bruzelli, B, 1967. Tenngjutare i Sverige under kontrolltiden 1754-1912. Stockholm.
- Danmarks Kirker* VII, 1954. Bornholm. Köpenhamn.
- Erixon, S, 1978. Mässing. Faksimil av 1 uppl. Stockholm 1943. Lund.
- Frölen, H F 1910-1911. Nordens befästa rundkyrkor En konst- och kulturhistorisk undersökning, I, Systematisk del. Stockholm (1911); II, Beskrivande del. Stockholm (1910).
- Gustafsson, E, 1967. Gråbrödernas hus. *Ystad - den räddade miljön. Sydsvenska Dagbladets årsbok* 1968. Malmö.
- Göransson, S, 1980. Fyrmästaren och fornvännen H Adam R Sidén. Utkast till en levnadsteckning. *KNS* vol LIV Uppsala.
- Hagberg, L, 1928. Minneskransar och »tavlor» *Rig*.
1937. När döden gästar Stockholm.
- Hagberg, U E, 1967. The Excavations and the Finds of an Öland Fen, Sweden. *The Archæology of Skedemosse I. KVHAA. Monografier*. Stockholm.
1967. The Votive Deposits in the Skedemosse Fen and their Relation to the Iron Age Settlement on Öland, Sweden. *The Archaeology of Skedemosse II. KVHAA. Monografier*. Stockholm.
1968. 2000-årigt guldsmede från Öland. *Tor* XII.
- & Holgersson, K, 1976. Landborgsgravfältet öster om Skedemosse - nekropoler från Ölands storhetstid. *KNS* vol LI. Uppsala.
- Hedblom, F, 1945. De svenska ortnamnen på säter En namngeografisk undersökning. *Skrifter utg av Kungl Gustav Adolfs Akademien*. 13. Uppsala (Lund).
- Hofrén, M, 1929. Sven Gustaf Lindblom - en gammal kalmarmålare. *Sancte Christophers gilles chrænica* (Kristofergilletts Kalmarhistoriska vägledningar), 5. Kalmar
1938. Vasastil och karolinskt. *KLMedd* XXVI. Kalmar
1947. Kalmar län i konst och bildverk. *KLMedd* XXXV Kalmar

1949. Guldsmeden Hans Olofsson Sturk. *Sancte Christophers Gilles Chrænica*, årg 22. Kalmar
1953. Aurifaber En liten silverbok till Gunnar Svensson. Kalmar
1958. Blomstermålning. Släkten Wadsten och några andra möbel- och inredningsmålare. *KLMedd*.
- Holgersson, K, 1978. Gåtebo – från yngre stenålder till medeltid. *KL*. Kalmar
- Holmbäck, L M, 1951. Klockor och klockringning. Stockholm/Malung.
- Håkansson, G, 1942. Öländska personminnen bevarade i äldre gravstenar epitafier och andra kyrkliga föremål. Göteborg.
1944. Kalmar och kalmarbor under 1600-talet. Kalmar/Göteborg.
- Kalmar konstmuseum. 1949. Kyrklig konst från åtta sekel. Kyrkoskatter från Kalmarbygden och Öland. Nutida religiöst måleri. Utställning å Kalmar konstmuseum 4–11 september 1949. Katalog.
- Kalmar stifts herdaminne. Se Bror Olsson.
- Lindgren, M, 1979. Värö och Stråvalla. *SvK*, vol 180, *Hal-land*. Stockholm.
- Ljung, S, 1960. Gilde. *Kulturhistoriskt lexikon för nordisk medeltid V* Malmö.
- Lundmark, E, 1925. Tingstäde kyrka. *SvK*, vol 21 *Gotland I*: 2. Stockholm.
1929. Kyrkor i Bro ting. *SvK*, vol 31, *Gotland I*: 3. Stockholm.
1931. Kyrkor i Endre ting. *SvK*, vol 33, *Gotland I*: 4. Stockholm.
- Medieval Wooden Sculpture in Sweden, 1964. Vol IV The museum collection. Catalogue. Vol. V The Museum Collection. Plates. Museum of National Antiquities. Stockholm.
- Moltke, E, 1964. art: Kredens. *Kulturhistoriskt lexikon för nordisk medeltid IX*. Malmö.
- Nilsson, F, 1961. Prästfrun i Köping som var Karl Knutsson Bondes ättling. *Öbl* 31/1 1961
- Noreen, S E, 1964. Rare Prospector Om antikvitets-tecknaren C G Hilfeling. *Ale Historisk tidskrift för Skåneland* 2/1964.
- Olsson, B, 1947–1951 Kalmar stifts herdaminne, 1–4. Kalmar
1952. Bundi, Peter *Svenskt konstnärslexikon I*. Malmö.
- 1957 Lindblom, Sven Gustaf. *Svenskt konstnärslexikon III*. Malmö.
- 1967 Wadsten, Anders Georg (Jörgen). *Svenskt konstnärslexikon V* Malmö.
- Olsson, M, 1915. Kungsholms kyrka. *SvK*, vol 5, *Stockholm III*: 1 Stockholm.
1974. Kalmar Storkyrka. *SvK*, vol 158, *Småland III*: 2. Stockholm.
- Piper O, 1912, nytr 1967 Burgenkunde. Bauwesen und Geschichte der Burgen. Frankfurt.
- von Reis, J 1978. Att undersöka golvfillning och damm i medeltida kyrktorn med hjälp av dammsugare. *KL*. Kalmar
- Roosval, J 1918. Die Steinmeister Gottlands. Eine Geschichte der führenden Taufsteinwerkstätte des schwedischen Mittelalters, ihrer Voraussetzungen und Begleit-Erscheinungen. *KVHAA. Monografier II*. Stockholm.
- Roosval, J Lagerquist, M o Edle, A, 1942. Hejde setting. *SvK*, vol 54, *Gotland III*. Stockholm.
- Rydbeck, M, 1975. Late Medieval Sculpture. Circa 1375–1525. *The museum collection. Catalogue. Medieval wooden sculpture in Sweden*. Vol 4. Museum of National Antiquities. Stockholm.
- Samzelius, H, 1915. Jägeristaten. Anteckningar om svenska völdets skogs- och jaktväsen. Stockholm.
1916. Supplement till Jägeristaten. Anteckningar om svenska völdets skogs- och jaktväsen. Stockholm.
- Schück, Herman, 1959. Ecclesia Lincopensis. Studier om Linköpingskyrkan under medeltiden och Gustav Vasa. Acta Universitatis Stockholmensis. *Stockholm Studies in History* 4. Stockholm.
- Stenberger M, 1933. Öland under äldre järnåldern. *KVHAA. Arkeologiska monografier* 19. Stockholm.
- Strömbom, Ragnhild, 1942. Calcarius, en gotländsk stenhug-gareverkstad under 1100-talets slut och 1200-talets förra hälft. *Konsthistorisk Tidskrift*.
- Svahnström, Gunnar 1978. Visby Domkyrka. *SvK*, vol 175, *Gotland*. Stockholm.
- Svenska riksdagsakter III: 1 88. 1894. Det första förslaget till ständernas supplik till Konungen, Uppsala 1594 i februari. Stockholm.
- Svenskt diplomatarium 1–6 (tom år 1355) och ny ser 1–4 (åren 1401–1420), 1829–1959. Stockholm.
- Svenskt silversmide 1520–1850. D.4. Guld- och silverstämplar (Av E Andren, B Hellner C Hermarck och K Holmquist) 1963. Stockholm.
- Sveriges runinskrifter* utg av VHAA. Första bandet, Ölands runinskrifter granskade och tolkade af Sven Söderberg och Erik Brate, 1900–1906. Stockholm.
- Trotzig, G, 1978. Käril av koppar och dess legeringar under vikingatid och tidig medeltid – en systematisering. *Fv* 1978/1.
- Tuulse, A, 1955. Hossmo. En försvarskyrka med östtorn. *VHAA handl, Antikv ser 2*. Stockholm.
1961. Kyrkor i Blekinge. En konsthistorisk översikt. *SvK*, vol 90, *Blekinge V* Stockholm.
- Ullén, M, 1968. Drev och Hornaryd. *SvK*, vol 120, *Småland II*: 2, Uppvidinge härad. Stockholm.

Förkortningar

Ahlqvist, Saml	Abraham Ahlqvist, Anteckningar till Ölands historia och beskrifning, vol I–VII. Ms sign S. 84–S. 90, UUB. Se närmare SvK Öl 1.1 s 45 ff.		
ATA	Antikvarisk-topografiska arkivet vid RAÄ och SHMM, Sthlm.		
dep	deponerad, deposition.	ms	manuskript.
DK	Danmarks Kirker Udg af Nationalmuseet, Khvn 1933–.	NordM	Nordiska Museet, Sthlm.
Domkap	Kalmar domkapitel och dess arkiv VaLA.	PB vis	Linköpingsbiskopen Petrus Benedictis visitationsbok, ms i VaLA, utg av K H Johansson 1954.
ED konselj- akter	K Ecklesiastikdepartementets konseljakter i RA.	prot	protokoll
Fv	Fornvännen. Meddelanden från VHAA 1906–.	PÅ	pastorsämbetet
Hadorph	Johan Hadorph, »Resanteckningar i Sverige och Seland», trol 1671–1673. Ms sign S. 30, UUB. Se närmare SvK Öl 1.1 s 17 ff.	RA	Riksarkivet, Sthlm.
		ra	riksantikvariern.
		Raä	Riksantikvarieämbetet, Sthlm.
Herdam	se Bror Olsson.	Rhezelius	ms av J H Rhezelius i KB med dessa signa. De långa titlarna återfinns i SvK Öl I:1 s 84–85 under Otryckta källor Se även a a, s 4 ff.
Hilfeling	C G Hilfeling, Konzept till Journal, trol 1797 ms med sign F.m. 57·2, KB. Se närmare SvK Öl I:1 s 32 ff.	F.b. 22,	
		F.c. 1	
Håkansson	Gunnar Håkansson, Öländska personminnen bevarade i äldre gravstenar epitafier och andra kyrkliga föremål, Gbg 1942.	t o m F.c. 5	
inv	inventarieförteckning, inventering.	räk	räkenskaper
Inv 1830	en på grund av kgl förordning 17/4 1828 företagen inventering av forntida minnesmärken i kyrkor och på kyrkogårdar Protkollen, som fördes av prästerna, utskrevs i flera exemplar varav en serie förvaras i resp kyrkoarkiv en serie i ATA.	SD	Svenskt diplomatarium 1–6 (t o m år 1355) och ny ser 1–4 (åren 1401–1420), Sthlm 1829–1959. Diplomatarium Svecanum. Appendix. Acta pontificum Svecica. I:1 Stockholm 1936–1942.
		SDaps	Diplomatarium Svecanum. Appendix. Acta pontificum Svecica. I:1 Stockholm 1936–1942.
KB	Kungl Bibl, Sthlm.	SHM	Statens Historiska Museum, Sthlm.
kh	kyrkoherde	SHMM	Statens Historiska Museer Sthlm.
KKA	Kungl Kammarkollegii arkiv Sthlm.	Snabbinv	en preliminär inventering av de svenska kyrkornas föremålsbestånd av konst- och kulturhistoriskt värde, utförd under åren 1917–1932. Samtliga snabbinventeringslistor förvaras i ATA. Ett ex har tillställts varje inventerad kyrka samt vederbörande domkap. – På Öland utfördes inventeringen av Anders Billow 1912–1921 Senare tillägg utförda av prästerna.
KL	Kalmar län. Årsbok för kulturhistoria och hembygdsvård. Utgiven av Kalmar läns fornminnesförening [51–] 3–, Kalmar 1963–.	sn	socken.
KL B	Kalmar Läroverks Bibliotek (tidigare Gymnasiebiblioteket).	SRS	Scriptores rerum Svecicarum medii ævi, Uppsala 1818–1876.
KLM	Kalmar läns museum och dess arkiv Kalmar	SS	Svenskt silversmide 1520–1850, IV Guld- och silverstämplor (av E Andrén, B Hellner C Hernmarck och K Holmquist), Sthlm 1963.
KL Medd	Årsboken Kalmar län. Meddelanden från Kalmar läns fornminnesförening 1–50, Kalmar 1898–1962.	st prot	sockenstämmoprotokoll
KNS	Kalmar nations skriftserie I–, Kalmar senare Uppsala 1924–.	SvK	Sveriges Kyrkor konsthistoriskt inventarium, vol 1 Upps 1912, vol 2–, Sthlm 1913–.
la	landsantikvariern.	SvR Öl	Sveriges runinskrifter utg av VHAA, Första bandet, Ölandets runinskrifter granskade och tolkade af Sven Söderberg och Erik Brate, Sthlm 1900–1906.
Linné	Caroli Linnæi Öländska och gothländska Resa på Riksens och Ständernas befallning, förrättad 1741 Sthlm o Upps 1745. Se närmare SvK Öl I:1 s 26f.	Törnnewall,	ms i UUB, sign S, 74 med teckningar av Petrus Törnnewall 1673. Se närmare SvK Öl I:1, s 17 ff s 86.
LMV	Statens lantmåterverk, Gävle	S. 74	
LStB	Linköpings Stifts- och Landsbibliotek	UUB	Uppsala Universitetsbibliotek
Löfgren	Nils Isak Löfgren, Samlingar och Anteckningar till Ölands Historia och Beskrifning Började		

VaLA	Vadstena Landsarkiv
Wallman,	J Wallman, Öländska och Gothländska Forn-
Suppl	lemningar Supplement till Hifvelings Dagbok, I Häftet 1830. Ms i ATA (innehåller bla ren- ritningar till koncept i NordM). Se närmare SvK ÖI I: 1 s 48 ff samt s 85.
VHAA	K Vitterhets Historie och Antikvitets Akade- mien, Sthlm.
vis	visitation
vis prot	visitationsprotokoll.
Åhstrand	Petter Åhstrand, Beskrifning öfwer Öland, Be- synnerligen det Norra Motet eller Fögderiet. Upps 1768. (Förf 1765 och utgiven av Sigfrid Gahm Persson).
Åhstrand- Löfgren	interfolierat exemplar i ATA av Åhstrand med teckningar och anteckningar av N I Löfgren 1815–1817 Se närmare SvK ÖI I: 1 s 35 ff.
Öbl	Ölandsbladet, Borgholm.
ÖIÄ	Överintendents Ämbetet (efter 1918 BSt), Sthlm.

Vid *måttangivelser* nämns höjd eller längd före bredd.

LANDSKAPSNAMNENS FÖRKORTNINGAR

Bl	Blekinge	Nä	Närke
Bo	Bohuslän	Sk	Skåne
Dr	Dalarna	Sm	Småland
Ds	Dalsland	Sö	Södermanland
Go	Gotland	Up	Uppland
Gä	Gästrikland	Vb	Västerbotten
Ha	Halland	Vg	Västergötland
Hr	Härjedalen	Vr	Värmland
Hs	Hälsingland	Vs	Västmanland
Jä	Jämtland	Ån	Ångermanland
La	Lappland	Ög	Östergötland
Me	Medelpad	Öl	Öland
Nb	Norrboten		

Summary

INTRODUCTION

Bredsättra in historic times

by Margareta Beskow-Sjöberg

Bredsättra parish lies in the centre of one of the richest districts of pre-historic Öland. Extensive archeological excavations have been undertaken during the last decades, in Skedemosse and other places (see figs 1–4; notes 1–8).

The situation and name of the church. The vicarage. Ecclesiastical property in the parish

by Sölve Göransson

Bredsättra church derives its name from the village of Bredsättra. The second syllable 'sättra' means 'distant meadow or meadow-in-the woods'. The amount of property belonging to the diocese of Linköping was remarkable. During the late Middle Ages about half the parish was owned by the See. The main estate was Bo. A St Catherine guild connected with the Grey Friar's Monastery in Visby is mentioned in 1413.

THE CHURCHYARD AND THE BELL TOWER

The churchyard, which has been extended to the south (cf figs 8 and 9), is surrounded by a dry wall of limestone,

rebuilt in the middle of the 19th century with stone from among other places a ruined chapel, Sikavarp chapel (see ÖI II:5 under publication). The west, south and east entrances have double wrought-iron gates between masonry posts. In the 18th century lichgates were built under saddle-roofs (fig 15). A bell tower built before 1591 stood in the southeast corner of the churchyard (fig 12).

HISTORY OF THE CHURCH BUILDINGS

I. The wooden church

A fragment of a runestone with a Christian inscription and a pendant with a crucifix (fig 5), indicate that Bredsättra was a Christian settlement as early as the 11th century. Therefore, we can take it for granted that a wooden church also existed at the same period although no trace of it has been found as yet.

The medieval stone church

II. *Middle of the 11th century.* All that remains of the earliest stone church (fig 94 A) are the foundations (fig 17) and the west gable of the nave (figs 16, 19 a, 20 b and c). The rest was demolished in 1848 when the new church was built. The church was without a tower and had a narrower short chancel and apse, narrow portals in the north and south walls, as

well as small round-headed windows placed high up on the walls. The triumphal arch was only 2.4 m wide. The foundation probably consisted of the usual footing of boulders over which a course of large limestone slabs was laid. The visible wall stood about 30 cm inside the foundations so that a ledge was formed at ground level. The wall was of normal thickness, c 120 cm, and was built in the manner customary on Öland, that is two walls with a filling of cobble stones, stone chips and well worked mortar which formed a core quite as strong as the walls. The outside walls of the nave were c 6½ m high and the angle of the roof was blunt, c 104°. The roof was covered with tarred shingles. There were no vaults in the interior except in the apse, but if the roof-trusses were open or if there was a panelling nailed to the underside of the tiebeams, we do not know

Details which could support dating to nearer than the 12th century are lacking, but in view of the relative chronology of the church (fig 94), when each building period could have required about one generation, c 30 years, the middle of the 12th century is the date suggested.

III. *From about 1170–1240.* From about the year 1170, the coasts of southern Scandinavia were repeatedly attacked by heathen pirates from the south and east shores of the Baltic (Tuulse 1955, Zusammenfassung p 201). Therefore, both Öland and other Christian areas were forced to take defensive measures. The ancient fortresses from the *Völkerwanderung* period were repaired and the churches were rebuilt so that even they could be a place of refuge for the inhabitants. A period of intensive building activity began. All the churches on Öland, originally places of peaceful worship, were strengthened in various ways and transformed step by step into small parish fortresses. This also applied to Bredsättra which eventually became a strongly fortified pack-saddle church with east and west towers (figs 12 ff, 94B, C).

A west tower was built at the end of the nave, partly across the gable of the nave and partly on free ground (figs 16, 19a, 20c). The masonry consists of both selected stone and hewn or trimmed heavy stone in regular courses (figs 22 ff). The only connection with the nave was on the ground-floor (fig 17), and for security reasons there was no direct entrance from the outside. The tower is vaulted with two barrel-vaults, the lower strangely enough placed transversely east and west, and the upper in the other direction. The orientation of the vaults is certainly the result of an intentional effort to equalize the pressure of the vault and to use the nave as a reinforcement eastwards.

The upper very high vaulted space, is divided into two storeys by means of a flooring of closely placed beams (figs 25 ff). The upper floor the second of the tower with its wooden floor was probably living quarters. The size of the blocked up opening on the west side (fig 29) supports the theory that it is not a question of a large window but of an entrance placed c 8.5 m above the original ground level, through which by means of a ladder one could enter the tower. Similar entrances placed at a practically "assault-free height" are known from several fortified towers on Öland.

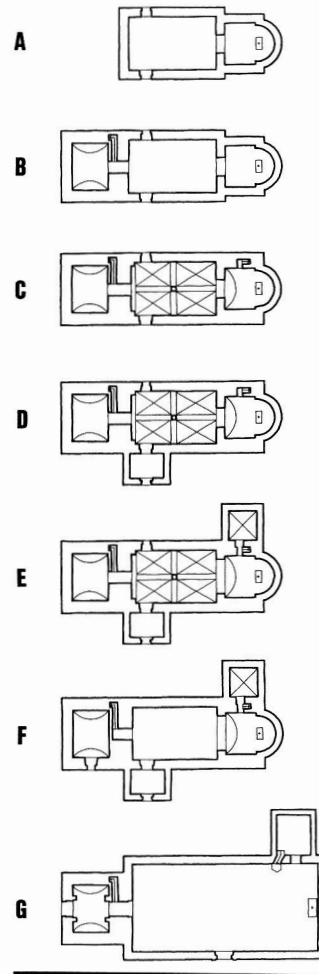

Fig 94. Kyrkans tillväxt. Skala 1 1000. R Boström & G Wirén 1980.

The development of the plan of the church. Skala 1 1000.

Perhaps on the outside of the wall, under the plaster there could be traces of a platform resting on beams or corbels against which a ladder could be raised. Traces of something of the sort have been found in Glömminge. In the vault there are loopholes for bell-ropes which indicates that the third floor of the tower was the belfry. In those days, church bells also served as alarm signals. Some of the large round-headed sound-openings (figs 12 ff) were altered in 1861 but on the inside it can be seen that they were as wide as the present large windows and that the lower edge was about ½ m below. Otherwise lighting consisted of small square-headed holes so placed that they could give light to both the wall-staircase and the empty spaces at the same time (fig 19a). The little cell that is left open in the north west corner of the vault (indicated C in figs 19a, b), was probably a watchman's cell. It could be locked from the inside. Similar small secret spaces

are to be found in many other churches on Öland, in Källa, Löt, Gräsgård, Hulterstad, Ås and Vickleby

A tower was also erected on the east end (fig 94 C), but it rested on the thickened walls of the chancel (fig 17). When the east tower was built, the chancel was probably vaulted with a barrel-vault (fig 94 C) or a cross-vault. It is possible that the east tower even consisted of three upper floors with barrel-vaults. The stairway was probably in the thickness of the north wall. It is impossible to establish which of the towers is the earlier

The limestone vaults of the nave (fig 94 C) were placed so low that a small room was formed above them, although strangely enough the walls of the nave had apparently not been heightened (cf fig 31 A). Probably light-holes or loopholes were made in the top of the wall. The vault rested on one or two detached supports in the central axis of the nave. In comparison, in Föra church there is *one* powerful central pier in a nave that was as big as that in Bredsättra (Öl I: 6, figs 396 f, 486 E–F). The corner piers in fig 15, may have supported a relieving arch (fig 94 C), built against the west gable of the nave and so high that the entrance to the tower was free. The arch may have supported a vault bracket. However it is impossible to describe the appearance of the nave vault. It may have consisted of four or six cross-vaults supported by one or two piers in the central axis of the nave (cf Högby and Källa, Öl I: 3, fig 121 and I. 4, figs 235 f), but it can just as well have been a system of barrel-vaults as was the case in the neighbouring churches of Löt and Egby (Öl II: 2, figs 276, 366). It is impossible to ascertain if the vaulting of the nave and the secular storey were contemporary with the west tower or the east tower or if it was somewhat later than both. The fact that the division of storeys in the west tower was not adapted to the secular storey of the nave (cf for example Högby Öl I: 3, figs 124 ff, Föra Öl I: 6, fig 457 and Löt Öl II: 2, fig 276) can suggest that the west tower was earlier than the vaulting of the nave. The subsoil water in and around the church tends to bear out the supposition that there was a well within the walls of the church. Without access to drinking water the pack-saddel church would never have been able to withstand a siege for any length of time.

Both building operations in fig 94 indicated by B and C, must have taken 50 to 70 years, which means that they were completed before the middle of the 13th century. This coincides with the historical situation in and around the Baltic. It is estimated that the Baltic States were not definitely converted to Christianity until the decades nearest before the middle of the 13th century. Cf A Tuulse 1955, Zusammenfassung p 201 ff.

IV *About the year 1250.* The porch outside the south portal with its round-headed entrance has a Romanesque character (figs 12 ff, 94 D). On Öland, as on Bornholm, porches were built early in contrast to the Swedish mainland where, for example in Uppland, such additions did not appear until 200 years later

V *The period between the late 13th and the 16th century.* A vestry probably stone vaulted, was built onto the north

side of the chancel (figs 12 ff, 94 E), and a large Gothic double window (fig 12) replaced a small round-headed one on the south side of the nave. Possible date: end of the 13th century or about 1300. This may have been at the same time as the previously very narrow triumphal arch was widened (fig 15, 94 E).

A St Catherine guild mentioned in 1413, has been located on uncertain evidence to the east tower of the church. The bells, which had earlier hung in the west tower (see loopholes for bell-ropes in the top vault, fig 19 C) were moved during the late Middle Ages to a bell-tower in the churchyard (fig 12), perhaps because newer and larger bells were obtained.

VI. *The 17th century.* In 1624 a gallery was built on the west side in order to supply more seating room. With the addition of a new bell the bell-tower in the churchyard (fig 12) was replaced by a belfry on the roof of the east tower (figs 13 ff). The staircase beside the north wall of the nave (fig 15) was perhaps built at the same time in order to provide a more convenient ascent to the east tower and belfry. After 1673 but before 1721 the stone vault of the nave was demolished and replaced by a horizontal panelling (fig 94 F). This was probably done at the same time as the roof and walls were decorated with paintings (figs 33 f), possibly by Jonas Bundi who in 1666 painted a new pulpit (no longer preserved) in the church.

Bredsättra church and parish was “spared a visit from the enemy” in 1677

VII. *The 18th century.* The church archives contain numerous entries concerning repairs, among others to the roof which naturally needed continuous maintenance. In 1721 it was decided to acquire Öland lime to fill up an “opening” just under the roof, so that the panelling should not be damaged by rain or snow. This opening was apparently on the secular storey over the nave. The church was still too small in spite of the gallery that had been built during period VI, for in 1733 another gallery was built, this time on the north side, and painted by master-painter Nils Örberg. In 1741 the belfry on the top of the east tower was in need of extensive repairs and in 1744 the whole church had its “many infirmities” that had to be cured.

During the time of Vicar Marin (1749–1789), both maintenance and decoration was attended to in an exemplary manner. Among other questions, it was decided in 1749 to make shutters for the windows or loopholes as a protection against the rain and snow that damaged “the woodwork”. These were probably still the openings in the attic above the nave. Even the external walls had to be seen to and joints and holes mended. In 1751 the roof over the north side of the nave was relaid with pantiles (all the other roofs had tarred shingles), and the external walls cleaned, covered with rough-cast plaster and limewashed. A new pulpit (fig 59) was acquired in 1768 and a new altar-piece in 1770 (this was, in fact, composed of second-hand medieval sculpture, see below Furnishings).

At the end of the 18th century the shingles on the remaining roofs were replaced with pantiles, with the exception of

that over the vestry which was covered with limestone slabs. The door of the vestry was strengthened with iron plates, and a previously several times decided blocking up of the north portal was at last carried out in 1797 (fig 94 F). Instead, a window was opened in its place (fig 15). In 1798 it was agreed to remove the bell in the top storey of the east tower as the belfry on the roof was in a state of great disrepair. This decision was repeated at a later date (period VIII). These discussions led, in time, to the resolution to build a new church.

VIII. *Period 1800 to the demolition of the medieval church.* Discussions concerning the removal of the bell down to the upper floor of the east tower continued without result. Among the lesser changes made to the church it can be mentioned that an entrance was made in the south side of the west tower (figs 15, 94 F), and that the opening on the ground floor between the nave and the west tower was closed in order to provide a storehouse on the ground floor of the tower. In 1841 it was agreed that as the church was far too small, plans were to be made as soon as possible for the building of a new one. Only the west tower was to be preserved. The foundations of the new church were laid outside of the original ground-work (fig 17) and therefore it was necessary to demolish the porch and the vestry.

The present church

IX. *The church of 1848 is built.* While the old church was being torn down in the spring of 1848, work was begun on the walls of the new church designed by Th Edberg (fig 51), and all old building materials that could be re-used were put into these new walls. The work was at first entrusted to master-mason Gustaf Rudwall from Kalmar and after his death a master-mason from Öland, C L Lindgren, took over. The woodwork (furnishings, with the exception of the pulpit) was done at the same time. (The lantern was not built until 1861 period X.)

The church is light and spacious, with round-headed windows and wooden barrel-vaults (figs 55–56) and a horizontal wooden ceiling in the vestry. The entrances are placed in the south (fig 54) and west (fig 53) walls. The interior was first painted in 1850 by C O Poijes from Mönsterås.

X. *The period after 1848*

The lantern was built in 1861 by Peter Isberg, a master-builder from Algotsum. The top of the wall with the protruding cornice supported by corbels and the lantern with its tall spire is characteristic of Isberg (cf his churches in Alböke, Kastlösa and Sandby). At the same time the second floor of the tower was equipped as a parish store-room (figs 26, 27–29) and the sound openings on the third floor—the original bell room, were made into windows (figs 19–20, 31).

During the years between 1860 and 1880, several repairs were undertaken to the tower and the lantern. When the first organ was installed the gallery was altered and the painting and gilding of the interior was renovated. Otherwise the maintenance of the church was regularly attended to, as for ex-

ample in the 1890's when heating stoves were installed and during the second and third decades of the 20th century. In 1932, when the outer and inner roofs were being repaired the roof-trusses of the nave were strengthened.

From 1956–57 extensive repairs to both the interior and exterior led by city-architect Nils Carlgren, Kalmar in collaboration with master-builder Elmer Axelsson, Föra, were undertaken. The foundations were reinforced, and the original foundation walls of the medieval church were examined (fig 17). The County Custodian of Antiquities, Manne Hofrén, assisted by his son Erik, was Controller for the Central Office of National Antiquities. Among other items, a window in the east wall of the vestry was altered to a doorway (fig 52), the ceiling was insulated, a storm-door was built inside the south portal and the floor was re-laid. Electrical lighting and heating was installed.

MURALS

After 1673 the walls and ceiling of the church were decorated with paintings (figs 32–34), possibly the work of Jonas Bundi from Kalmar who had, some years earlier painted the no longer preserved pulpit.

MEDIEVAL FURNISHINGS

The oldest object in the church is the font, a 13th century Gotland work (figs 63–72), made in three parts with a narrow drain running through. From the 18th century it lay in pieces in the churchyard, and in 1859 was used as the base of a sundial. However in 1919 it was brought into the church and in 1944, restored. The sanctus bell (fig 93) is from c 1300.

There are also four medieval tomb stones modestly decorated with a stave-cross and ring, a candlestick (fig 46) and some sculptures from a reredos.

POST-REFORMATION FURNISHINGS

No inventories are preserved from the 16th century. The 17th century is better represented by among other things, an illustrated bible dated 1618 (a Gustaf II Adolf bible), a tombstone (fig 86) and two boxes of turned wood (figs 44–45). A pulpit painted by Jonas Bundi of Kalmar in 1666 is, on the other hand, not preserved, but it was probably similar to the one in Gärdslösa church painted at approximately the same time (SvK ÖI II. 3, figs 132 ff).

The most important item from the 18th century is the pulpit (fig 59), the hour-glass (fig 60), the candlesticks (figs 78, 81 f) and two chalices (figs 73 ff). There are in addition a votive ship (fig 87), a Karl XII bible, a cupboard and table in the vestry (figs 89, 90), a bridal crown with case (figs 76 f), a poor-box (figs 47 f) and a wooden cover for the medieval masonry altar (fig 35).

In 1777 And G Wadsten and Gudm Rundgren made an altarpiece in which the figures from a medieval reredos triptych were used after having been modified to some extent (fig I,

36–40). A putto was sculptured at the same time (fig 36).

The 19th century. While the medieval church was still standing, a bell was re-cast (fig 91) and a brass chandelier two chairs (fig 89), a baptismal stand (fig 42), and a christening bowl (fig 43 left) were acquired.

When the new church was built, a large altar-piece was made with paintings by S G Lindblom of Kalmar (figs 57–58). It was probably he too who painted the portrait of a parson (fig 88). Somewhat later a christening bowl (fig 43 right),

a chasuble (fig 83), a chandelier (fig 80) which was presumably intended to resemble a crystal chandelier and the great bell (fig 92) were purchased.

Before there was an organ in the church, a warden rang the sanctus bell (fig 93) as an indication to the parish clerk to start the singing.

The latest acquisitions are a wafer box (1924) and a flagon (1948), both of silver a gilt bridal crown (1966) and several textiles.

Sveriges Kyrkor

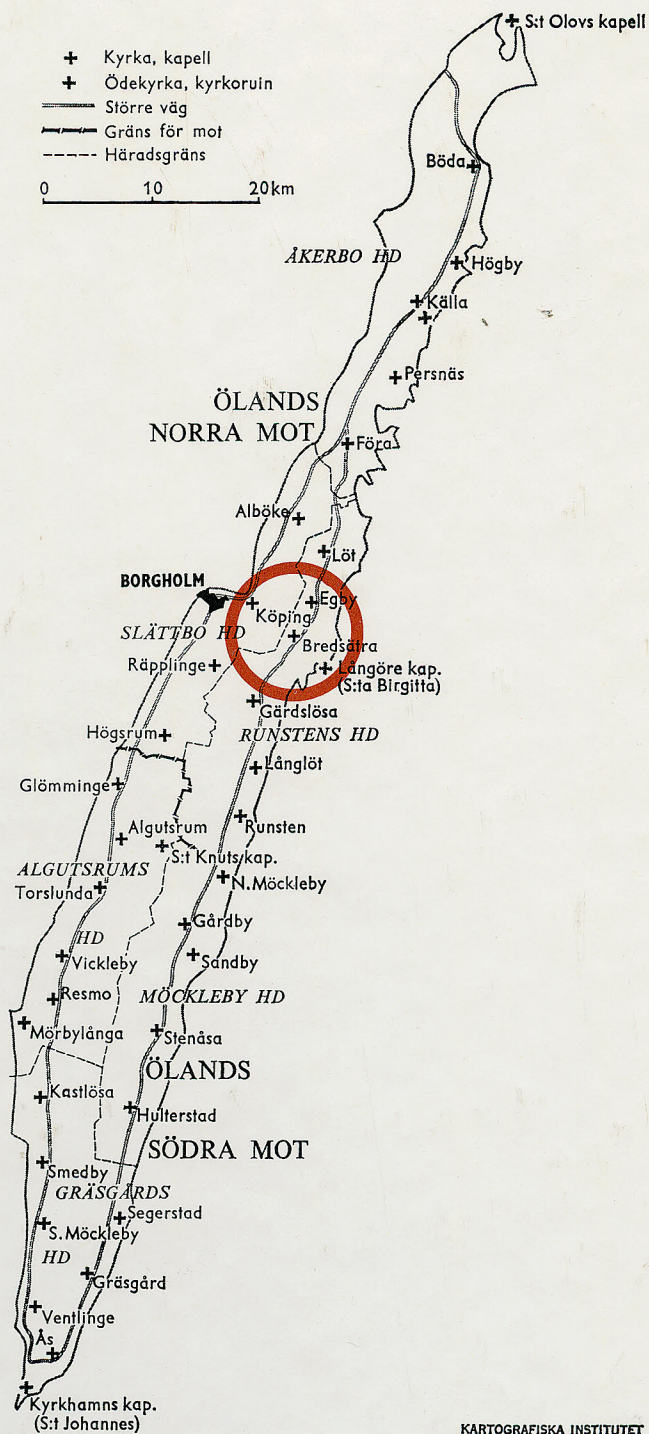
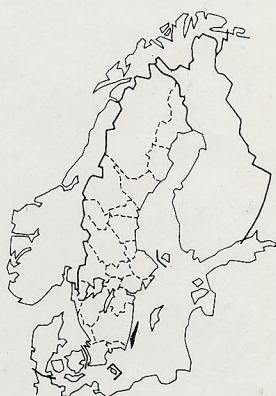
KONSTHISTORISKT INVENTARIUM

VOLYM 183

ÖLAND

Band II, häfte 4

Runstens härad

KARTOGRAFISKA INSTITUTET